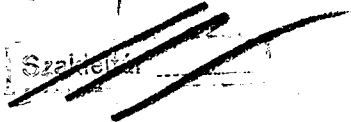

TB 29694

**DISSERTATIONES
SODALIIUM SEMINARII PHILOLOGICI
UNIVERSITATIS LITTERARUM REGIAE HUNGARICAE
FRANCISCO-IOSEPHINAE**

NOVA SERIES

III.

ROMULUS AMASAEUS

EGY BOLOGNAI HUMANISTA MAGYAR ÖSSZEKÖTTETÉSEI
A XVI. SZÁZAD ELEJÉN

ÍRTA

RÉVÉSZ MÁRIA

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000454680

SZEGED, 1933

A Szegedi Magyar Királyi Ferenc József-
Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és
Történettudományi karához benyújtott

DOKTORI ÉRTEKEZÉS.

BÍRÁLÓ: Dr. Huszti József, egyet. ny. r. tanár.

TÁRSBÍRÁLÓ: Dr. Förster Aurél, egyet. ny. r. tanár.

TB

29694

BEVEZETÉS.

Kutatásaim célja volt a XV. század végén és a XVI. század elején működő bolognai humanisták magyar összeköttetéseit tanulmányozni, hogy ezeknek részletekbe menő felderítése révén megismerjük azt a hatást, melyben a külföldön járó magyar tanulók tekintélyes hányada részesült s amely hatás olyan jelentős tényező volt a magyar szellemi élet történetében.

° A középkor óta, amint ismeretes, a tanulni vágyó ifjak — olaszok és külföldiek egyaránt — Bolognát keresték fel a legnagyobb számban, hogy itt sajátítsák el a «tudományt», mely elsősorban a polgári és egyházi jog ismeretéből állott. Ezek az ifjak származási helyük szerint külön-külön csoportokat, ú. n. natiókat alkottak s a citramontanik és ultramontanik nemzeteknek az egyesüléséből keletkezett az Egyetem. A XIII. században 10—13.000 Bolognában tanuló diák 13 nemzetbe tömörült; egyik ezek közül a magyar.¹⁾

Ez a hagyomány teszi természetessé és magyarázza meg azt, hogy a humanizmus korában is a külföldön tanuló magyarok szívesen keresték fel Ferrarán és Páduán kívül a híres bolognai Alma Matert, ahol a leghíresebb professzorok vezetése mellett ismerkedhettek meg az antik világ nem régen felfedezett szellemi kincseivel.

¹⁾ L. Carlo *Malagola*, *Monografie Storiche sullo Studio Bolognese*. Bologna, 1888. p. 13—14; P. Enrico *Denifle*, *Die Statuten der Juristen-Universität Bologna vom J. 1317—1347 und deren Verhältnis zu jenen Paduas, Perugias, Florenz*. (Archiv für Lit. und Kirchengeschichte p. 196.) — V. ö. még Hastings *Rashdall*, *The Universities of Europe in the Middle Ages*. Oxford, 1895. I. p. 89—268. — A korporációk fontosságára nézve l. Ettore *Coppi*, *Le Università Italiane nel Medio Evo*. Firenze, 1886.³ p. 2—3.

A XVI. század eleje politikai és gazdasági szempontból egyaránt Magyarország legszomorúbb korszakai közé tartozik. «Hic in regno ita in malis terminis sumus, quod nec lingua, nec calamus exprimere potuit» — írta 1523-ban Bornemissza János,²⁾ egy a kevesek közül, akik átéreztek a helyzet reménytelen voltát és előrelátták a közelgő veszélyt. A vezető férfiak legnagyobb része azonban a haza érdekeinél többre becsülte a maga egyéni jólétét. A renaissance és humanizmus elterjedésével nálunk is ugyanazok a kísérő jelenségek jártak együtt, mint Olaszországban és egyebütt: az egyéni érvényesülés vágyából fakadó erőszakos törtetés, a vallás tételeiben való kételkedés és — bizonyos mértékig — a kozmopolitizmus.³⁾ A hazafias érzés hanyatlásával párhuzamosan kifejlődött a külföld — Olasz-, majd Németország — iránti érdeklődés, a vallásosság helyét pedig gyakran az antiquitásért való lelkesedés foglalta el.⁴⁾ S ezen a téren a főurakat és főpapokat szokatlan lelkesedés hevítette. Tudósok barátai, iskolák alapítói, tanulók pártfogói. Idegen tudósok és tanárok sohasem keresték fel oly nagy számban hazánkat és magyarországi ifjak soha oly sűrűn nem látogatták a külföldi főiskolákat, mint ebben a korban.⁵⁾ A külföldet járó tanulók egyik centruma ekkor is Bologna volt.

²⁾ Március 3-án. Idéztem Fraknoi Vilmos, II. Lajos és udvara. (Budapest, Olcsó Könyvtár, 1878.) p. 19. után.

³⁾ L. Jakob *Burckhardt*, Die Kultur der Renaissance in Italien. Lipsce, 1877.³ p. 165 — Georg *Voigt*, Die Wiederbelebung des classischen Altertums oder das erste Jahrhundert des Humanismus. Berlin, 1893.³ Einleitung.

⁴⁾ Jellemző a Budára érkező hírneves cseh humanistának, a Bolognában tanult Hassensteinnek a levele Adelmannhoz: «Ecclesiastici crebrius de nummo, quam de coelo loquuntur saepiusque Nemesim et Laidem, quam Christum in ore habent, quodque vix tolerabile est, plus Plauto Virgilioque, quam Evangelio incumbunt et studiosius Epicuri dogmata, quam decreta Pontificum evolvunt». Lucubrationes oratoriae, p. 95—96. (Ábel Jenő, Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Budapest, 1880. p. 12.).

⁵⁾ L. *Frankl* Vilmos, Réwai Ferenc nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása. 1538—1555. Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akad. 11. köt. 1872—73. 6. sz. p. 3—4. A külföldön tanuló diákokra nézve l. az Ábel által indított sorozatot: Magyarországi tanulók külföldön, I—IV. és Veress E. később idézett munkáját.

Az idősebb Beroaldus, a XV. század végének egyik legnagyobb hírű tanára, kinek Bakócz Tamással, Váradi Péterrel, Csulai Móre Fülöppel, Kesserü Mihállyal való összeköttetése eléggé ismert és fontos dokumentuma e korszak szellemi életének,⁶⁾ azt írja Váradinak: legnagyobb öröme, hogy iskolájából a hegyentúliak kiművelve, barbárságukat teljesen levetkőzve kerülnek ki.⁷⁾ Ez a nyilatkozat jellemző arra nézve, hogy hogyan fogta fel Beroaldus tanítói hivatását és mit nyújtott a bolognai humanizmus a magyar ifjaknak.

Nem kevésbé jelentős a mi számunkra Beroaldus tanítványának, Iohannes Baptista Piusnak a működése.⁸⁾ Ez a sokat dicsért és sokat ócsárolt⁹⁾ humanista abban a tekintetben is mestere örökébe lépett, hogy maga köré tudta vonzani az Olaszországot járó magyar tanulók egy részét.¹⁰⁾ A nagyhatalmú püspök-kancellár, Szatmári György, kit korábban Asinius Pollióként tiszteltek, nála taníttatta pártfogoltjait: unokaöccsét, Laurentius Bistriciust (Kretschmer Lőrinc), Valentinus Cybeleiust (Hagymási Bálint) és Mágyi Sebestyént, ki azzal kedveskedett pártfogójának, hogy kiadta Bolognában

⁶⁾ Eug. Abel—Steph. Hegedüs, *Analecta Nova ad historiam renaescentium in Hungaria litterarum spectantia*. Budapest, 1903. p. 40. Steph. Hegedüs, *Analecta Recentiora ad historiam renaescentium in Hungaria litterarum spectantia*. Budapest, 1906. p. 120. Alexander Apponyi, *Hungarica, Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. München, 1903. I. n. 29. n. 39. n. 66. n. 70. n. 76. III. n. 1562. n. 1578. n. 1581. Philippus Beroaldusról I. Giovanni Fantuzzi, *Notizie degli scrittori Bolognesi*. Bologna, 1780—1790. II. p. 111—135. és Luigi Frati, *I due Beroaldi. Studi e Memorie per la storia dell'Università di Bologna*. II. p. 209—228. és *Enciclopedia Italiana* VI. p. 77. Remigio Sabbadini cikke.

⁷⁾ Az Asinus Aureus kiadása ajánlásában. Az ajánlást kiadta Kemény J., *Történelmi és Irodalmi kalászatok*. Pest, 1861. p. 58.

⁸⁾ Piusról I. Fantuzzi id. m. VII. Girolamo Tiraboschi, *Storia della Letteratura Italiana*. Firenze, 1812. Tom. VII. part. IV. p. 45. — Paulus Iovius, *Elogia virorum literis illustrium*. Basel, 1577. p. 121—122.

⁹⁾ Rem. Sabbadini, *Il metodo degli umanisti*. Firenze, 1922. és *Storia del Ciceronianismo e di altre questioni letterarie nell'età della rinascenza*. Torino, 1886. p. 45.

¹⁰⁾ Magyar összeköttetéseire nézve I. Apponyi, I. n. 77. III. n. 1605, n. 1642., Hegedüs, *Analecta Nova* p. 422.

a magyar humanizmus büszkeségének, Ianus Pannoniusnak a költeményeit.¹¹⁾

Beroaldus kortársa, Pius barátja a Collegio degli Artisti tanára Johannes Garzo,¹²⁾ kinek neve eddig Mátyás halálára tartott gyászbeszéde révén volt ismert.¹³⁾ Juhász László találta meg két bolognai kódexben Garzónak Mátyás egyik hadjáratáról szóló munkáját.¹⁴⁾ Ezenkívül sikerült még egy másik történeti munkát találnom, melyben Ulászló egyik háborúját írja le nagy részletességgel. Kéziratainak gondos átnézése után előkerült három levél is, melyeket Bakócz Tamáshoz, és egy, amelyet meg nem nevezett magyar tanítványához írt.

Achilles Philerotes Bocchius neve sem volt ismeretlen előttünk; főleg Mágyival való barátsága hívta fel rá a figyelmet.¹⁵⁾ Sikerült is megtalálnom a Mágyihoz intézett levélnek egy, az eddig ismertnél jobb állapotban levő kéziratát, valamint Bornemissza Pál erdélyi püspök Bocchiushoz írt levelének XVIII. századi másolatát és olasz fordítását.¹⁶⁾ A már ismert leveleken kívül kezembe került Bocchius egyik igen érdekes tartalmú autográf levele Nádasdy Tamás nádor-

¹¹⁾ Humanista összeköttetéseire vonatkozólag l. *Tóth-Szabó Pál*, Szatmári György prímás. 1457—1524. Magy. Tört. Életrajzok. XXII. 1—3. Budapest, 1906. A Mágyi-féle kiadásban megjelent ajánlást és a többi mellékdarabokat újra kiadta *Teleki*: Iani Pannonii Opusculorum pars altera Traiecti ad Rhenum, 1784. p. 252—258. és *Hegedüs*, *Analecta Nova* p. 212—215, 178.

¹²⁾ *De vita et scriptis Ioannis Garzonis Bononiensis Commentarius Dionysii Sandelli* . . . Brescia, 1781. Az igen ritka könyvet a Bibliotheca Ambrosianában olvastam, jelzése S. B. C. 1. 31.

¹³⁾ *Hegedüs* István, Gyászbeszéd Mátyás király felett. (Irod. tört. Közlemények XI. 1901. p. 298—301. és *Analecta Nova* p. 195—201.

¹⁴⁾ Iohannis Garzonis ad Matthiam Pannoniae regem de bello ab eo cum Johanne Sagona feliciter gesto libellus incipit. Adalékok, jegyzetek és értekezések a magyarországi latin irodalom történetéhez, szerk. *Juhász László*. I. Adalékok az 1437—1490. évekből. Budapest, 1931. p. 16—17.

¹⁵⁾ A Mágyihoz írott levél és az ő nevében írt költemények megjelentek az *Analecta Nova*-ban p. 40—47. Ianus Pannonius 1518-i baseli kiadásában is olvasható Bocchius egy verse, újra kiadta *Teleki*, II. p. 269. Bocchiusról l. *Fantuzzi*, II. p. 217. és köv. és *Enciclopedia Italiana* VII. p. 235, (Giulio Natali cikke.)

¹⁶⁾ Ezt a levelet, talán az eredeti példányt, *Apponyi* találta meg; kiadta *Hungarica*, III. n. 1765.

hoz¹⁷⁾ és négy, szintén ismeretlen, magyarokhoz szóló költeménye.

A XVI. század első felének talán legkeresettebb tanára és legünnepeltebb szónoka volt Romulus Amasaesus, aki harminc éven át tanított Bolognában. Abból a föltevésből kiindulva, hogy ezt a híres tanárt az Olaszországban tanuló magyar diákok egyike-másika biztosan felkereste, kutatni kezdtem. Amasaesus kéziratának, nyomtatásban megjelent könyveinek és a rávonatkozó munkáknak az átnézése nem maradt eredménytelen. Számos adatot, magyar összeköttetéseire vonatkozó megjegyzést, több magyarokhoz írott levelet s egy verset találtam, valamennyit kéziratban.

Ezek az adatok összeségükben igazolják előbbi állításomat, hogy Bologna e korszakban a magyar humanista törekvések egyik centruma volt. A magyar diákok, akik itt megfordultak, jó barátságba kerültek tanáraikkal, kivívták maguk és nemzetük számára azok szeretetét és nagyrabecsülését s tudományban meggazdagodva tértek vissza Magyarországra, ahol kétségtelenül terjesztették — hacsak a maguk szűk körében is — a bolognai szellemet.

Az egyetem anyakönyveinek, naplóinak és más ilyen jellegű munkáknak¹⁸⁾ az átnézése arról is tájékoztatott, hogy körülbelül milyen számban látogatták magyarok az egyetemet, kik jártak kint abban az időben, milyen tanárokat hallgattak,

¹⁷⁾ Nadasdy Tamás életére, irodalom- s tudománypártolására vonatkozólag l. *Horváth Mihály*, Gróf Nadasdy Tamás élete némi tekintettel korára. Buda, 1838.

¹⁸⁾ *Liber Secretus iuris civilis 1378—1512*, *Sorbelli* professzor, aki most készíti elő kiadásra ezt a részt, szíves volt az általa lemásoltatott szöveget rendelkezésemre bocsátani. *Liber Secretus Collegii Iuris Civilis anno 1512—1530*, a bolognai állami levéltárban, *Liber Secretus Secundus*, u. ott: *Primus Liber Secretus Iur. Pont. ab anno 1377 ad annum 1528*, u. ott; *Secundus Liber Secretus Iuris Pont. ab anno 1528 ad annum 1533*, u. ott; A harmadik könyv elveszett. *Quartus Liber Secretus 1553—1574*, u. ott; *Libro Secreto del Coll. dall'anno 1504 a tutto al 1575*, no. 3., a bolognai érseki levéltárban. Ezek a legfontosabb iratok. Kívülük jelentős még számunkra *Acta collegii iuris pont., iuris civil., Assunteria di Studio*, u. ott; *Acta Coll. Medicinae et Artium*, az érseki levéltárban. Sok magyar név található a német nemzet tagjai között, l. *Ernestus Friedlaender-Carolus Malagola, Acta Nationis Germanicae Universitatis Bononiensis*. Berlin, 1887.

miket tanultak, kikkel volt alkalmuk megismerkedni. Az egyetem története körül kialakulóban levő, máris igen gazdag irodalom¹⁹⁾ pedig arra vonatkozólag adott felvilágosítást, hogy mint éltek s tanultak a bolognai magyar diákok.

Eredetileg szándékom volt bemutatni az említett tanárok — Beroaldus, Garzo, Pius, Bocchius, Amasaesus — működését, munkásságát, irodalmi összeköttetéseit, hogy magyarokhoz fűződő barátságukat értékelni tudjuk. Összevéve mindezt, talán egy új színnel — a bolognai egyetem hatásának az adatával — sikerült volna gazdagítanom a XVI. századi magyar szellemi élet képét.

Egyelőre azonban ezt a hosszabb tanulmányt nem állt módomban közzétenni s meg kellett elégednem azzal, hogy a Romulus Amasaesusról szóló részletét publikáljam. A következőkben először rövidebben Amasaesus működését ismertetem, hogy annál részletesebben tárgyalhassam humanistánk magyarországi kapcsolatait. A kiadatlan dokumentumokat értekezésem függelékében adom közre.

¹⁹⁾ Igen bőséges és értékes adatokat tartalmaznak a Chartularium Studii Bononiensis folyamatosan megjelenő kötetei, a Studi e Memorie per la Storia dell'Università di Bologna című sorozat értekezései, éppúgy, mint az ehhez kapcsolódó forráskiadások: Fonti per la Storia dell'Università di Bologna és a Malagola által szerkesztett Statuti (Statuti del Collegio di Diritto Civile del 1397, Statuti dell'Coll. di medicina e di arti, Statuti delle Università e dei Collegi dello Studio Bolognese. Legutóbb pedig F. Ehrle adta ki a teológiai fakultás statutumait, I più antichi statuti della facoltà teologica dell'Università di Bologna. (Universitatis Bononiensis Monumenta. Vol. I.) Bologna, 1932. A régebbi munkák közül használhatók Alidosi, I dottori bolognesi... Bologna, 1623. Orlandi, Notizie degli scrittori bolognesi... Bologna, 1714. Sarti, De claris Archigymnasii Bononiensis professoribus. Bologna, 1769. Mazzetti, Repertorio di tutti i professori antichi e moderni dell'Università e dell'Istituto delle Scienze di Bologna. Bologna, 1847. Az újabb munkák közül nevezetesebbek F. Cavazza, Le scuole dell'antico Studio bolognese (Milano, 1896). E. Bartolotti, La scuola matematica di Bologna. (Bologna, 1928), valamint Costa, Frati és Sorbelli számos munkája. A bennünket érdeklő korszakról már összefoglaló munka is készült, Guido Zaccagnini, Storia dello Studio di Bologna durante il rinascimento. (Biblioteca dell'«Archivum Romanicum» dir. Giulio Bertoni. Serie I. Vol. 14.) Genf, 1930. E munkákon kívül gazdag kéziratos anyag található az állami és érseki levéltárban. (Partitorum libri, Lettere del Comune és al Comune, Riformatori dello Studio, hogy csak a legfontosabbakat említsük.)

I.

Amasaesus élete és működése.

Romulus Amasaesuról «Itália legkiválóbb humanistájáról»²⁰⁾ eddig két önálló életrajz készült. Egyiket fia, Pompilius írta,²¹⁾ valószínűleg közvetlen atyja halála után; adatai mindenesetre nagyjában hitelesek és felhasználhatók. Sokkal fontosabb ennél a másik, a Scarselli-féle életrajz,²²⁾ mely igazi «opus diligens», tudós ember alapos munkája: a szerző Amasaesus nyomtatott és kéziratban maradt munkáit, a kortársak leveleit és nyilatkozatait lelkiismeretesen áttanulmányozta, hogy minél pontosabb képet adjon életéről és működéséről. Nagy segítségére volt Lirutinak pár évvel előbb megjelent gyűjteménye, melyben a XVIII. század enciklopédikus hajlamának megfelelően a friuli származású írókról — köztük Amasaesuról is — minden elmondhatót elmond.²³⁾ Nem sokkal később jelent meg Fantuzzinak a bolognai írókról szóló nagy hét kötetes lexicon; ebben a két életrajz adatain kívül új anyagot is találunk.²⁴⁾

Újabban Ronchini, a páрмаi és modenai irodalom legkiválóbb szakértője, a páрмаi archivumban talált levelek alapján Amasaesus életének egyik epizódját mutatta be új világitás-

²⁰⁾ Bembo írja róla: «il primo lettore umanista della Italia». *Opere del Cardinale Pietro Bembo*. Venetia, 1729. Vol. II. Libr. III. p. 119.

²¹⁾ Névtelenül maradt ránk a *Bibl. Ambrosianában*, Ms. R. 95. *Sup.* Kétségtelenül megállapítható, hogy Pompilius Amasaesus autográf munkája.

²²⁾ Flaminio Scarselli, *Vita Romuli Amasaei*. Bologna, 1769.

²³⁾ Gian Giuseppe Liruti, *Notizie delle vite ed opere scritte da letterati del Friuli*. Venetia, 1762. II. p. 349—385.

²⁴⁾ *Id. m.* I. p. 206—219.

ban,²⁵⁾ Cian pedig a bolognai egyetem történetével kapcsolatban tanári működéséről írt kimerítően.²⁶⁾

Részben e munkák alapján, de főleg a bolognai könyv- és levéltárak, a Biblioteca Vaticana és Ambrosiana nyomtatvány és kézirat anyagának a felhasználásával fogom röviden bemutatni Amasaeus életét és működését. Már ebben a fejezetben is elsősorban azoknál a részeknél időzöm, amelyek magyar összeköttetéseire vetnek világot.

Udineban született²⁷⁾ (1489 június 24.), de bolognainak szokták tekinteni, mert munkásságának legnagyobb része Bolognára esik.²⁸⁾ Páduában tanult, ott kezdett magánúton tanítani, de a zavaros politikai viszonyok miatt 1509 végén átköltözött Bolognába.²⁹⁾ Itt jelent meg első nyomtatott munkája: *Panegyricus Sermo Spectantissimo Georgio Sauromano*.³⁰⁾ Sauroman

²⁵⁾ Amadeo *Ronchini*, Romolo Amaseo. *Atti e Memorie delle RR. Deputazioni di Storia Patria per le Provincie Modenesi e Parmensi*. Vol. VI. Modena, 1872. p. 275—283.

²⁶⁾ V. *Cian*, *Per la Storia dello Studio Bolognese*, a «Miscellanea di studi critici edita in onore di A. Graf»-ban. Bergamo, 1903. p. 201—222.

²⁷⁾ *Udine Illustrata* . . . di Giov. Giuseppe *Capodagli*, Udine, 1665. p. 537—538.

²⁸⁾ Lillii Gregorii *Gyraldi* Ferrariensis. *Dialogi Duo de Poetis Nostrorum Temporum* (Opera quae exstant omnia) Basel, 1580. «Vivunt et hodie duo Amasaei, Romulus et Pompilius, pater et filius, viri utriusque linguae peritissimi, ambo bonarum literarum professores, genere quidem Foroiulenses, qui Bononiae tamen diutius versati et functi honoribus Bononienses cives habentur.» II. p. 413. Casio (Libro intitolato *Bellona*, nel quale si tratta di Amore, di Lettere e di Armi. Composto per il Magnifico *Casio* Felsineo Cavaliere et Laureato. Bologna, 1525. p. 16.) írja a bolognai nevezetességeket sorolva fel: «E l'Amaseo, honor dell'età nostra.

²⁹⁾ A Bibl. Ambrosiana A. 59. Inf. jelzésű kódexe az Amasaeusok családi leveleit tartalmazza. Ezek között található az a levél, melyben Romulus atyjával, Gregoriuszal Bolognába való érkezését közli 1509 nov. 29-én. In hac eminentissima urbe — írja elragadtatva — nihil est, quod non summopere animo meo sit periocundum. — Közli *Scarselli*, p. 181. Közben Amasaeus Velencében és Bergamóban is járt. L. az említett életrajzokat.

³⁰⁾ *Panegyricus sermo spectantissimo Georgio Sauromano Bononiensis gymnasiarchatus suscipienti insignia pro scholastico conventu a Romulo Amasaeo Foroiulensi dictus*. Impressit Benedictus bibliopola Bononiensis 1513.— Valószínűleg ezt a panegirikust küldte el Io. Ant. Flaminiusnak, hogy mondjon róla véleményyt. L. Flaminius dátum nél-

Szatmári pártfogoltjaival, a Pius köré gyűlt magyarokkal lehetett jó barátságban s talán velük együtt akart Magyarországra menni. A bolognai egyetem anyakönyvében ugyanis azt a bejegyzést találtam, hogy számára az egyházi kar (collegium iuris pontificii) 1513 augusztus 26-ikán Ulászló királyhoz, György püspökhöz, királyi kancellárhoz (Szatmári) és János püspökhöz (talán Gosztonyi) szóló ajánlólevelet állított ki.³¹⁾ Ha csakugyan eljött is Magyarországra, nem sok időt tölthetett itt, mert már 1514 június 3-ikán, alig háromnegyed évvel az ajánlólevél kelte után Bolognában doktorrá avatták.³²⁾

Ugyancsak Bolognában kezdte el Amasaeus leghíresebb munkáját, a Pausanias fordítást.³³⁾

Bolognát nem tekintette végleges állomáshelyének. Már

küli levelét: Tuam πανήγυριν tandem legi, sententiam meam proximis tibi litteris aperiam. Ioannis Antonii *Flaminii* Forocorneliensis epistolae familiares . . . Fr. Dom. Iosepho *Capponi*. Bologna, 1744. X. 13. p. 439—440. Jó barátja volt Flaminius, akit hogy a bolognai tudósokkal is megismertessen, semmi fáradságot sem sajnál (u. ott, XI. 9. p. 431—433.). Viszont Flaminius Forocorneliumban terjeszti barátja hírnevét. (XI. 14. p. 440—442.) Flaminius, akárcsak Amasaeus, hosszú levéllel fordul VI. Adorján pápához, hogy a törökök elleni összefogás szükségességére felhívja a figyelmét (u. ott, III. 1.). Sokat foglalkoztatta a török veszedelem és ezzel kapcsolatosan Magyarország sorsa is. Egy magyartárgyú, nálunk ismeretlen munkáját a közeljövőben szándékozom kiadni.

³¹⁾ Liber secretus Iur. Pont. ab anno 1377 ad annum 1528. p. 193. v. Prioratu Augustini Beroi. Die 26 augusti commisse fuerunt per collegium littere commendaticie ad serenissimum principem d. Alidasi-laum (sic) regem Ungarie pro magnifico d. Georgio Sauromano utriusque Universitatis rectore. Nec non ad reverendum in Christo patrem d. Georgium episcopum dignissimum summumque regis Ungarie cancellarium ac etiam ad r. d. Iohannem episcopum . . . quarum litterarum tenores sunt penes notarium nostrum.

³²⁾ Prioratu Ludovici Gozadini. Die 2. Iunii dispensatum fuit cum domino Georgio Sauromano Rectore universitatis . . . Die 3. iunii examinatus et approbatus fuit praedictus magnificus rector . . . et habuit insignia, u. ott 194. v.

³³⁾ 1523 elején írja Debreceninek, hogy már három éve nem dolgozik rajta. L. a 3. sz. függelék. Sokkal később, 1547-ben jelent meg először nyomtatásban, Pausaniae Descriptio Graeciae Romulo Amasaeo interprete. Roma. Ezután számos kiadást ért meg, 1551, 1557, 1558, 1559, 1577, 1583, sőt a XVII., XVIII. és a XIX. században is megjelent néhányszor. L. a párisi Bibliothéque Nationale katalógusát.

1512 végén lépéseket tett, hogy Pistoiaába kerüljön.³⁴⁾ Miután ez a terve nem valósult meg s atyja régi barátainak, elsősorban Piusnak³⁵⁾ a segítségével Bolognában egyetemi katedrához jutott, ott maradt egész 1520-ig.³⁶⁾ Ekkor tette át székhelyét Páduába;³⁷⁾ itt latint és görögöt tanított, utóbbit csak kény-

³⁴⁾ A Vat. Lat. 4103. jelzésű kódexben (p. 34.) Amasaeus egy autográf levelét találtam Scipio Carteromachushoz. Ugyanez a levél megvan XVIII. századi másolatban a Cod. Vat. Lat. 9065-ben, p. 58. Arra kéri Carteromachust, vesse latba tekintélyét az ő érdekében. Cum vero tu ultro nos in quampiam spem Pistoriensis cathedrae conieceris, in eo genere omnem operam tuam, studium, diligentiam, laborem, ambitionem . . . a te eo inverecundius exigimus, quo tu facilius obtulisti. Transige igitur, per fidem tuam te rogo, id negotii, quacunq[ue] potes cura . . . Novellum diutius abfuturum inter omnes eius amicos non discrepat. Hoc tempore nihil est, quod magis rationibus conducatur. Nec tu potes quovis alio beneficio nos magis beare. Bononiae, MDXII. V. Calend. Octobrium. — Nemcsak hogy Amasaeus nem ment Pistoiaába, hanem maga Carteromachus is Bolognában tanított később. L. Alfredo Chiti, Scipione Forteguerra (il Carteromaco). Firenze, 1902. — Ugyanebben a vatikáni kéziratban Amasaeusnak még négy más autográf levele található, amelyeket Fulvius Orsinus gyűjtött össze. L. Pierre de Nolhac, La Bibliothèque de Fulvio Orsini, (Bibliothèque de l'école des hautes études) Paris, 1887. p. 134.

³⁵⁾ Alighogy Bolognába ért, kérte atyját, hogy írjon az érdekében régi barátjának, a tekintélyes Piusnak. Esset quoque non minus iucundum, si me per epistolium tuum Pio, tibi addictissimo commendatiorem faceres. 1510 III. Idus Ian. Cod. Ambrosianus A. 59. Inf. p. 24.

³⁶⁾ Az egyetem tanárai közé már 1512—1513-ban be van írva (I Rotuli dei lettori legisti e artisti dello Studio bolognese dal 1384 al 1799, publ. Umberto Dallari. Bologna. 1888.). Ellenben a Quartironi degli stipendi dei lettori dello Studio-ban csak 1514-től szerepel a neve. (Eredeti okmányok a bolognai állami levéltárban.) Előbb 70, majd 120, végül 1520-ban 250 líra fizetést kapott.

³⁷⁾ Már 1519 elején hívják Páduába, különösen a diákok vannak azon, hogy a híres tanár hozzájuk kerüljön. » . . . adeo che sono stati più volte dalla Signoria più di 100 scolari per volta e fummi detto da un altro che vi andarono una volta più di 300 . . . » Gregorio a Romolo 1519 május 6-án. (Idézi Scarselli p. 192—193.) Ő mégis úgy határozott, hogy Bolognában marad. Ezt az elhatározást csakhamar nagyon megbánta és kétségbeesetten kérte atyját, járjon közbe a szenátusznál, hogy őt elengedjék. (1510 febr. 10-i levelében, idézi Scarselli, p. 195—196.) Úgy látszik sikerült elérnie azt, amit akart, mert a nyári szünetben elment Bolognából; viszont még késő ősszel sem határozott, hogy visszatérjen-e, vagy Páduában kezdjen el tanítani. L. a Debrecenihez írott levelet, 3. sz. függelék.

telenségből s ugyancsak kedve ellenére. Sok munkát végzett kis fizetésért és nagyon megbánta, hogy elhagyta Bolognát.³⁸⁾

Páduában tanítványa volt Bernardinus Rutilius,³⁹⁾ kivel a barátságot később is fenntartotta, munkájában biztatta, tanáccsal ellátta.⁴⁰⁾ Itt ismerkedett meg Christophorus Longo-iusszal⁴¹⁾ s valószínűleg ekkor kötött szoros barátságot a híres

³⁸⁾ Latini itaque homines inter Latinos cotidie graecissimus, seu plane ineptimus; mirum non est, quantopere nosmetipsi nobis displicemus. Cum et Latina et Graeca . . . totum annum studia coluissemus . . . intelligeremque . . . levissima mercede (nihil enim his nostris patribus in praemiis tribuendis astrictius), in tanta rei familiaris tenuitate duplex onus ferre . . . hic quo aut fortunae meae me iniquitas aut stultitia me mea eiecit, invitum quidem subsedimus, alio solvendi tempus expectantes et Bononiam quidem malim . . . Másfelé is próbálkozott: Alibi ad spem nonnihil, sed neque prolixum, neque satis liquidum ostentatur Romae, Mediolani, Vicentiae, Placentiae etiam (ugyanabban a levélben.) Ezeket a részeket a függelékben közölt levélből kihagytam.

³⁹⁾ Rutilius írja: Quum essemus sex, ut arbitror, ante annis Patavii studiorum eorum gratia, oratoriam his temporibus publice profitebatur Romulus Amasaeus, vir, ut mihi tum est visus, apprime doctus... Ego, qui ab urbanioribus studiis avocari nunquam quivi, quidquid suffurari temporis iuri civili dabatur, ad eum virum audiendum totum conferebam. Bernardini *Rutilii* Coloniensis Decuria. Bernardinus Vitalis Venetus imprimebat ad XIII. Cal. Sept. MDXXVIII. p. 13.

⁴⁰⁾ Az említett vatikáni kódexben lévő levelek közül kettő Rutiliushoz szól. (Vat. Lat. 4103. p. 91. és 92. Megvannak a Vat. Lat. 9065. jelzésű kódex 59. és 60. lapján is, XVIII. századi másolatban.) Cicero leveleinek a kiadását sürgeti és a Rutilius által megállapított sorrendet helyesli. Keltük Bologna, 1532 prid. Id. Septembr. és 1533 III. Id. Maias. Amasaeus levélfogalmazványai között (Cod. Ambros. D. 275 Inf.) is található néhány levél Rutiliushoz.

⁴¹⁾ L. Christophori *Longolii* Epistolarum libri. Doctorum item aliquot epistolarum ad eundem Longolium liber I. Quibus eiusdem vita per quendam ipsius studiosissimum conscripta est praemissa. Basel, 1570. III. 32. Christoph. Lon. Baptistae Egnatio S. Misit ad me litteras tuas hodie Romulus Amasaeus . . . Patavii III. Non. Mart. Életrajzírója szerint Longoliust a magyar főurak Lajos király nevelőjének szerették volna megnyerni. A principibus Pannoniae magno proposito praemio accersitus, ut regem puerum optimis artibus instituendum susciperet. P. 16. n. n. (Egnatius egyike volt Amasaeus legbizalmasabb barátainak. Egyik hozzáírott levele ki van nyomtatva Epistolae Clarorum virorum selectae de quamplurimis optimae. (Velence, 1568.) Azokról a levelekről, melyekben magyarokról van szó, részletesen fogok beszélni.

Lazarus Bonamicusszal is.⁴²⁾ Mindössze négy évig tanított Páduában, a negyedik év végén barátai közbenjárására a szenátus visszahívta Bolognába.⁴³⁾ Ekkorra már híres ember Amasaesus és ugyancsak nagy veszteség, sőt szégyen a páduaiakra, hogy elhagyta városukat.⁴⁴⁾

Amasaesust nem annyira tudományos munkássága tette híressé, mint inkább — ami az ő korában mindennél fontosabb volt — ékesszólása. A szép szavakért lelkesedő, a tartalommal keveset törődő kortársai új Ciceróként ünnepezték; Európa minden részéből felkeresték, hogy művészetét csodálják és eltanulják.⁴⁵⁾ A köréje gyűlt ifjak nagy része, köztük bizo-

⁴²⁾ Leveles könyvében nagyon sok Bonamicushoz szóló levél olvasható. Bonamicus a Réwai fiúkat is tanította, l. *Frankl V.*, Réwai Ferenc nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása, id. m. és *Veress A.*, *Matricula et Acta Hungarorum in Universitatibus Italiae Studentium I.* Padova. 1264—1864. A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. Budapest—Kolozsvár, 1915. p. 34—44. Bonamicus páduai tanári működésére vonatkozólag l. *Nic. Comn. Papadopoli*, *Historia Gymnasii Patavini*. Venecia, 1726. Papadopoli adatai Amasaesus páduai tartózkodásáról nem pontosak.

⁴³⁾ Baptista Egnatiusnak írja Páduából 1524 március 20 és június 28 közt kelt dátum nélküli levelében: *Iam pridem cum me huius loci mei non parum poeniteret, ab amicis meis et necessariis Bononiensibus et coram et per literas saepius contendit, ut mihi reditum conficerent, illi omni studio et ope, omni gratia et auctoritate sua, ut mihi morem gererent, pugnarunt. Iam cotidie ad me scribunt negocium esse in optima spe senatus consultum factum esse. Cod. Ambros. D. 275. Inf. p. 25. r. és v.*

⁴⁴⁾ Bembo, al Rannusio, a Vinegia. E questo anno passato lascio (Marin Giorgio) partir di qui M. Romolo, il quale era più necessario che Lettor che ci fosse, ed hallosi lasciato torre da Bolognesi, che se'l conoscono ed hannolo ben caro . . . a gran biasimo di cotesta Signoria che non ha saputo ritenersi qui il primo lettore umanista della Italia. Kelt 1525 október 6. Id. m. id. h. Ő maga is el akarja küldeni a fiát Amasaesus után Bolognába. *Epistolarum Petri Bembi cardinalis et patritii Veneti . . . Strassburg*, 1611. p. 575.

⁴⁵⁾ Amadeo *Ronchini* id. cikk. *Liruti* idézi Amasaesus kortársának, *Jacobus Porcius*nak (Jacopo di Porcia) nyilatkozatát: *Sunt in Patria nostra illustres poetae, graves historici et facundi oratores, quorum princeps est Romulus Amasaesus, cuius eloquentia tota illustratur Italia.* A portugál Hieronymus Osorius büszke az ékesszóló tanárral való barátságára. Io ebbi soprattutto rapporti e familiarità con Romolo Amaseo, uomo mirabile nel parlare e valentissimo in ogni disciplina. Ugyancsak ékesszólását dicsőíti a Bolognában megfordult belga huma-

nyos Márkus nevű magyar is, Páduából Bolognába is elkísérte őt.⁴⁶⁾

Páduai tartózkodása alatt bolognai tanszékét Pius foglalta el, aki visszatérésének a hírére barátaival, Achilles Bocchiusszal, Iohannes Cruciusszal és Philippus Phasianinusszal valóságos hadjáratot indított ellene.⁴⁷⁾ A humanisták gyilkos fegyverével, szóval és tollal mindent elkövettek, hogy nyakát szegjék, de hiába: az Amasaeus-párt erősebbnek bizonyult.⁴⁸⁾ Pius önérzetében mélyen sértve eltávozott hálátlan szülővárosából,

nista, Bartholomaeus Massonus is. Tale uomo è, oltre che dotto, affabilissimo nel parlare e d'un linguaggio illibato e terso sovra tutti gli altri docenti, di guisa che si conosce facilmente come egli ponga egual cura e diligenza così nel parlare come nello scrivere. (Italia Illustrata.) Mindkét külföldi nyilatkozatát közli *Sorbelli*, Bologna negli scrittori stranieri, Bologna, 1927. p. 40. és 56., Zaccagnini, id. m. p. 284.

⁴⁶⁾ «I quali (a diákok) allora tutti si partirono con M. Romolo, dico gli stranieri, ed ora sono a Bologna con lui» — írja Bembo említett levelében. Elutazása előtt írja Amasaeus a feleségének, hogy együtt mennek vele M. Giovanni, M. Samuel, M. Stanislao Poloni, M. Marco Ongaro, M. Giacomo Englese, li quali mi è stato forza accettar... Son certo che ne veniranno oltra quattro che già sono venuti prima, più che 20 dietro. (Cod. Ambros. A. 59 Inf. 161 r. és v.) Reményében nem is csalódott. Bolognából írja Egnatiusnak: Contubernales habemus, quos Patavii, fere omnes, illinc enim XV me consecuti sunt ornatissimi homines. 1525 (tévesen 1524) VII. Kl. Ian. U. ott, p. 29 r. — 30 v.

⁴⁷⁾ Már Bolognába érkezése előtt az bántotta Amasaeust, hogy Piusnak 100 lírával több fizetést szavazott meg a szenátus, mint neki. (Pius 425, 6 325 lírát kapott. l. Quartironi.) 1524 szeptember 18-ikán frott levelében feleségének kesereg emiatt. Közli Scarselli, p. 210. Leveles könyvében találtam ezekhez a humanistákhoz (Pius, Bocchius, Crucius, Phasianinus) szóló, befejezetlen levelet, melyben gonoszságukat és rosszindulatukat kárhoztatja, a maga ártatlanságát és béke-tűrő természetét emlegeti. Cod. Ambros. D. 275 Inf. p. 28. v.

⁴⁸⁾ Annyira ment a dolog, hogy megérkezése után egyideig nem is mert kilépni az utcára. «Io non sono mai uscito da casa, mentre che sono stato colà, perchè essendo in caldo le pratiche della ricondotta mia, e smaniando tutti gli umanisti, duce Pio, e parlando e scrivendo di me vituperosamente... che la ricondotta non passasse. (Atyjához, 1524 szept. 13. Scarselli, p. 209.) Ugyancsak atyjának írja 1525 márc. 8-ikán: ... Il Pio e il Bocchio liquali mi hanno cercato minar della vita propria. (Scarselli, p. 213.) Ebben a levélben állapítja meg örömmel, hogy végül mégis ő győzött. E ho scuola di buoni scolari circa ottanta. (U. ott.)

Amasaesus pedig megkezdhetette előadásait.⁴⁹⁾ Első alkalommal akkora hallgatóság gyűlt össze, hogy alig harmadrésze fért be a terembe.⁵⁰⁾ Még hónapokkal később is kifejezi afölötti örömet, hogy ismét Bolognában tanít, ahol oly nagy számú hallgatóság előtt beszélhet.⁵¹⁾

Nemsokkal Amasaesus megérkezése után készült Ercole Gonzaga Bolognából távozni, ahol három évet töltött.⁵²⁾ Távozásakor meghívta humanistánkat a birtokára s kitüntetett vendégszeretettel fogadta: hosszú évekre szóló barátság fejlődött ki közöttük.⁵³⁾ Természetesen Amasaesus nem végleg költözött ki

⁴⁹⁾ Pius Laganóba ment és nem is tért vissza soha többé Bolognába. Lil. Greg. *Gyraldus* írja lekettőjük küzdelmét és a harc kimenetelét. *Epistola in, qua agitur de incommodis quae in direptione urbanae passus est.* Firenze, 1551. p. 116.

⁵⁰⁾ *In reditu meo summa fuit omnium ordinum gratulatio, summa occursatio, a S(enatu), a tota iuventute cum summa desiderii testificatione exceptus sum. Initiis meis XV. Kl. Dece. tantus est factus ad me audiendum ex tota urbe concursus, ut vix tertiae concionis parti sedendi locus fuerit — írja Egnatiusnak előbb idézett levelében 1524 december 26-ikán. (Cod. Ambros. A. 59. Inf. p. 29 r.—30 v.)*

⁵¹⁾ *Hoc tempore in quanta aut nemo aut quam paucissimi frequentia cotidianas nostras scholas habemus, multorum gratia malevolorum invidiae resistimus, istinc (Páduából) quidem discessisse non molestissime ferimus . . . V. No. Maii 1525 Egnatiushoz (Cod. Ambros. D. 275. Inf. p. 36. r.—v.)*

⁵²⁾ *Gonzaga bolognai tanulmányairól l. Corrado Ricci, I primordi dello Studio di Bologna. Bologna, 1888,³ p. 89. és köv. s A. Luzio, Ercole Gonzaga allo Studio di Bologna. (Giornale Storico della Letteratura Italiana, VIII. p. 374. és köv.)*

⁵³⁾ *Bembóhoz írja 1525 júniusában (közelebbi dátum nincs): Her. Gonzaga amicus et hospes tuus, cum . . . Mantuam esset rediturus, valde me liberaliter invitavit, ut secum esse vellem. (Cod. Ambros. D. 275. Inf. p. 40. r.—v.) A Gonzaga-kastélyból örömmel írja Iohannes Andreas Garisendusnak, milyen szíves vendéglátásban van része. Non putó te expectare, dum scribam, quam hilare quamque amanter me Herc. Gonzaga acceperit cum adolescentem eum esse scias incredibili comitate . . . Multa mihi benevolentiae signa impertitur, docentem audit attente, mecum ambulat familiariter, mensae vero suae non modo me, sed Pompilium etiam meum me quidem valde recusante adhibuit. Dátum nincs. (U. ott, p. 44. r.) Egnatius is említi Gonzagának, milyen szívesen időzött barátja a társaságában. Romulum certe sic complexus ab initio es, . . . ut studiorum tibi perpetuum (!) asciveris comitem. Romulus cum honestissime Bononiae profiteretur, maluit tamen te sequi et*

a Gonzaga-birtokra, csak a nyári szünidőt töltötte ott és ősszel folytatta előadásait az egyetemen.⁵⁴⁾

A bolognaiak ugyancsak megbecsülték hazakerült fiukat. Mikor VII. Kelemen pápa megkoronázta V. Károly császárt (1530 elején), Amasaest választották ünnepi szónoknak.⁵⁵⁾ A koronázáson nagy számban megjelent külföldi követek könynyekig meghatva hallgatták a békéről mondott beszédét.⁵⁶⁾ Még nevezetesebb az a két beszéd, melyeket a latin nyelv védelmében tartott: *De Latinae linguae usu retinendo schola. I. és schola II.*⁵⁷⁾ Ezek a XVI. századi «querelle des anciens et des

tecum, ut cum optimo Principe, conquiescere. Aurelii Cornelii Celsi Medicinæ Libri VIII; Velence, 1528. Az előszót Egnatius írta. p. 3. Amasaest levelei között sok található Gonzagához; még évek múlva is meleg barátsággal írt hozzá (Cod. Ambros. D. 275 Inf. passim).

⁵⁴⁾ Július második felében ment ki; augusztus 4-én írja ugyanis Matthæus Gibertusnak, hogy mintegy 15 napja tartózkodik a kastélyban. (U. ott, p. 44. r. — 45. v.) Október 26-án pedig már Bolognából írt Gonzagának. (U. ott; p. 49. v.)

⁵⁵⁾ L. Gaetano *Giordani*, *Della venuta e dimora in Bologna del sommo Pontefice Clemente VII. per la Coronazione di Carlo V. Imperatore celebrata l'anno 1530.* Bologna, 1842. p. 62. A beszéd, De Pace megjelent Amasaest többi beszédei között: *Romuli Amasæi Oratorum volumen.* Impressit Bononiae Ioannes Rubrius 1565. p. 74—100. (Ugyanez a kötet 15 év múlva ismét megjelent, illetve a kiadó új címmel hozta forgalomba. *Oratorum Romulei Amasæi Volumen I. Cum indice locupletissimo denuo impr. Bononiae. Rubrius. L. Mazzucchelli, Gli scrittori d'Italia. Brescia, 1753. Vol. I. Pars. I. p. 579—589.*) *Giordani* újból kiadta a dokumentumok között, p. 39—50.

⁵⁶⁾ *Obortas prae gaudio lacrymas vix continent viri Togati, optimi Cives, Sanctissimi Sacerdotes, Legati Regum omnium, Galliae scilicet, Britanniae, Lusitaniae, Scotiae, Pannoniae, Sarmatiae, Daciae...* Paulus *Iovius*, *Historia sui temporis.* (Páris, 1554). II. p. 54. Biztosan nagy hatást tett a beszéd, mert már 1530-ban kinyomtatták, mégpedig nem Bolognában, hanem — valószínűleg valamelyik lengyel tanítványa jóvoltából — Krakkóban. L. *Apponyi*, III. n. 1670. A koronázáson különben Hieronymus Balbus, (Balbi Jeromos) Szatmári püspök pártfogoltja, is mondott beszédet, amit Leander *Albertus* adott ki Bolognában, 1530 Mense Februa. L. *Apponyi*, I. n. 219.

⁵⁷⁾ M. Romolo Amaseo... quando Carlo Quinto e Clemente Settimo s'abboccarono la prima volta in Bologna... orò pubblicamente due giorni alla fila acerbissimamente contro la lingua volgare, L'Hercolano. Dialogo di Messer Benedetto *Varchi*. Nel qual si ragiona gene-

modernes» fontos dokumentumai. A század elején vívta utolsó harcát a mindinkább visszaszoruló latin nyelv a tért hódító olasz ellen, Amasaesus volt ennek az elkeseredett, de kilátástalan hadjáratnak egyik leglelkesebb vezére.⁵⁸⁾ Az antiquitás iránti lelkesedés elvakította őt és nem látta meg azt, ami körülvette: abban a korban, amikor virágzó olasz irodalom fejlődött ki, a latin nyelvnek az élet minden magasabbrendű formájában való kizárólagos uralmáért szállt síkra.

A gyakorlatban is — elsősorban beszédeiben — a ciceronizmus és atticizmus híve. Szigorúan ragaszkodik a pontos és tiszta nyelvhasználathoz, kerüli a ritkán használt szavakat és régies alakokat. Hibája, — s ebben a hibában sok kortársával osztozik — hogy a tartalom rovására túlzott, szinte kizárólagos gondot fordít a formára. Sebastianus Corradus annak a véleményének adott kifejezést, hogy Amasaesus csak a szavakkal törődik, a szavak jelentését kutatja, az értelmet pedig elhanyagolja. Mielőtt ez a «rágalom», mely ugyancsak nem alap nélkül való, napvilágot láthatott volna, Amasaesus hű tanítványai Goynaesus vezetése mellett mesterük védelmére keltek és adatokkal bizonyították, hogy az egész tudós világ a legnagyobb elismeréssel viseltetik a kitünő stiliszta és

ralmente delle lingue et in particolare della Toscana e della Fiorentina. Venetia, 1570. p. 240. A két beszéd ki van nyomtatva Amasaesus előbb említett kötetében, p. 101—124., p. 125—146.

⁵⁸⁾ Le ultime battaglie a favore del latino furono combattute dall'Amaseo e dal Florido; accanite battaglie, . . . ma quanto accanite, altrettanto inutili. R. *Sabbadini*, Vita e opere di Francesco Florido Sabino, Giorn. Stor. d. Lett. Ital. VIII. 333—363. p. 354. Bindo *Chiurlo* «il piu attivo campione»-nak nevezi. Enciclopedia Italiana II. p. 760. A humanisták nagy része (Amasaesus is ezek közé tartozott) nem értette, milyen a nyelv természetes élete s a román nyelveket elromlott latinnak tekintette. Innen magyarázható az az elkeseredett küzdelem a saját anyanyelvük ellen, amely Norden szerint az emberi tévedések történetének egyik legelszomorítóbb fejezetét alkotja. (Eduard *Norden*, Die Antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert V. Chr. bis in die Zeit der Renaissance. Lipsce-Berlin, 1918.³ II. p. 771. A «volgare» mellett foglaltak állást Bembus, Mutius, Fontaninus, Philoteus Acchillinus. Mint a latin nyelv apostolának, Amasaesusnak ajánlja Priscianese latin nyelvi tankönyvét. Francesco *Priscianese* Fiorentino, Della lingua Latina libri sei. Venetia, 1550. Az Amasaesus-hoz szóló ajánlás és az ő válasza p. 1—5.

filológus iránt.⁵⁹⁾ Itt alkalma nyílik Goynaesusnak felsorolni Amasaesus nevezetesebb tanítványait és tisztelőit. Névszerint egy magyart sem említ, csak annyit mond, hogy nagy számban szerepelnek a tanítványok között.⁶⁰⁾

Tanítványa volt Adamus Fumanus, Ludovicus Beccadellus, Ioannes Casius, Reginaldus Polus, Franciscus Robortellus, Scipio Blanchinus és még sok, többé-kevésbé ismert nevű humanista. A felsoroltakon kívül is számos előkelő összeköttetéséről van tudomásunk. Tisztelettel ír hozzá Q. Marius Corradus,⁶¹⁾ levelez Matthaesus Gibertus veronai püspökkel Bembóval, stb.⁶²⁾

Bolognában adja ki második nagy munkáját, a Xenophonfordítást,⁶³⁾ itt mondja el megjelent beszédeinek legnagyobb

⁵⁹⁾ Io. Baptistae *Goynaei* Pyrrhanensis Defensio pro Romuli Amasaei auditoribus adversus Sebastiani Corradi calumnias. Addita Disputatio de coniungenda sapientia cum eloquentia et enumeratio Auditorum Romuli, qui ex priori et posteriori schola prodierunt. Bologna, 1537. Goynaesus kéziratban látta Corradus «Quaesturáját», ki szerint Amasaesus aetatem suam in vi verborum investiganda et erudienda consumit, nem pedig rerum cognitione studet. Corradinak ez a munkája csak sokkal később, 1555-ben jelent meg: Sebastiani *Corradi* Quaestura, in qua referuntur et explicantur ea, quae sequenti pagina continentur. Bologna. Rágalomnak minősíti Goynaesus állítását, hogy ő valaha is valami rosszat mondott volna Amasaesusról... Calumniatus est me, nescio quid paulo iniquius de Romulo Amasaeo scripsisse, quem unum... ita colo et observo, p. 7—8. Más helyen is a legnagyobb dicsérettel szól Amasaesusról: R. A., qui tunc inter eloquentes principem locum tenebat. U. ott p. 4. Egy másik munkájában sine ulla exceptione laudatus-nak nevezi. (Marci Tullii *Ciceronis* Epistulae Ad Titum Pomponium Atticum. Seb. *Corr.* Brevissimis interpretationibus Illustratae. Velence, 1544. p. 2.

⁶⁰⁾ Magna praeterea Germanorum, Gallorum, *Pannonum*, Sarmatarum, Brittanorum copia.

⁶¹⁾ Mihi quidem haec urbs tum videbitur esse Roma, quum in ea novi regni sedem Romulus collocarit. Meam in te benevolentiam et pietatem tuorum in me beneficiorum memoriam credes, velim, perpetuo esse duraturam. Romae, prid, Cal. Octobr. (talán 1546.) Marii *Corradi* Epistularum libri VIII. Velence, 1565. p. 8—9.

⁶²⁾ Liruti szinte valamennyi tanítványát felsorolja, p. 361—362. Leveleskönyvében egyéb összeköttetéseinek a dokumentumai találhatók. (Cod. Ambros. D. 275. Inf.)

⁶³⁾ *Xenophontis* De Cyri Minoris Expeditione libri VII. Romulus Amasaesus vertit. Bologna, 1533.

részt,⁶⁴⁾ közmegelegedésre végzi a titkári teendőket (1531 óta)⁶⁵⁾ s újonnan szervezett katedrájáról a bolognaiak dicsősége és a messzi országokból összesereglett ifjúság épülésére hirdeti a «humanitást».⁶⁶⁾

⁶⁴⁾ A 18 megjelent beszéd közül csak a két utolsót mondta el Rómában. Állítólag Gasparus Contarenus felett is ő tartotta a halotti beszédet. Ez a beszéd nem jelent meg a gyűjteményben és valószínűleg elveszett. Giovanni della Casa írja Contarenus életrajzában: *Orationem de laudibus eiusdem et honeste acta cuncta vita habuit R. A. disertus et nobilis orator.* (Opere di Mons. Giov. della Casa. Venezia, 1728—1729. IV. p. 120.) Legnagyobb részben a tanév megkezdésekor tartott beszédei szerepelnek a kiadásban. *De Ratione et Ordine Studiorum Schola I. és II.* (5. és 6. beszéd, p. 147—165.) *De laudibus studiorum humanitatis.* (11. p. 246—262.) *Or., qua auditores ad eloquentiae studium hortatur.* (12. beszéd, p. 275—283.) stb.

⁶⁵⁾ 1531 november 6-án választották meg titkárnak és megmaradt ebben az állásában bolognai tartózkodása alatt mindvégig. (*Scarselli*, p. 220.) Mint titkár sokat járt Rómába és más városokba. Megismerkedett Luigi d'Avilával, V. Károly tanácsosával; neki ajánlotta Xenophonfordítását. Velencében jártában barátkozott meg a spanyol király követével, Gulielmo Pellicerióval. Barátságukról tanuskodik Amasaeus egyik nyomtatásban megjelent levele Pellicerióhoz. *Epistolae Clarorum Virorum, quibus Veterum Auctorum loci complures explicantur: tribus libris a Ioanne Michaele Bruto comprehensae.* Lion, 1561. p. 248—249. Amasaeus külföldi összeköttetései nincsenek eléggé kiderítve. Így például a francia humanistákkal való barátsága teljesen ismeretlen. Hogy a hivatalos keretek között megismert franciák humanistánk hírét hazájukba is elvitték, arra elég bizonyítotték Amasaeus egy beszédének a vázlata Címe: *Laudatio Regis Gallorum, quod Litteras excitare studeat. Cum praemia doctis deferat et adhortationes. Mittatur in Galliam ad Budaem vel Ascensum, ut, si illis videatur, eam edant; sed ante Bocchi mei et Egnatii iudicio committatur, nec non Academiae meae.* (A levelek fogalmazványai között, *Cod. Ambros. D. 275. Inf. p. 148. r.—v.*)

⁶⁶⁾ Tanári működéséről Cian említett cikkén kívül l. még E. Costa, *La prima cattedra d'umanità nello Studio bolognese durante il secolo XVI. Studi e Memorie per la Storia dell'Università di Bologna.* I. p. 23—63. Amasaeus foglalta el először a régi Poesia e Rettorica mellett létesített Cattedra d'Umanità-t. Aránylag elég bőven ír *Zaccagnini* is Amasaeusról, id. m. p. 281—284. Fizetése folyton emelkedik. 325 líráról 1528-ban egyszerre 1000-re szökik fel, 1535 óta pedig 1250 lírát kap. (L. Quartironi.) Része lehetett ebben Bologna kormányzójának, Gherius Gherusnak is, aki igen sokra becsülte humanistánkat: öccsét, Cosimót is nála taníttatta. (Liruti, p. 257—358.) A tehetséges és szerencsés tanítvány 24 éves korában fánói püspök lett. Már mint püspökhöz írja Valerianus: (tu) qui apud eruditissimum Romulum Amasaeum tota

Régi haragosával, Achilles Bocchiusszal is kibékül s mintaszerű kollégális viszonyban élnek,⁶⁷⁾ csak Piuszal nem tud megbarátkozni, aminek talán nem is egészen ő az oka. Minden igyekezetével azon fáradozott, erősíti vitriolba mártott tollal írott levelében,⁶⁸⁾ hogy Pius visszakerüljön Bolognába; gondolta, hogy olyan tudós férfiú, mint Pius, nem veszi rossz néven, ha a nevét második helyre írják a tanárok jegyzékében. De ha Pius emiatt elmegy szülővárosából, szerencsét kíván neki és igéri, hogy mikor legközelebb újra vissza akar térni, megint el fog követni mindent hazajövetelének az érdekében.

Bolognai tartózkodása alatt mindig érintkezésben állott Amasaeus más városban élő humanistákkal. Barátaihoz, jóakaróihoz írott leveleinek egy része megtalálható a bolognai egyetemi könyvtárban.⁶⁹⁾ A mintegy 15 levél közül megemlítjük

educatus adolescentia . . . Hieroglyphica sive de sacris Aegyptiorum literis commentarii Ioannis Pierii Valeriani Bolzani Bellunensis, Basel, 1556. Lib. XXI. p. 217. v. Valerianus nagy tisztelője és jó barátja volt Amasaeusnak. Hieroglyphicájának VIII. könyvét neki ajánlja s versei között is megjelent egy Amasaeushoz. Pierii Valeriani Amorum libri V. Velence, 1549. II. 26. v.—28. r.

⁶⁷⁾ Non ita illic (Bolognában) vivitur Romulus Amasaeus et Achilles Bocchius, duo Italiae lumina, coniunctissimis semper animis inter se fuerunt. Francisci Robortelli Utinensis Philosophia moralis et humanarum literarum in gymnasio Patavino Doctoris Ephemerides Patavinae Mensis Quintilis MDLXII. Pádua, p. 3. Bocchius verskötetében (Symbolicarum Quaestionum . . . libri quinque. Bologna, 1555. p. 291, 301) két vers található Amasaeushoz. Az első megjelent egy XVII. századi gyűjteményben is. Amphiteatrum Sapientiae . . . a Gaspere Dornavio, Hannover, 1619. p. 812—813. Ezenkívül két kéziratban is találtam egy-egy Amasaeusnak ajánlott költeményét. (Bibl. Angelica, Róma, Ms. 1471. p. 51. v. és Bibl. Nazionale Vitt. Emanuele II. Róma, Ms. 569. n. XI.) A Bibl. Ambrosiana A. 145. Inf. jelzésű kódexe Bocchiussnak 19. Amasaeushoz írott autográf levelét tartalmazza. Mind ezeknek, mind Amasaeus levelének a hangja (Ambros D. 275. Inf. p. 147. r.—v.) a köztük levő benső barátságról tanuskodik.

⁶⁸⁾ 1532. november idusán. Cod. Ambros. D. 275. Inf. p. 177. v.—178. v.

⁶⁹⁾ Ms. 142. Lettere di Romolo Amaseo a Varii, parte latine e parte volgari. 1535—1540. 44 lap in 4°. Leveleit ki akarta adni a fia Ricci segítségével. L. Bartholomaei. Ricci Lugiensis Opera. Pádua, 1747. II. p. 130. quare, quod superioribus diebus a me petisti, ut in eius epistolis . . . perlegendis tecum esse vellem atque eas ad divulgandum deligeremus: ego, Pompili, tibi omnem operam libentissimo animo accipio. S. a.

itt a Iacobus Sadoletushoz⁷⁰⁾ és Gasparus Contarenushoz⁷¹⁾ írottakat, valamint a Coelius Calcagninushoz szóló levelet.⁷²⁾ Némi érdeklődéssel bír számunkra az a két levél is, amelyekben Burgiót, a volt magyarországi követet ajánlja két meg nem nevezett személy jóindulatába.⁷³⁾

Mint annyi sok másnak, Amasaeusnak is legfőbb kívánsága volt Rómában élni. Alig félévvel Bolognába érkezése után (1525 május 13-án) burkoltan ír erről Egnatiusnak: Rómában járt és Gibertus barátságától nagy előnyöket remél.⁷⁴⁾ Egy évvel később nyíltan is kifejezi azt a reményét, hogy rövidesen az örök városba kerül.⁷⁵⁾ Ez alkalommal azonban csalódott és még sok ideig kellett várnia, míg célját elérte. Évek mulva,

⁷⁰⁾ Kardinálissá való választásához kívánt szerencsét 1537 január elsején. A bíboros azt állítja válaszában, hogy ennél a levélnél szebbet nem olvasott soha. Iacobi Sadoleti S. R. E. Cardinalis Epistolae, quot-quot exstant proprio nomine scriptae. Roma, 1760—1764. II. p. 478—479.

⁷¹⁾ 1535, Non. Quint.

⁷²⁾ Bartholomaeus Ricciust akarja Ferrarába juttatni, ehhez kéri Calcagnini segítségét, 1537 január 25-én. Calcagnini mindent megígér: nemcsak örömmel teljesíti Amasaeus kívánságait, hanem igyekszik előre ellesni azokat. (Coelii Calcagnini Ferrariensis Protonotarii Apostolici Opera aliquot. Basel, 1544. p. 168. S. d.) Calcagnini magyarországi tartózkodására nézve I. Huszti József, Celio Calcagnini in Ungheria. Corvina, 1922—1923. Amasaeusnak egy másik, 1527 augusztus 24-én kelt levele arra enged következtetni, hogy a Gonzaga-kastélyban ismerkedett meg Calcagninivel. (Cod. Ambros. D. 275. Inf. p. 129 v.—130 r.) Ricci és Amasaeus közötti barátság bizonyítékai Ricci levelei, id. m. II. p. 130, p. 305—308. L. még: B. R. De Iudicio. Ad Aloysium Atestium Card. Ampliss. Dialogus. Ferrara, 1562.

⁷³⁾ Id. Febr. 1536. «... e stato nella medesima impresa appresso il Re Ludovico essendo ancor saldo el Reamo de Ungaria.» Prid. Id. Febr. 1536. «(eodem munere) in ipsa illius regni ac regis eversione summa cum laude functus fuerit.» Johannes Antonius Baro Burgi Magyarországon a pápa követeként tartózkodott, Verancsics Antallal és Oláh Miklóssal volt barátságban, utóbbival a levelezést Magyarországból való távozása után is fenntartotta. L. Oláh Miklós levelezése. Közli Ipolyi Arnold. (Magy. Tört. Emlékek. I. Okmánytárak. 25. k.) Budapest, 1875. p. 158—167.

⁷⁴⁾ V. No. Maii 1525. Cod. Ambros. D. 275. Inf. p. 36. r.—v.

⁷⁵⁾ Id. Jun. 1526. Batthyányhoz írott levelében. L. a 9. sz. függelék. Közben haborzik is, nem jobb lenne-e Bolognában maradnia, «qui sono capo di moscha e li serei coda di leone» — írja atyjának 1526 február 18-án. Cod. Ambros. D. 275. Inf. p. 199—200.

titkár korában, Bologna város ügyeit intézve többször megfordult III. Pál udvarában. A pápa és öccse, Alexander Farnesius, nagyon megkedvelték.⁷⁶⁾ Ekkor közeledni látta azt az időt, mikor régi vágya teljesül. Ronchini mutatta ki, hogy már 1539 óta kérte Alexander Farnesiust, segítse Rómába.⁷⁷⁾ A bolognaiak viszont mindent elkövettek, hogy őt tartsák egyetemük egyik legfőbb büszkeségét.⁷⁸⁾ Végre 1544 októberében útrakelhetett. Rómában is az egyetemen tanított, de mégis inkább Alexander Farnesius titkára és magántanítója volt.⁷⁹⁾ A hálás tanítvány később is pártfogolta egykori mesterét; az ő közbenjárására nevezte ki III. Gyula pápa 1550-ben titkárrá.⁸⁰⁾

Állítólag akadémiát alapított Rómában⁸¹⁾ s vannak, akik külföldi, lengyel- és magyarországi útjáról is tudni vélnek.⁸²⁾ Ez a feltevés nem bizonyítható, sőt valószínűleg téves; az ellenben ki fog derülni az elmondandók során, hogy ifjúságától egész haláláig (1552 július 4.) sok dolga s összeköttetése volt magyarokkal.

⁷⁶⁾ Ő üdvözölte a pápát megválasztása után. Liruti szerint a pápa már akkor szerette volna, ha átköltözik Rómába. (Id. h.)

⁷⁷⁾ Id. m. Elég sűrűn és mind türelmetlenebb hangú levelekben sürgeti a kardinálist, hogy intézkedjék.

⁷⁸⁾ A bolognaiak és a pápa közti levélváltást ismerteti *Zaccagnini*, p. 282.

⁷⁹⁾ «Il avait eu la bonne fortune d'être élevé par un Piero Vettori et un Romolo Amaseo» — írja Pierre de *Nolhac*. (Id. m. p. 13.) L. még Ludwig von *Pastor*, *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*. Freiburg in Breisgau, 1925. V. p. 726. VI. p. 57. és C. T. Frangipane, *Memorie sulla vita e i fatti del Card. Aless. Farnese*. Róma, 1876. Tanító és tanítvány közti bensőséges viszonyra mutat Amaseus egy gyönyörű levele a Vat. Lat. 4103. p. 110. Megvan a levél a Cod. Vat. Lat. 9065. p. 61. is. Alexander öccsét, Octaviust is tanította Amaseus, valamint Guido Ascanius Sforzát (Cardinale di Santafiora), III. Pál másik unokaöccsét is. L. beszédei közt: De Pauli III. Pont. Max. erga literatos homines beneficentiae spe or. p. 233—240. III. Pál pápa irodalom- és művészetpártolásáról l. *Pastor*, VI. 4. fejezet, p. 241—314.

⁸⁰⁾ Blossius Palladius helyére nevezte ki a pápa. L. *Lettere del Commendatore Annibal Caro Scritte a nome del Cardinale Alessandro Farnese*. Pádua, 1765. I. 239., 240., 270.

⁸¹⁾ *Della Storia e Della Raggione D'Ogni Poesia... di Franc. Saverio Quadro*. Bologna, 1739. p. 97. Az «Orti Giuliani»-ban volt szerinte elhelyezve az akadémia.

⁸²⁾ *Liruti*, id. m. p. 364.

II.

Amasaesus magyar összeköttetései.

1.

Még maga Amasaesus is diáksorban volt, amikor már tanított. Fia, Pompilius írja, hogy szegénységbe jutván, preceptor-ságot vállalt magyarok mellett, akik névszerint Várdai János és Ferenc, valamint Modrusi Lukács lettek volna.⁸³⁾ Ez az állítás alapos revízióra, illetve helyesbítésre szorul. Tudjuk ugyanis, hogy Várdai Ferenc már 1507-ben Magyarországon tartózkodott: a kir. kancellária alkalmazottja és székesfehérvári őrkanonok volt.⁸⁴⁾ Aligha lehetett tehát ez idő előtt a 30 év körüli férfi a 17—18 éves diákgyerek tanítványa.⁸⁵⁾ Ellenben mecénásként szerepelt ő Amasaesus életében. A kettőjük között levő viszonyra világot derít a bolognai városi könyvtár eddig ismeretlen kézírata: Romuli Amasaesi Forciuliensis Panegyricus Amplissimis Magistratibus functo Francisco Vardaeo Vaciae Praesuli Dignissimo dictus.⁸⁶⁾

⁸³⁾ Dapoi essendosi accomodato per precettore appresso certi Prelati Ongheri chiamati Giovanni et Francesco Vardá et Luca Modrusco. (Id. életr. p. 218. r.-v.) Liruti szerint iskolát nyitott Páduában és ott voltak tanítványai e magyar előkelőségek. *Liruti* hibás olvasás következtében Mandrusio-ra fordította Lukács nevét. (Id. m. id. h.)

⁸⁴⁾ *Fógel J.*, II. Ulászló udvartartása. Budapest, 1913. p. 48—49.

⁸⁵⁾ *Fógel* írja, hogy Várdai 1514-ben, 38 éves korában került az erdélyi püspöki székbe. Tehát legalább 12 évvel volt fiatalabb Amasaesusnál. (II. Lajos udvartartása. Budapest, 1917. p. 29.)

⁸⁶⁾ Bibl. Comunale dell' Archiginnasio : Ms. A. 2686. Negyedréteg alakú (240 × 170 mm) papírkódex, 6 nem számozott lapból áll, kemény fehér papír táblája van. Az a megjegyzés olvasható rajta: Testim. ant. Fantuzzi. Ez tévedés. Fantuzzi ugyanis nem tud Amasaesus e munkájáról. A munkát I. az 1. sz. függelékben.

Várdai egyike azoknak a főpapoknak, akik hazánkban a század elején a humanizmus és renaissance eszméit szeretettel ápolták, a tudósokat és költőket bőkezűen támogatták. Ő maga nem írt, inkább csak a humanisták pártfogójaként emlegetik.⁸⁷⁾ Gyulafehérvári püspök korában valóságos humanista údvarrt teremtett maga körül. Itt találjuk Wolfhard Adorjánt, Janus Pannonius költeményeinek a kiadóját.⁸⁸⁾ Megyericsei Jánost, a híres epigrafust,⁸⁹⁾ Taurinus (Stieröxel) Istvánt, a Staurromachia szerzőjét.⁹⁰⁾ A gyulafehérvári székesegyház egyik kápolnáját ő építtette; kívánságára itt temették el.⁹¹⁾ Sírfel-

⁸⁷⁾ Bár igen dicsérik ékesszólását és stílusát. *Taurinus* a *Staurromachia* ötödik könyvének az elején. (*Ábel—Hegedüs*, Anal. Nova, p. 449.)

⁸⁸⁾ Várdainak ajánlja Janus Pannonius Marcellusra írt panegyrikusát (1522, Bologna). Úgy látszik, ő taníttatta Bolognában Wolfhardot. (L. Anal. Nova, p. 487.) Wolfhard a XVI. századi Janus-kultusz egyik leglelkesebb képviselője. L. *Husztí József*: Janus Pannonius. 1931. Pécs, p. 295—296. 1510—12-ben Bécsben van. L. *Schrauf Károly*: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630. Magyarországi tanulók külföldön. IV. Budapest, 1912. p. 50, 85.; a Teleki-féle Janus Pannonius-kiadás II. rész p. 248—251. *Analecta Nova*, p. 469—497. 1522-ben kiadta Bolognában Janus Pannonius több költeményét, a kiadásokban megjelent verseit és ajánlásait I. *Teleki*, II. köt. p. 270—298. *Analecta Nova*, p. 483—495. A következő év elején utriusque iuris doktorrá avatják; Liber Secretus Collegii Iuris Civilis II. 1512—1530. p. 46. r. és Primus Liber Secretus Iur. Pont. ab Anno 1377 ad Annum 1528 p. 216. Mindakettő a Bolognai Állami Levéltárban. Ugyanaznap avatták doktorrá testvérét, Hilariust és bizonyos Franciscus panoniust (sic) de transilvaniát (u. ott), aki Janus Pannonius öt elégtájanak a kiadásából ismert Franciscus Faber Megiensis Transylvanusszal lesz azonos. (*Teleki*, II. p. 292—293, Anal. Nova, p. 494.)

⁸⁹⁾ Megyericsei János valószínűleg 1515-ben járt Olaszországban. Hogy Bolognában is megfordult volna, arra vonatkozólag nincs semmi adatunk. L. *Barabás Miklós*: Megyericsei János, kolozsi főesperes. Erdélyi Múzeum. Új folyam 11. 1907. Kolozsvár, p. 111—131. Ezenkívül l. *Temesváry János* és *Buday Árpád* cikkeit Megyericseiről u. ott 1907 p. 399, 1909 p. 309, p. 310—311.

⁹⁰⁾ L. *Fögel*, II. Lajos udvartartása, p. 75—76.

⁹¹⁾ A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista. *Bunyitay Vince*. Budapest, 1893. 1524 okt. 22-én kelt végrendeletében fejezi ki azt a kívánságát, hogy, amint elkészül a Szent Anna-kápolna, oda temessék. Közli *Bunyitay* i. m. p. 27. Érdekes, hogy öccse, Ambroszius tanítójáról, bizonyos Stephanus litteraturáról sem feledkezik meg végrendeletében, amennyiben 50 forintot hagy neki. U. ott, p. 29.

iratának ismeretlen szerzője említi, hogy ifjú éveit Olaszországban töltötte.⁹²⁾ Külföldi tartózkodásáról, ismeretségeiről azonban mostanáig semmi adatunk nem volt.

Az ismertetendő panegyricus, mely, úgy látszik, csak ebben az egy kéziratban maradt ránk, azonkívül, hogy Várdai Ferenc külföldi humanista összeköttetéseinek eddig egyetlen előkerült emléke, egyúttal Amasaesus költői munkásságának is egyetlen bizonyítéka.⁹³⁾

Nem érte nagy veszteség az irodalmat azáltal, hogy Amasaesus többi költeménye — ha ugyan volt több is — elveszett. A panegyricus nem árul el valami nagy költői tehetséget, ellenben annál nagyobb erudicióról tesz tanúságot.

Bizonyos életkorban minden ifjú megpróbálkozik — többkevesebb sikerrel — a versírással. Ilyenforma szárnypróbálgatásnak látszik a mi költeményünk is. Tipikus diák-vers: a poetika szabályait tanuló ifjúnak nem éppen tehetséges, de lelkes kísérletezése, a görög-latin studiumokkal való foglalkozás eredője, a mythológiában és irodalomban tanultak konglomerátuma. Talán a maga korában, amikor a klasszikus tanulmányok valósággal életelemmé váltak, nem hatott Amasaesus költeménye sem annyira kezdetlegesnek, mint a mi számunkra.⁹⁴⁾

⁹²⁾ Közli *Budai F.*: Magyarország polgári históriájára való lexikon a XVI. sz. végéig. Nagy-Várad. 1804—1805. III., p. 691—692.

⁹³⁾ ... ut multa oratione soluta leguntur, ita pauca admodum carmine scripta circumferuntur... Lillii Greg. *Gyraldi* Dialogi de poetis nostrorum temporum id. m. II. p. 413. — Ad ogni modo de Poetici componimenti di lui così Latini, come Italiani non ci sono rimasti che alcuni pochi Epigrammi sparsi nelle mentovate Lettere di lui manoscritte che sono nell'Ambrosiana... Liruti, id. m. p. 381. Várdai halála után Bocchius írt sírverset, ezt a bevezetésben említett levéllel együtt rövidesen kiadom. Bibl. Angelica, ms. 1471. Biblioteca Universitaria di Bologna, ms. 2674.

⁹⁴⁾ Általában nem szabad szem elől téveszteni a humanista irodalom megbírálsakor azt a lényeges momentumot, hogy nem a mi számunkra írtak: Ihre schönere Werke sind nicht geschaffen, um irgendeiner, absoluter Kritik zu trotzen, sondern um den Dichter und viele Tausende seiner Zeitgenossen zu erfreuen. *Burckhardt, J.*, Die Kultur der Renaissance in Italien. Lipcse, 1877., 3. p. 297. S Amasaesust is megilleti az az elnézés, amivel Huszti Janus Pannoniust megítéli: «A mitológiai apparátus ízlésbeli fogyatékoságait, a mindent előntő retorikai zuhatagot külön már nem is említem: ezt úgy kell vennünk,

Költőnk egyébként a műfajt szerencsésen választotta meg: a panegyricusban csillogtathatta leginkább klasszikus műveltségét, itt mutathatta meg a szorgalmas diák, mi mindent tanult.⁹⁵⁾ Ami a dolognak ezt az oldalát illeti, a fiatal Amasaeus nem marad el senki mögött. A tízoros megszólítás után mintegy száz hexameteren keresztül sorolja fel azokat a tárgyakat, amiket megírhatna, vagyis azokat, amiket az általa ismert ókori költők már megírtak. Még ha elég tehetséget adnának is neki a Múzsák mindezeknek a megírásához, ő akkor is csak Ferenc kiválóságáról zengene dalt. Mert bár Hercules és a többi hős is csodálatos dolgokat követett el, mégis nagyobbak azok, amikre az őt ihlető Várdai képes.⁹⁶⁾

Itt következnek a püspök jeles tulajdonságainak a felsorolása, ami azonban a véletlen következtében már az első két sor után megszakad, a kódex közepéből t. i. kiesett két (vagy talán négy) lap és ennek következtében nem tudhatjuk meg, milyen kiválóságokkal rendelkezett Várdai. Talán ebben az elveszett részben szólt Amasaeus Várdai családjáról és esetleg azt is meg lehetett volna tudni, hogyan került ő a püspök és családja közelébe.⁹⁷⁾

A folytatásban már az istenek szerepelnek, akik a panegyricus receptje szerint gyűlést tarthattak, lakomát ülhettek, vagy valamiféle versenyjátékot rendezhettek és talán eközben döntöttek Várdai jövőjéről.⁹⁸⁾ Mi már csak Apollót és a kíséretében levő múzsákat követhetjük útjukra, amikor ellátogatnak a Várdai-kúriára. Könyvekbe merülve találjuk hősunket, ki előtt teljes nagyságában jelenik meg a jós Isten, hogy feltárja neki a jövőjét. A jövődből nem sokat árul el a titoktartó Amasaeus,

ahogy van; Janusnak nem vethetjük minden alkalommal a szemére, hogy korának gyermeke.» Huszli J., Janus Pannonius, p. 106.

⁹⁵⁾ A panegyricus a hasonló jellegű epithalamiummal együtt a humanisták kedvelt műfaja volt. Műfaji szabályaira l. Otto Kehding, *De Panegyricis Latinis Capita Quattuor*. Marburg, 1899.

⁹⁶⁾ Az összehasonlítás minden panegyricusban szerepel. Menandros állítja fel a követelményt: *Τίθει δὲ καὶ σύγκρισιν ἐφ' ἑκάστῳ τῶν κεφαλαίων τούτων*. (Kehding, p. 6.)

⁹⁷⁾ *Θεωρήσεις δὲ πάλιν, πότερον ἔνδοξον αὐτοῦ τὸ γένος ἢ οὐ* — mondja Menandros. (Kehding, p. 5.)

⁹⁸⁾ Az istenek megjelenése szintén hagyományos motívum. Menandros írja: *παρήσαν μὲν ἅπαντες οἱ θεοί*. (Kehding, p. 25.)

a multról ellenben — szerencsére — mond néhány konkrétumot. Ismeri Várdai kiválóságát az egész földkerekség — (amit, panegyricust olvasva, csak természetesnek találhatunk), — elsősorban mégis Itália, mely kora ifjúságától fogva tanítója és művelője volt. Először Rómában tanult retorikát, irodalmat. Tehát a Collegio degli Artisti tagja lehetett és talán ott szerezte meg az alsó fakultás elvégzésével járó magisteri címet. Azután Bolognába ment, hol a költőket félretéve, a «ius Pontificiumot» tanulta.⁹⁹⁾ Alighogy hazaért Magyarországra — mondanunk sem kell, hogy az egész ország, sőt az egész természet örömjongással fogadta, — a király mindjárt titkárává választotta. (Ez 1507-ben történt, abban az évben jöhetett tehát haza Várdai Olaszországból.) Egy év alig múlt el és már kincstárnok, már váci püspök lett. Ez a kronológia természetesen csak megközelítő pontosságú: a király csak 1509-ben nevezte ki Várdait kincstartóvá, a hűtlen kezeléssel vádolt Batthyány Benedek helyére.¹⁰⁰⁾

Miután még a bíborpalástot is megjósolja Amasaeus, azzal a szokványos ígérettel vesz búcsút hősétől, hogy legközelebb nagyobb munkával kedveskedik, melyben Ferenc tetteit és a Várdai-család történetét fogja megírni.¹⁰¹⁾ Ez az első munkám hozzád, — írja, — fogadd ezt a próbálkozásomat jó szívvel, lesz majd idő, mikor nagyobbakkal mutathatom ki tiszteletemet és szeretetemet, hisz még nem múlt el kétszer két lusztruim felettem. Tehát 1509-ben, talán közvetlenül Várdai püspökké való kinevezése után készült a panegyricus.¹⁰²⁾

A kronológiai okok, meg a panegyricus hangjának a figyelembevételére alapján megállapíthatjuk, hogy Várdai Ferenc nem volt Amasaeus tanítványa. Hogy került akkor vele össze-

⁹⁹⁾ A Libri Secretiben nem találtam nyomát annak, hogy a doktori címet megszerezte volna.

¹⁰⁰⁾ *Fógel*, II. Ulászló udvartartása, p. 48—49.

¹⁰¹⁾ Nagyobb munkának a kilátásba helyezése is gyakori motívum a panegyricusban. (L. Huszti J., Janus Pannonius, p. 89.) Amasaeus tehát jól ismerte a panegyricus műfaji szabályait; vegyük ezt mi is figyelembe és ne csodálkozzunk, hogy nem váltotta be ezt az igazán «pro forma» tett ígértét.

¹⁰²⁾ L. *Fógel*, II. Ulászló udvartartása, u. ott.

köttetésbe, honnan ismerte életkörülményeit, miért írta a dicsőítő költeményt? A felelet igen egyszerű: Ferenc öccse, Várdai János¹⁰³⁾ volt a tanítványa, tőle kapta a püspök pályafutására vonatkozó adatokat s a fizetést megköszönendő, vagy nagyobb fizetés, esetleg ajándék elérésének a reményében nyergelte meg pegazusát.

Romulusnak atyjához, Gregoriushoz írott leveleiből sok mindent megtudunk mind Várdai Jánosról, mind a Pompilius által harmadik magyar főúrként emlegetett «Lucas Modrusco»-ról. Ez utóbbi nem volt sem magyar, sem főúr, hanem szláv, valószínűleg Fiume környékéről való (innen lehet a «Modrusco» név) és mint Várdai János preceptorá élt Amasaeus házában. Páduában költöznek hozzá 1509 elején s, mikor elhagyja a várost, vele együtt mennek Bolognába. Előbb rövid ideig Velencében tartózkodnak, innen kapunk hírt először Jánosról és Lukácsról. Már hat nappal előbb elküldtem volna leveletem — írja Romulus atyjának 1509 október 13-án — de percre sem tudtam Jánostól szabadulni. Lukács Páduába ment, hogy a gyors elutazás miatt ottfelajtott holmit elhozza, és ez alatt nekem kellett Jánosra vigyáznom. Közben visszajött Lukács, aki növendékemmel, Jánossal együtt tiszteletét küldi.¹⁰⁴⁾

Valószínűnek látszik, hogy a preceptor és a növendék ismerték Romulus atyját, ki maga is nevezetes ember volt.¹⁰⁵⁾ Megerősíti ezt a feltevést egy nem sokkal később (1509 október 19.) írott levél, melyben Romulus arra kéri apját, hogy hozza majd magával Bolognába azt a szlávnyelvű zsoltároskönyvet, amit Lukácsnak akar adni. Azért lesz olyan kedves neki, teszi

¹⁰³⁾ Hatan voltak testvérek, Ferenc, István, János, Imre, Ambrus, Mihály. A mohácsi vész után csak az utóbbi maradt életben. Nagy Iván: Magyarország családai, XII. p. 57.

¹⁰⁴⁾ Has prolixiusculas ad te velocius percurrere cupientes per dies VI suppressi. Nam nunquam potui a latere Ioannis disiungi, cuius cura absente Luca (qui Patavium, ut in discessus nostri acceleratione relictas reculas redimeret, concesserat) mihi commissa fuerat, qui tandem reversus . . . se tibi plurimum cum Ioanne alumno Nostro commendat, p. 17. r.

¹⁰⁵⁾ Gregorius Amasaeusról l. *Enciclopedia Italiana*, II. 760. Liruti id. m. id. h.

utána, mert a te ajándékok. Üdvözletedet mind ő, mind nemes tanítványom, tisztelettel viszonzza.¹⁰⁶⁾

A nemes növendék Bolognában nagy kísértéseknek volt kitéve. Néhány ott tartózkodó szájhős ugyanis fogadkozott, hogy a legrövidebb idő alatt nemcsak utóléri, de el is hagyja mesterét, ha rájuk bizza magát.¹⁰⁷⁾ Pedig Amasaëus is lelkiismeretesen foglalkozik vele és ez a munka ugyancsak sok idejét veszi igénybe. Nemhogy a rövid téli nappalok, de még a leghosszabb kánikulai nap sem lenne elegendő, hogy növendékét az elemi ismeretekre megtanítsa.¹⁰⁸⁾

A kis Várdai tehát nem sokkal előbb kerülhetett ki Olaszországba, ha még Bolognában is a rudimentumok elsajátítása volt a feladata. Eszerint valószínű, hogy bátyja egyenesen Amasaëushoz küldte őt. Érdemes megjegyezni, hogy Amasaëus leveleit «Várdai János preceptoraként» címezteti, mert János annyira neves és ismert a magyarok között, hogy így könnyebben megkapja, másrészt meg az ő nimbuszát emeli, hogy ilyen előkelő tanítványa van.¹⁰⁹⁾

Feltehető, hogy Lukács volt az, aki a kis Jánost kikísérte Olaszországba; annyi mindenestre biztos, hogy a család bizalmasa, meghitt embere volt. Nem sokkal Jánosnak Olaszországba érkezése után ugyanis a váci püspök hazahivatta, mert nem nélkülözhetette hű szolgálatait.¹¹⁰⁾ Amasaëust igen kellemetlenül

¹⁰⁶⁾ Dato omnino operam, ut Bononiam divertas, et cav(e), ne Illiricum Lucae nostri psalterium tibi excidat, cum illi sit gratissimum futurum, non ipso dono, quam quod abs te datum. Is tibi commendationes replicat. Neque minus Ingenius alumnus Noster perpetuam salutem elargitur. Venetiis, 1509. 19 okt., p. 19. r.-v.

¹⁰⁷⁾ Imprudentissime se ex penitiori doctrina sua mirum erudiendi genus deprompturos pollicentes, quo brevi dierum intervallo mihi non modo parem verum etiam litteratura longe praestantiorem Ioannem redderent. 1509 nov. 29, p. 22. r. 23. v.

¹⁰⁸⁾ Adde, quod nunquam alumni mei institutionem intercalavi, cuius quotidianis rudimentis non modo brumalis diecula, verum nec canicularis satis est capax. U. ott.

¹⁰⁹⁾ . . . praepetori Ingenii Adolescentis Ioannis vardensis pannonii, est enim hic Io. nobilis et inter conterraneos praecipuus. U. ott.

¹¹⁰⁾ Caeterum (quod in re nostra est) proximis Kl. a dmo quaestore regio et vaciensis episcopo ex poeonia ad nos literae datae sunt, quae Lucam fratris rectorem in pannoniā accersunt iubentque, ut omnibus

érintette ez a hír, retteg, hátha valami kellemetlen barbár kerül a helyébe, akinek a társaságát nem tudja elviselni. Azzal a gondolattal foglalkozik, hogy ez esetben megválíék tanítványától és más elhelyezkedés után néz.¹¹¹⁾ Nyugtalan kapkodása miatt dorgálásban lehetett része; a következő levélben ugyanis arra kéri atyját, hogy ne ítéljen vaktában és meggondolatlanul, rágalmozók szavára ne hallgasson, legyen elnéző és megértő. A helyzet a következő: Rómában, Milánóban, Firenzében, sőt Bolognában is jobb állások kínáltak számára. Minthogy éves szerződésük a lejárát felé közeledett,¹¹²⁾ tanítványát és ennek nevelőjét az elé az alternatíva elé állította, hogy vagy többet fizetnek, vagy megválnak tőle. Ők nem tudtak határozni, hanem sírva kérték, várjon addig, míg a kincstartó levele megérkezik.¹¹³⁾ Mialatt türelmetlenül várta az ügy jobbra, vagy balradulását, Pius is ajánlott neki egy titkári állást Adriánus bíboros mellett.¹¹⁴⁾ Habozása közben, vajjon elfogadja-e ezt az állást, megjött a kincstartó levele, mely eldön-

solutis vinculis, cum sibi successorem, qui iuvenem eius loco instituat, Herus suffecerit, Budam acceleret, cum eius fidissima opera nequeat carere. Címzés nélkül (atyjához) 1510 jan. 12., u. ott p. 24.-r. és v.

¹¹¹⁾ . . . vereor, ne cui insolenti Barbaro hoc munus iungatur cuius morosissimum contubernium difficillimosque mores grave esset tolerare, quamobrem quod in hac re discedente Luca mihi faciundum sit, per festinatissimas litteras tuas honesta et utili persuasione consulas. U. o.

¹¹²⁾ Az a lap, amelyen a dátum lenne, hiányzik. Nem sokkal az előbbi, január 12-én kelt levél után írta, még ugyanabban a hónapban. A kódexben utána következő levél ugyanis január 31-i dátummal van keltezve, p. 27. r.-v. Eszerint Várdai János és nevelője 1509 februárban költözhetett hozzá.

¹¹³⁾ Veritas (quae nescit ullo pacto supprimi) aliena sit. Annu nostra conditio extremis erat admota metis, cumque complusculae potiores et in hac eminentissima urbe et Mediolani, nec minus Florentiae offerentur sedes: Ego ab Hero eiusque Phoenice coepi efflagitare, ut aut laboribus nostris aequa rependerent, aut me missum facerent. Hi neutri horum annuebant, sed tamen lachrymabundi rogare, ut tamdiu apud se esse non detrectarem, quod ab regio quaestore ex panonia litterae devolarent. U. ott.

¹¹⁴⁾ . . . mihi dieculae mora annus videri, ut fit, cum in ancipiti rota pendet animus. Interim cardinalis adrianus, qui ab urbe exul Tridenti delitescit, rogat Pium per litteras, ut . . . inventum curet Iuvenem eruditionis mediocris, quem sibi possit non infide arcanorum participem asciscere: Pius . . . me ex omni numero delegit . . . U. ott.

tötte a kérdést. Ne engedjék el — írta öccsének és preceptorának — maguk mellől azt a tanítót, kinek derekasságáról és buzgalmáról annyit hallott,¹¹⁵⁾ inkább fizessenek neki annyit, amennyit az kér. Sőt még lelkiismeretességéért külön jutalmat is helyezett neki kilátásba. Természetesen Amasaeus a biztos jót választotta a kardinális melletti bizonytalan existencia helyett.¹¹⁶⁾ Határozatlan akaratú ember létére azért nem veti el teljesen az előbbi ajánlatot sem, hanem a döntést atyjára bízta. — Olaszi Mihály hozta a választ,¹¹⁷⁾ melyben Gregorius valószínűleg azt írta, hogy nem helyesli fia kalandos terveit, maradjon csak Bolognában, magyar tanítványai mellett. Romulus t. i. azt feleli, hogy ő is egy véleményen lenne vele, hacsak legalább tanulni tudna jelen helyzetében. Attól is fél, hogy buzgó szolgálataiért a barbárok (=magyarok) hálátlansággal fognak fizetni.¹¹⁸⁾

A «barbárok» mindazonáltal igyekeznek kedvükben járni. Két levelében is sürgeti atyját, hogy a zsolttároskönyvet küldje el Lukácsnak, a püspök ugyanis meggondolta a dolgot és nem viteti haza öccse preceptorát.¹¹⁹⁾

¹¹⁵⁾ Tehát nem ismerte személyesen.

¹¹⁶⁾ Domum haesitabundus redeo, ubi reperi litterigerum nuncium, qui a panthonici aerarii praefecto ad hunc alumnum nostrum litterarum fasciculum devexerat, in quibus benignissimus ille vir mandabat cum fratri, tum eius oeconomio, ne paterentur a se eum (de cuius diligentia et probitate non pauca relata fuerant) divelli eruditorem, sed illi potius, quantum expeteret stipendii, conferrent. Additis praeterea miris solertiae nostrae pollicitationibus, quibus convictus, superiori sprete conditione malui certitudini inhaerere, quam ambiguitatem pervestigare. U. o.

¹¹⁷⁾ Tertio Kl. febr. Michael Olassaeus, Regii quaestoris, alumni nostri patris exactissimus negociator tuas expectatissimas quam ociosissime et fidissime nobis restituit, quibus se interseruerat ac longae viae comitem adiunxerat, 1510. jan. 31., p. 29. r.-v. (Talán Magyarországra vitte és onnan hozta vissza. Gregorius Velencében tartózkodott ebben az időben.)

¹¹⁸⁾ De semalii Cardinalis oblata conditione habes sententiam meam, . . . quam ego . . . non repudiarem, si modo tu eam non censes aspernandam, quam ego quoque nancifacere, si mihi apud hos studii otium non denegaretur. Sed vereor, ne meam laboriosissimam servitutem ingratis Barbaris adstrinxerim. U. ott.

¹¹⁹⁾ . . . Miror quod dalmaticum psalteriolum ad nos transferri neglexeris: Lucas enim non amplius abibit, nam dominus revocationis consilium ommisit. U. ott. És pár nappal előbb, 1510. jan. 24-én: M. Zuanne et m. Luca se ricommandano infinities aliquali ogni modo mandati lo libretto. U. ott, p. 242.

Lukács csakugyan jó hosszú ideig maradt még Bolognában. A következő év elején írja Romulus atyja látogatásáról visszatérve, hogy távollétében Lukács és János elpártoltak tőle, de megint hamar összeleledtek.¹²⁰⁾ Ennyi idő — kb. 2 év — alatt a két magyar alaposan megúnta egymást. Egész nap civakodnak. Amasaeus, ki lármájuktól nem tud tanulni, már alig bírja ki ezt a helyzetet. Csak egyben értenek egyet: tőle nem akarnak megválni. Ő bárhova a világon elmenne, csak hogy megszabaduljon tőlük, mert tanulmányait nem tudja folytatni. Különben sem bízik benne, hogy soká maradjanak már mellette, ezért más lehetőségek után néz.¹²¹⁾

Úgy látszik, csakugyan kenyértörésre került közöttük a sor, mert ezután többet nem ír tanítványairól. Pedig valószínűleg az idősebb Várdai hosszabb időre szóló ígéreteket tehetett neki, azért kéri kétszer is atyjától a püspök levelének eredeti példányát.¹²²⁾

Hogy mi lett ezután Lukáccsal, arra vonatkozólag semmi adatunk sincs, Várdai Jánosról is csak annyit tudunk, hogy már 1517-ben Magyarországon mint zászlósúr szerepelt.¹²³⁾

¹²⁰⁾ . . . gionsi a Bologna adi XV. del instante expectatiss. da M. Zuanne et Luca nostri, et acceptissimo; benchè già et ad camillum paleottum et ad quemdam tribolarem paedagogulum descriverant, son riconzato, adunque a loro a discretion dubito non sia indiscreta. 1511 márc. 18., p. 237—338.

¹²¹⁾ Caeterum M. Luca et M. Zuanne sono in magior discordia che mai fossero et tutto il zorno a parole fra lor, qual cossa mi constringerà far nová mutation. Benche lor et si in caeteris discrepent, in retentirme sono unanimi, ma pur poco potria sperar et manco studiar in tal fremiti, et sel mi fosse offerito qualche mediocre partito que in la terra non dubitaria acceptarlo, perche quanto specta a la remuneration o de versi, o de la laboriosissima institution mia expes su, Lo rector hispano dapoi che è giunto a Milan mi ha scripta . . . U. ott.

¹²²⁾ Il transumpto della quale (a spanyol rektor levele) qui includo, similliter fati voi de quella che lassai appresso di voi del vacien. Benche havria piu piacer haver lo auctentico per qualche respecto. U. ott. A következő levelében pedig, 1511, (a kéziratban tévedésből: 1517) nov. 11-én: Laqual (Aegidius levelét) vi mando authentica . . . voi di subito me la rimandareti emmino, insieme con quella già mi scrisse Lo Vescovo Varda perchè per bon rispetto lo voglio appresso di me, p. 239.

¹²³⁾ Nagy Iván, Magyarország családai. XII. p. 57.

2.

Bár Amasaesus nem említi leveleiben, bizonyosra vehető, hogy növendéké révén a többi Bolognában tanuló magyarral (Mágyiék) is megismerkedett. Ez az összeköttetése Várdai János távozása után is fennmaradhatott. 1519 november 22-én Velencéből írott levelében messer Ladislaóról beszél.¹²⁴⁾ Ez a Ladislao nem más, mint a bolognai Janus-kiadásból ismert Ladislaus Debrecinus.¹²⁵⁾

Debreceni kilétéről semmi biztosat nem tudunk. A Magyar Nemzeti Múzeum kézirtárában van ugyan bizonyos Debreceni Lászlónak egy munkája: *Commentarius super auri praxim, qua deducitur ad consuetam puritatem, ut ex eo monetae sine ulla reprehensione cudi possint aureae. Auctore Ladislao Debrecino.*¹²⁶⁾ Ha feltételezzük, hogy az aranyfinomító könyv szerzője azonos a bolognai költővel, ami egyáltalán nem lehetetlen, úgy ez a kézirat, valamint Amasaesus levelei már komoly alapot szolgáltatnak arra, hogy életkörülményeire, pályájára következtessünk.¹²⁷⁾

Még ha nem is tételezzük fel azt, ami nincs kizárva, hogy 1509-ben Mágyiékkel ment volna ki Bolognába, akkor is megállapíthatjuk, hogy ugyancsak sok időt (1513—1520) töltött Olaszországban. Költeménye t. i. az 1513-i Janus kiadásban jelent meg, Amasaesus pedig 1523 március 7-én írja, hogy három éve van már távol.¹²⁸⁾ Távollétnek csak azt az időt számítja, amióta Debreceni Magyarországon tartózkodik. Olaszországból való elutazása előtt t. i.

¹²⁴⁾ U. ott p. 215. Ugyancsak sűrűn levelezhettek Debrecenivel, mert november 23-án is Debreceni egy leveléről ír atyjának, p. 213.

¹²⁵⁾ Ladislai Debrecini in *libellum Phalaecii hendecasyllabi*. A verset újra kiadta *Teleki*, Ianus Pannonius II. p. 257. és *Hegedüs* az *Analecta* Novában, p. 178.

¹²⁶⁾ Részletesen ismerteti ezt a kéziratot *Findly* Henrik. Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. IV. (Kolozsvár, 1866—67), p. 111—130.

¹²⁷⁾ Az Ambrosiana-könyvtár D. 275. Inf. jelzésű kódexe Amasaesus leveleinek a fogalmazványait tartalmazza. A következő levelek innen valók. A kódex keletkezése magyarázza, hogy egyik-másik részben *fogalmazási hibák* vannak.

¹²⁸⁾ P. 8. r. — 13. r. lásd a 3. sz. függelékben.

hosszabb-rövidebb időt Ferrarában töltött,¹²⁹⁾ sőt Páduában is járt.¹³⁰⁾

Szegénysorsú ember volt, aki Bolognában is a saját keresetéből élhetett. Nagy reményekkel indult Magyarországra, de azt a lehetőséget is szem előtt tartotta, hogy nem tud megfelelő módon elhelyezkedni s ez esetben visszatér Bolognába. Amasaeus úgy hallotta, hogy Debreceni elérte Magyarországon azt, amit kívánt és amit nagy műveltsége és szorgalma révén megérdemelt.¹³¹⁾ Most Debreceni levelében, mely, sajnos, a mi számunkra elveszett, szomorúan olvassa, hogy a hír téves volt, barátja nincs megelégedve sorsával s vissza akar térni Bolognába. Különösen sötét színűre festhette le a «fejedelmeket»,¹³²⁾ akiknek az udvarában tartózkodik, mert Amasaeus vigasztként állapítja meg a maga számára, hogy a romlottság nemcsak Olaszországra szorítkozik. Az erkölcsök romlása főleg abban mutatkozhatott, hogy nem jutalmazták kellőképpen a humanistákat. Mi vagyunk az oka, írja elkeseredéssel Amasaeus a vele közös sorsú Debreceninek, mi vagyunk az oka, hogy megvetéssel bánnak velünk, mert annyira a kedvüket keressük. A stoikus morál hangjait üti meg ezután és Horatius-, Cicero-reminiscentiákra támaszkodva állapítja meg a gazdag urak jóvoltából élő humanista tennivalóit: ne éljünk nekik, éljünk magunknak, elégedjünk meg kevéssel és akkor nem is szorulunk rájuk.

A magyarországi állapotokat megismerve örül, hogy nem hallgatott barátja szavára és nem ment vele. (Ez a megjegyzés arra mutat, hogy elég komolyan foglalkozott a Magyarországba való utazás tervével.) Lám, most ő is visszatérési szándékot

¹²⁹⁾ Erre külön utal levelében, u. ott.

¹³⁰⁾ Páduai lakásának a helyét pár szóval magyarázza meg neki Amasaeus, mint olyan embernek, aki jól ismeri a várost. U. ott.

¹³¹⁾ Ő a «virtus» szót használja, ami a humanisták nyelvén leggyakrabban irodalmi műveltséget, tudást jelent. «Convitava tutti i principali Giovani della città letterati e dati alle virtù» írja Vespasiano da Bisticci, Vita de Piero de' Pazzi, cap. III. (Giov. Fioretto, Gli umanisti o lo studio del latino e del greco nel secolo XV. in Italia. Verona, 1881.)

¹³²⁾ Az aranyfinomító-könyv szerzője elárulja (III. k. 12. fej.), hogy ő Statilius János erdélyi püspök pártfogását élvezi. Talán ő és hozzátartozói azok, akik ellen annyira zúgolódott? Vagy talán előbb másnál próbált szerencsét?

forogat a fejében! Úgy látszik, Amasaesus kezdettől fogva elle-
nezte Debreceni hazautazását, mert kétszer is hangsúlyozza,
hogy nem vádolja hebehurgyasággal emiatt az út miatt, ért-
hetően és megfontoltan járt el, mikor szülőhazájában, Magyar-
országon próbált boldogulni. De hogy barátja visszatérési tervek-
kel foglalkozik, ez a legnagyobb örömmel tölti el. Hisz a hű
barátság létezésében vetett hite is megdőlt, mikor Debreceni
nem válaszolt két levelére és nem üzent neki egyszer sem három
év alatt. Az első két évben, úgy látszik, Amasaesus sem csinált
magának gondot abból, hogy miként értesitse barátját sorsának
fordulatairól, mert mindkét levelét Juancius-szal, a Batthyá-
nyak futárával küldte, kikkel pedig alig egy év óta állott össze-
kötötésben.¹³³⁾ Mindazonáltal a levélnek mindvégig közvetlen
hangja feljogosít bennünket arra, hogy Amasaesus szavaiban,
melyekkel barátja iránti határtalan szeretetét, nagybecsülését
és utána való vágyakozását fejezi ki, többet lássunk udvarias-
kodásnál és a kor izlése által megkövetelt superlativusoknál.¹³⁴⁾
Egnatiuson kívül talán senkihez sem ír ilyen szeretettel és —
ami a barátság legbiztosabb jele — ilyen őszintén. Debreceni
kétségtelenül Amasaesus legbensőbb barátai közé tartozott.

Debreceni is teljes bizalommal, őszintén és kimerítően írt,
s igen nagy veszteség, hogy ez a levél nem került elő. Mintha
csak képen ábrázolná, mondja Amasaesus, úgy lefesti hazája
előkelőit és, ami barátját s vele együtt bennünket is a legjobban
érdekel, saját magáról számol be. Válaszképpen Amasaesus a
maga dolgait mondja el neki, hűen, őszintén és részletesen.¹³⁵⁾
Nemcsak egészségi állapotáról, családjá tagjairól, pályafutásá-

¹³³⁾ A Batthyányakkal való összekötötéséről részletesen fogunk
beszélni.

¹³⁴⁾ A szép és nagy szavakat kedvelő humanisták világára jel-
lemző Janus Pannonius egyik epigrammája :

Laudas me nimium, priscis et vatibus aequas.

Mentiris, novi ; me tamen, Ode, iuvat.

Epigr. I. 252. (Teleki.)

¹³⁵⁾ Kihagytam a függelékben a levél azon részeit, amelyekben
kizárólag Amasaesus életkörülményeiről, családjáról esik szó, annál is
inkább, mert részben úgyis felhasználtam az életrajz megírásánál a
benne található ismeretlen adatokat. Legfeljebb a köztük levő bizalmas
viszony dokumentálása céljából lett volna érdekes közölni ezeket a ré-
szeket is.

ról, anyagi helyzetéről tájékoztatja, mint olyan barátot, ki több a legközelebbi rokonnál, hanem mint szakembernek, referál tudományos és irodalmi működéséről is. Nemrég írt beszédét elküldené neki, de nincs, aki lemásolja.¹³⁶⁾ A Pausanias-fordítás, amelynek megkezdésekor Debreceni jelen volt és sorsa iránt érdeklődött, lassan halad s, ha kész lesz, magyar barátja nevével fog megjelenni.¹³⁷⁾

Ezt a levelet egy Ladislaus nevű, alighanem szintén debreceni polgárnak adta át Amasaesus, de hogy a címzett megkapta-e, azt sem a levél írója, sem mi nem tudjuk. Az bizonyos, hogy válasz nem érkezett rá. Majdnem egy év múlva¹³⁸⁾ írja neki Amasaesus, hogy hasonnevű odavaló polgárral küldött neki levelet, melyben nemcsak szeretetét és ragaszkodását fejezte ki, hanem az egész helyzetéről tájékoztatta. Minthogy most megbízható futárral küldheti irását (Iuancius, Batthyányék embere), megragadja az óhajtott ritka alkalmat s hirt ad magáról. Semmi különös sem történt ugyan vele, ideje sincs nagyon, hogy hosszabban írjon, csak biztosítani akarja barátját ezúttal is állandó szeretetéről.

Megjósolhatták bölcs asztrológusok, hogy Olaszországot özönvíz fogja elpusztítani, s Debreceni, ki az akkor oly nagyszámú hiszékeny emberek közé tartozhatott,¹³⁹⁾ biztosan ijedten kérte barátját, hagyja el e veszélyeztetett helyet. Amasaesus fölényes nyugalommal fogadja az intelmeket. Előfordulhat ugyan az, amitől fél, írja neki előbbi levelében, de éppúgy megeshetik bárhol a világon, mint Olaszországban. Hisz még azt sem látjuk tisztán, ami a szemünk előtt van, arról sem tudunk biztosat mondani, ami bennünk lakik; hogyan lehetne megjósolni a távoli jövő eseményeit? Valóban felsőbb akarat szerint történik minden, de az, aki a világ sorsát intézi, elrejtette a jövőt

¹³⁶⁾ Erről a beszédről, amit végül mégis elküldött Magyarországra, később lesz szó.

¹³⁷⁾ Csak sokkal később, 1547-ben adta ki, természetesen nem Debreceni, hanem aktuális és célszerű ajánlással Alexander Farnesius kardinális nevével.

¹³⁸⁾ Dátum nélkül; az előtte levő levél 1524 jan. 1-én, a következő, amelyen dátum van, márc. 20-án kelt. p. 23. v. —24. sz. L. a 7. sz. függelékben.

¹³⁹⁾ A kor babonás hajlamaira nézve l. B. *Soldati*, La poesia astrologica nel quattrocento, Firenze 1906.

az emberek szeme elől. Második levelében pedig Debreceni aggodalmaira céloz azzal kapcsolatban, hogy ismételten hívja őt Olaszországba. Láthatod, mondja, hogy a jósok rémitése nem volt egyéb vaklármánál. Ha tehát Magyarországon nem tud boldogulni, szánja rá magát az olaszországi útra, ezzel barátjának a legnagyobb örömet, magának nyugalmat és jólétet szerez.

Amasaesus kedves biztatásának ezúttal sem lett fogantatja. Nem kapta-e meg Debreceni Amasaesus leveleit,¹⁴⁰⁾ vagy az ő válasza veszett-e el, nem tudjuk: annyit azonban sejthetünk, hogy jobbrafordult sorsa Magyarországon s ezért nem valósította meg a Bolognába költözés tervét.¹⁴¹⁾

Az előbbi levél elküldése után, több mint két évvel ismét megszólal a hű barát.¹⁴²⁾ Ezúttal csak röviden tájékoztatja Debrecenit a lefolyt eseményekről, félve, hogy más kezébe kerül, vagy elvesz ez a levele is, mint amilyen sorsa a többinek lehetett. Annak ellenére, hogy közel hat év óta mindössze egyszer kaptak tőle levelet, Amasaesus és vele egész családja, szeretettel tartja meg emlékében a kedves magyar barátot.

Ez az utolsó levél Debrecenihez, amely Amasaesus leveleskönyvében található. Debreceni valószínűleg továbbra is hallgatott. Amasaesus pedig úgy gondolta, hogy eleget tett baráti kötelességének, ha öt levelet küldött annak, akitől mindössze egyet kapott.

Akinek az önzetlen barátságát Amasaesus ennyire becsülte és tudásáról ilyen jó véleménnyel volt, az nem lehetett értéktelen ember. Ha a jószerencse úgy akarná és előkerülnének Debreceni irodalmi és költői munkái, talán a magyarországi latin irodalom tehetséges képviselőjét üdvözölhetnénk benne.

¹⁴⁰⁾ Amasaesus azt írja, hogy három levelet küldött Páduából. Ebben azonban tévedett. Irt kettőt, melyet Debreceni nyugtázott levelében, ezek azonban nem maradtak reánk; azután még kettőt, amit ismerünk. A szóbanforgó tehát az ötödik. p. 89. v. 90. r. L. a 10. sz. függelékben.

¹⁴¹⁾ A múzeumi kézirat szerzője pénzverőmester volt néhány évig; majd, amikor a szebeni pénzverdét Kolozsvárra helyezték és élére egyik rokonát és jóbarátját állították; itt kapott jobb állást. 1530-ban az ő tervei szerint építették a kolozsvári aranyfinomítót. Id. cikk, p. 119.

¹⁴²⁾ 1526 jún. 13-án. (A kéziratban január van írva. Az előtte és utána levő levelekből megállapítható, hogy a január csak tollhiba.)

3.

Debreceni már nem tartózkodott Olaszországban, mikor Amasaesus ismét magyar tanítványt kapott, Batthyány Orbánt. Batthyány Benedek kincstartó legkisebb fia¹⁴³⁾ 1521 közepén mehetett ki Páduába. Július 18-án hallunk róla először: ezen a napon kelt az a határozat, mellyel a velencei tanács neki, mint a páduai egyetem tanulójának, a fegyverviselést megengedte.¹⁴⁴⁾ Augusztus 1-én írja róla Matthaesus Fortunatus Seneca-kiadásának az előszavában, hogy «ilyen rövid idő alatt» a lehető legnagyobb előmenetelt tett tanulmányaiban s éles esze, buzgó szorgalma, rendkívüli emlékezőtehetsége még a tanítóját is meglepte.¹⁴⁵⁾ A «latin és görög ékesszólásban kiváló tanító» pedig nem más, mint Romulus Amasaesus.¹⁴⁶⁾ Valószínűleg nem egyenesen Amasaeshoz ment ki Orbán s csak, miután az egyetemen tanította és megismerte, néhány hónapi

¹⁴³⁾ Batthyány Benedek 1506-ban vette át a pénzügyek vezetését, 1510-ben csalással vádolták, állásából elmozdították. Az év végén kiderült ártatlansága, mire ismét kincstartó lett. 1525 körül halt meg. János fia kamarás volt, Orbán pályájáról majd később szólunk. *Fógel*, II. Ulászló udvartartása p. 56., II. Lajos udvartartása p. 47. *Nagy Iván* Magyarország családai II. 240.

¹⁴⁴⁾ *Frankl V.*, Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. p. 270. *Veress A.*, i. m. p. 27.

¹⁴⁵⁾ L. Annaei *Senecae Naturalium Quaestionum libri VII. Matthaesi Fortunati* in eisdem libros annotationes, Venetiis, in Aedibus Aldi et Andreae Asulani soceri, Mense Februario (?) MDXXII. Apponyi, I. n. 166. — Az ajánlás Ludovico Salutio Principi Illustr. . . . Calendis Augusti 1522. Tantum enim earum disciplinarum studiis, quae ingenio et liberaliter educato dignae sunt, animum hoc brevi tempore excóluit, et quotidie magis ac magis excolit, ut eius ardens studium, eximia docilitas, acre ingenium, vivax singularisque memoria iam praeceptoris quoque, quem summum in utraque facundia sibi delegit, diligentiam sollicitam fecerint. Fortunatusról l. *Weiss Rezső*, Matthaesus Fortunatus. (Egy. Phil. Közlöny, 1888. p. 346—362.) és *Alex. Horányi*: Memoria Hungarorum et Provincialium Scriptis editis notorum. Bécs, 1775—77. I. p. 698—699.

¹⁴⁶⁾ Hebbi in tempo suo auditori . . . e dimorarono in Padova, Bologna, et Roma mentre ei lessi in quei studii, di quali . . . Urban Batiano huomo molto illustré et in lit. et in arma, Matth. Fortunato. *Bibl. Ambros.* R. 95. Sup. p. 224 v. Liruti hibásan Urbano Bastiano-nak írja, Fortunatust pedig nem említi. (Id. m. id. h.)

páduai tartózkodás után költözött hozzá. Humanistánk ugyanis azt írja Debreceninek 1523 március 7-én, hogy másfél éve és második hónapja lakik nála az előkelő ifjú.¹⁴⁷⁾ Tanítványa atyjához 1522 november 26-án kelt levelében pedig még nem beszél másfél évről, amennyi idő óta körülbelül Orbán Olaszországban élt, hanem csak azt mondja, hogy már második éve lakik a fia az ő házában.¹⁴⁸⁾

Ennek az utóbbi levélnek a megírására, amely Amasaesus és a Batthyányak közötti összeköttetés első emléke, egy szomorú eset adott alkalmat. Batthyány Benedek tragikus körülmények között elvesztette idősebb fiát; Orbán tanítója tollat fog, hogy a gyászoló apát — valóban művészien írt levélben — vigasztalja.¹⁴⁹⁾

Mielőtt elkezdte a levelet, vallja be Amasaesus, kissé habozott, írjon-e annak, akit nem ismer. De töprengései során csakhamar arra az eredményre jutott, hogy nem idegenek egymás számára, sőt a rokonsági köteléknél is erősebb kapocs fűzi össze őket: senki sem állhat közelebb valakihez, mint az, aki gyermekét neveli; s akinek a fia, mint saját gyermeke él a házában, azzal szükségképpen együttérez a tanító. Ezért érinti őt is oly fájdalmasan ez a gyász eset, amelynél szomorúbbat elgondolni sem lehet. Testi és szellemi kiválóságokkal megáldott, kora virágában levő ifjúnak kellett hazájától, szüleitől, barátaitól távol elpusztulnia.¹⁵⁰⁾ Ilyen rendkívüli csapásra csak rendkívüli vigasz lenne ír. De az emberek — állapítja meg szomorúan — évszázadok folyamán már mindent elmondtak, amit ilyen esetekben mondani lehet, így az ő számára semmi új sem maradt. Ez azonban nem akadályozza meg abban, hogy mindazt elismételje, amit az ókori filozófusokból megtanult, azt a

¹⁴⁷⁾ L. a 3. sz. függelékben.

¹⁴⁸⁾ MDXXXII; VI. Kl. Decembr. p. 4. v. — 6. v. L. a 2. sz. függelékben.

¹⁴⁹⁾ Erre az esetre vonatkozólag a magyar íróknál semmi feljegyzést sem találtam. Nagy Iván két fiúról tud, Farkasról és Orbánról, Szklenár szerint (*Origo et Genealogicum Batthyianorum*) Farkas sem szerepel a genealogiákon. *Kerékgyártó* Árpád (*Magyarok Életrajzai*, Pest, 1856, p. 496—501.) szintén csak Orbánról és Farkasról beszél, *Budai F.* (id. m. I. p. 293—295.) helytelenül Boldizsár fiának tartja Orbánt.) Az elpusztult idősebb fiúnak így a nevét sem tudjuk.

¹⁵⁰⁾ Talán valami harcban pusztult el az ifjú Batthyány?

megjegyzést fűzvéen hozzá: tudja, hogy Batthyány ezeket elgondolta, olvasta, vagy a környezetében lévőktől hallotta. Ő éppen ezért nem is próbálja vizsgálni, csak arra kéri, gondolja meg, hogy, ha sokat is, mégsem mindent vesztett el. Gazdagság, tisztség, megbecsülés, egészség, mindaz a sok jó, amire annyian vágyakoznak, osztályrészéül jutott és mindezt ép, megcsontkítatlan hazában élvezheti. Egyik fiát elvesztette ugyan, de megmaradt a másik,¹⁵¹⁾ a fiatalabb, kiben vigasztalást találhat. Ezután — természetesen — Orbán dicsérete következik. Azonkívül, hogy minden várakozást felülmuló tehetséggel, erényekkel van megáldva, hogy bölcseségben, megfontoltságban, tudásban kortársait messze felülmúlja, még a gyermeki szeretet mintaképeül is szolgálhatná, sőt mindenki szívét megnyerte, elsősorban mégis Amasaesusét, aki őt szinte a saját gyermekeinél is jobban szereti.¹⁵²⁾ Örül, hogy alkalma van véleményét elmondani, s nem titkolja, hogy nézete szerint Orbán az egyetlen valamennyi magyar között, aki tanulmányútjáról a megfelelő eredménnyel fog visszatérni.

A kódexben ezután következő levél azt mutatja, hogy Amasaesus dicsérő szavai szívből fakadtak.¹⁵³⁾ Antonius Aciaiolusnak¹⁵⁴⁾ írja, hogy ritka tehetsége, nemes jelleme, rend-

¹⁵¹⁾ Érdekes, hogy a két másik Batthyány-fiút nem is említi, mintha nem is tudna róluk.

¹⁵²⁾ Hallgassuk meg, mit mond Fortunatus Batthyányról: ...iue-
nis magnanimus, tuae (Ludovicus Salutius) dignitatis studiosissimus,
cui ut scis, nam illi tecum plurima est consuetudo, omnes Libentiae
Gratiaeque felici quodam moderamine et temperamento maturae gravi-
tati connectae permistaeque favent; est enim perquam honesti atque
amoeni ingenii, morum vero, quos vel gravissimus censor non improbet,
gravitate, tam aliarum virtutum ornamentis literarumque splendore
honestat ac illustrat nobilitatem Batianae domus... Accedit ad hanc
bonarum literarum peritiam magnitudo animi, constantia, fides, pru-
dentia et consiliorum rara, atque in ista praesertim aetate mira felicitas.
Id. hely. Amasaesus tehát, Fortunatushoz képest valósággal fukarkodott
a dicséreteken. *Schesaeus* is elismerően szól Batthyányról: Urbanus
fuerat Batthyanus... claro editus ingenio, praestans virtute fideque,
Reginae gratus, toti carissimus aulae. Ruinae Pannonicae. I. Idézi *Szi-
ldy Áron*, Régi Magyar Költők Tára, Budapest 1883. IV. p. 288—293.

¹⁵³⁾ p. 6. v., 7 r.

¹⁵⁴⁾ Amasaesus barátja lehetett. Nem sikerült róla semmit meg-
tudnom; neve az új nagy Enciclopedia Italiana-ban sem szerepel.

kivüli szerénysége igen megszerettették vele Orbánt s ügyének jó kimenetelét — ámbár semmi köze nincs hozzá — a legnagyobb mértékben óhajtja.¹⁵⁵⁾ Barátok levelei, Magyarországból jött futárok beszéde nyomán ugyanis az a hír terjedt el, hogy Orbán a királytól nagy méltóságot kapott. Minthogy atyja erre vonatkozóan még semmit nem irt, az óvatos ifjú a hírt egyelőre nem erősíti meg és nem cáfolja. Körülbelül két hónapja Magyarországra küldte két emberét, kiknek hamarosan vissza kell már térniök; ezektől, úgy remélik, biztosat fognak hallani.¹⁵⁷⁾ Bárcsak jó hírt hoznának, fűzi hozzá szeretettel Amasaëus és megígéri, hogy, amint biztosat tud, azonnal értesíti Aciaiolust.¹⁵⁸⁾

¹⁵⁵⁾ ... quod etiam si nihil ad me pertinet, tamen propter liberale eius ingenium summanque indolem et modestiam singularem magnopere vellem.

¹⁵⁶⁾ De Urbani vero contubernális (ut nunc dicimus) mei novó honore id enim est alterum, quod ex meis literis te cupere cognoscere scribis, nihil satis certi, quod ad te scribam, habeo, nam cum ex nunciis et amicorum quorundam literis, fama vero multo maxime eam sibi a rege dignitatem delatam acceperit, a patre ne literam quidem, quocirca ne ipse quidem (est enim minime levis) aut affirmat, aut infirmat.

¹⁵⁷⁾ Verum cum de comitatu suo duos, quos intra paucos dies certis de causis in Pannoniam abhinc menses duos misit, propediem adfuturos putet, ex illis certiora omnia... accipiamus. Az egyik hírvivő biztosan Iuancius, aki a halálhírt hozta és akire Amasaëus a tanítványa apjához szóló levelet bízta. Az Aciaiolushoz szóló levél VIII. Id. Jan. kelt, tehát legfeljebb másfél hónapja mentek el a türelmetlenül visszavárt futárok.

¹⁵⁸⁾ — utinam et felicissima accipiamus... quamprimum ego aliquid comperti habuero, certiozem te faciam. Vajjon ennek a hírnek az alapján írta-e Fortunatus már hat hónappal előbb, hogy Batthyányra nagy tiszttség vár Magyarországon? Quarum virtutum fama et opinione in maximam sui expectationem totam patriam iam pridem erexit, quae mox eum omnibus honoribus et dignitatibus summa virtute summoque ingenio dignis exceptura est. id. h. Aciaiolus tehát ismerte és érdeklődött Batthyány iránt. Természetes, hogy Egnatius, Amasaëus legbizalmasabb barátja is ismerte őt. Valami rokonát, vagy pártfogoltját szeretné vele Magyarországba küldeni, de Orbán igen erőlesen tiltakozik ellene. De Iulio cum de Urbano egi quam diligentissime, Precibus etiam, ut adolescentem abduceret ab eo, et meo et tuo nomine contendere, in haec mihi ad verbum respondit nihil fuisse usquam apud se Iulio contemptius, aut odiosus. Non posse pannonica peregrinatione domari, quem ne pistrino

Aciaiolus alighanem hiába várt erre az értesítésre, a kódexben ugyanis nem találtam meg azt a levelet, melyben Amasaeus ezt az ígétét beváltotta volna. Mi szerencsésebbek vagyunk, mert a Debrecenihez (kb. 2 hónappal ezután) írott levélből megtudjuk, hogy a hír, mely szerint Orbán a kalocsai érsekséget kapta volna a királytól, hamisnak bizonyult. Ellenben valamiféle méltóságot kétségtelenül kapott, vagy kap, még pedig a közel jövőben. A hírvivő — Iuancius — megérkezésekor fog kiderülni, hogy milyen tisztségről van szó.

Debreceninek is igen szépen ír Orbánról; nemes erkölcsű, tehetséges, szorgalmas, szerény ifjúnak nevezi. Vele azonban őszintébb, mint Aciaiolusszal és nem állítja azt, hogy csupán Orbán miatt várja Iuancius visszatérését. Ugy látszik, ő hozta volna a pénzt Magyarországról és Amasaeus, azonkívül, hogy tanítványának a kitüntetését szívből kívánta, a maga anyagi érdekeiről sem feledkezett meg. Istenemre, írja Debreceninek, ugyancsak fontos volna számomra, hogy ez a Iuancius minél előbb megérkezzék!

Erre azonban hiába vártak. A hosszú várakozást Orbán megunta és türelmét veszítve elindult Páduából. Már a második hónap is eltelt — írja Amasaeus június 18-án Egnatiusnak¹⁵⁹) — és még semmi életjelt sem adott magáról, holott fogadkozott, hogy húsz napon belül visszatér. Némelyek állítólag Magyarországon találkoztak vele és azt beszélék, hogy apja nem engedte a szeme elé kerülni, mivel engedelmé nélkül távozott el

quidem domari unquam posse putet, se tamen utriusque nostrum causa omnia velle, id unum rogare, ut ad dignitatem commodumque suum respueremus, abhorret homo plane a petitione nostra. Quamobrem quid effici in hoc genere possit, dispicito, ego auctoritatem tuam nunquam defugiam. Egnatio, V. Kl. Martii (1523) p. 7. r. Iulius Batthyány távozása után is ottmaradt Amasaeusnál. Egy későbbi levelében (XIV. Kal. Iul.) azt írja, hogy figyelmesebb, okosabb kezd lenni (p. 14. r.).

¹⁵⁹) p. 14. r. Ugyanez a levél — az elküldött példány megvan a vatikáni könyvtárban. (Reg. Lat. 2023 p. 10.) Érdekes megfigyelni, mennyire különbözik a fogalmazványtól az elküldött példány. Az utóbbi sokkal terjedelmesebb. Amasaeus nagyon jól és könnyen írt latinul, kifejezéseit másolás közben folyton változtatja. Az első: De Urbano siquid mea causa scire cupis, neque rediit unquam, neque scripsit. A második, (elküldött) példányban: De Urbano siquid mea causa scire cupis, exiit iam mensis alter, is, qui se intra vicesimum diem rediturum mihi affirmaret, neque rediit neque unquam scripsit.

Olaszországból¹⁶⁰⁾. Nagyobb összeggel maradt adósa s ráadásul még három emberét, akiket ott hagyott, neki kell táplálni. Ez anyagilag a legsúlyosabban érinti s ha Batthyány sokára, vagy egyáltalában nem fizeti meg tartozását, ugyancsak kínos helyzetbe kerül. Egnatiustól kér tanácsot, mitévő legyen.¹⁶¹⁾

Talán Egnatius tanácsára, talán a maga elhatározásából, újabb két és fél hónap eltelte után Amasaeus levelet ír Magyarországra Batthyány Orbánnak.¹⁶²⁾ Azért nem írt mostanáig — mondja kérésének a bevezetéseképpen, miután már biztosította Orbánt örökös tiszteletéről és szeretetéről, — mert eleinte nem tudta a címét, később pedig napról napra várta a futár megérkezését. (Tudjuk, hogy ezzel egyáltalában nem állított valótlan-ságot a szorult helyzetű humanista.) Meg van győződve arról, hogy Orbán nagylelkűségére hallgatva sokkal több pénzt akar küldeni, mint amennyivel tartozik, és kizárólag emiatt halasztódik el a hírnök jövetele. Jelen szorult helyzetében azonban arra kéri tanítványát, hogy inkább kisebb összeget küldjön, de küldje minél gyorsabban. Vagy menekülni lesz kénytelen, vagy mindené dobra kerül, ha Orbán nem segít rajta. Pedig nemcsak neki és családjának lenne ez — bármelyik eset következne is be — szörnyű csapás, hanem Batthyány hírnevén is csorbát ejtene, ha őmiatta kerülne ilyen bajba az az ember, kinek a házában élt hosszú hónapokon keresztül, aki mindig mindenben a rendelkezésére állt.

¹⁶⁰⁾ Fuerunt qui se illum in Pannonia vidisse dicerunt. Patrem eius graviter succensuisse et vetuisse in conspectum suum veniri, quod hinc iniussu suo abisset. (A második mondat hiányzik a fogalmazványból.)

¹⁶¹⁾ Ego eius familiam etiamnunc alo. Neque quid consilii de ea capiam, sat scio. Tu, obsecro, mihi, quid sentias, expone, certe nihil, si non dico nunquam, sed, si etiam sero mihi satisfecerit, rei meae familiari calamitosius accidere potuisset, ego huius rei causa non possum non magnopere sollicitus esse. Az elküldött példányban: Ego interea tris ex eius familia alo, neque, quid consilii capiam, scio. Tu, obsecro, mihi quid faciendum putes, certiore me fac. Ekkor már lehetségesnek tartja, hogy végleg elvész a pénze: Nihil omnino potuit vel si sero, vel si nunquam mihi satisfecerit... Ha a többi levél elküldött példánya, pl. a Batthyány, vagy Várdai levéltárból előkerülne, biztosan több adat lenne azokban is található, mint e fogalmazványokban.

¹⁶²⁾ 1523. VI. Id. Septembr. p. 17. v.—18. r. L. 4. sz. a. függelékben.

Hogy nem túlozza a szegénységet, arról tanuskodhatnak Orbán barátai, Bonus Salutius és egy bizonyos László¹⁶³⁾, kik — akárcsak maga Orbán is — jól ismerik szomorú anyagi helyzetét, mert bizalmas viszonyban vannak vele. Ezért arra kéri ő maga, felesége, gyermekei, házi istenei és a barátság géniusza, hogy segítsen. Végül erre kéri a hű Matthaesus Fortunatus is, aki távol hazájától, pénz nélkül, a hosszú várakozástól elgyötörve annyira elkeseredett, hogy nemcsak segítségre, hanem folytonos vigasztalásra is szorul.¹⁶⁴⁾ Majd kissé fenyegető hangon figyelmezteti Battyhányt, hogy becsülete és hírneve az ő anyagi helyzetével áll, vagy bukik.

Már-már úgy látszott, hogy ez a levél eredménytelen marad. Négy hónappal a megírása, tehát tíz hónappal Batthyány elutazása után panaszkodik Amasaeus egyik volt tanítványának, aki jól ismerhette Orbánt, hogy még mindig táplálja ennek három emberét, noha a több, mint 100 arany adósságot most sem kapta meg, sőt még egy sor írás sem jött egész idő alatt.¹⁶⁵⁾ Láthatod, kiben bizhat meg az ember, árulja el kétségbeesését

¹⁶³⁾ Bonus Salutius annak a Ludovicus Salutiussnak rokona, akinek Fortunatus Seneca-kiadását ajánlotta. Fortunatust azzal segítette munkájában, hogy a latin és görög auctorokat rendelkezésére bocsátotta. Így ír róla: *Non nihil iuvat nos in hac re et Bonus Salutius iuvenis generosissimus ac clarissimus, neque a Musis neque a Charitibus abhorrens virtutumque excellentia et ingenii sollertia maximis rebus domi forisque gerendis natus . . . Hic una tecum, ut fidus Achates felicibus incrementis ad fastigium virtutis progreditur, id. m.*

¹⁶⁴⁾ Fortunatus 1520 augusztusban indult el Magyarországról a Brodarics vezetése alatt álló követséggel. Pár hónapot töltöttek Velencében, aztán Brodarics Rómába ment, Fortunatus pedig Páduába. Weiss Rezső említett cikkében a legnagyobb XVI. századi tudósunknak nevezi és annak a véleményének ad kifejezést, hogyha korának viszonyai kedvezőek, ha tovább is megfelelő szellemi környezetben élhet, esetleg humanizmusunknak leghatalmasabb alakjává küzdi fel magát. Csak egy munkája, az említett Seneca-kiadás maradt ránk. Meghalt 1528-ban.

¹⁶⁵⁾ 1524. Idib. Jan. p. 21. v., 22. r. Io. Boemo . . . Urbanus noster, cum mihi C amplius aureos deberet, me neque prohibente neque permittente in patriam rediit ante X. ab hoc mensem, tris mihi de familiā sua, quos alerem, usque ad rēditum suum reliquit, ego illos alo, neque ipse non modo non rediit, sed nec literam quidem scripsit unquam nec teruncium misit.

és bizalmatlanságát az imént még magasztalt Batthyányval szemben. ¹⁶⁶⁾

Ebből a levélből is látszik, hogy nemcsak írta Batthyánynak, hanem csakugyan létkérdés volt számára, megkapja-e a száz aranyat. — Elképzelhető tehát, milyen örömet okozott Iuancius megérkezése.

Mint hajótöröttek számára a menekvést jelentő csillag, úgy ragyogott fel Iuancius a család elsötétült egén, írja hálásan Orbánnak. ¹⁶⁷⁾ Bőkezűen kielégítette Orbán valamennyi hitelezőjét, amint ezt gazdája a lelkére kötötte. — Iuancius szíveségét viszonzandó, Amasaeus volt tanítványa figyelmébe ajánlja, milyen kincs ilyen megbízható ember. — Iuanciusszal együtt mehetett vissza Matthaesus Fortunatus Magyarországra, ¹⁶⁸⁾ mert Amasaeus őt is Batthyány jóindulatába ajánlja s azt a reményét fejezi ki, hogy ő fogja emlékét Orbánnál ébrentartani. Ami magát Amasaeust illeti, a legnagyobb örömmel hallotta, hogy Orbán jóegészségben van és szép tisztséget kapott; ¹⁶⁹⁾ kimondhatatlanul boldoggá tette ez a hír, hisz nincs ember, akit nála többre becsülne, vagy jobban szeretne. Ezt úgy bizonyítja be, hogy a légközelebbi nyáron kizárólag volt tanítványa meglátogatása céljából Magyarországra fog utazni. (Már másodízben foglalkozik ezzel a gondolattal Amasaeus: először Debreceni hívta. ¹⁷⁰⁾ Mint elsőízben, ezúttal sem jutott tovább a tervezgetésnél.) Búcsúzásul a lelkére köti, hogy ne hanyagolja el irodalmi tanulmányait, amelyek sok örömet, nagy hírnevet és dicsőséget szereznek majd neki. Végül írja, hogy elküldi azt a beszédét, amit a keresztény fejedelmek közötti egyetértésről írt. Emlékeztetni

¹⁶⁶⁾ Vides, quibus iam fides haberi possit.

¹⁶⁷⁾ L. az 5. sz. függelékben. A levélen nincs dátum, 1524 január 13. és március 20-a között kelt, p. 22. r.-v.

¹⁶⁸⁾ Brodarics, akinek a kíséretében Fortunatus Olaszországba utazott, 1524-ben még Rómában volt. Ebből Weiss azt következtette hogy Fortunatus is ebben az évben utazott csak haza. Közben azonban Fortunatus a Batthyányak pártfogása alá került és így nem Brodariccsal, hanem Iuanciusszal ment haza, csakugyan 1524 elején.

¹⁶⁹⁾ Kancelláriai titkárrá nevezték ki. L. *Főgel*, II. Lajos udvartartása, p. 44.

¹⁷⁰⁾ L. a 35. oldalon.

fogja ez Orbánt volt tanítójára s annak a magyarok iránti örök szeretetéről beszél majd neki.¹⁷¹⁾

A pénzt, úgy látszik, Orbán küldte, de atyja adta. Amasaesus ugyanis szép köszönőlevelet ír az öregebb Batthyányhoz is,¹⁷²⁾ melyben elsősorban Orbán kiválóságát magasztalja. Nem mint idegen akarja Orbánt apja jóindulatába ajánlani, ami együgyűség lenne, hanem közös fiúkról beszélgetve, mint apa az apának mondja el róla a véleményét: ha szigorúságot és szeretetet kellő mértékben párosítva irányítja tovább fia fejlődését, Orbán rá és az egész Batthyány-családra nagy dicsőséget fog hozni. Valószínűleg Batthyány az önkényes hazautazás miatt még mindig neheztelt fiára és Amasaesus, látszólag igazat adva neki, engedékenységre akarta őt hangolni. A levél megírásának ezenkívül más oka is volt: Iuanciust és Fortunatust — annak hűségére és megbízhatóságára, ennek tanúltságára és művelt-

¹⁷¹⁾ Több, mint egy év előtt írta ezt a beszédet VI. Adorján pápához. Fiktív beszéd, könnyen megállapítható, hogy nem elmondásra készült. 1523 március 7-én ír róla Debreceninek (I. a 3. sz. függelék); nem sokkal előbb készülhetett el, mert még nem volt elküldhető példánya belőle. Ki van adva többi beszéde között, De Concordia címmel (I. sz. beszéd, p. 1—73.). Adorján csakugyan gondolt a törökök elleni hadjárat megszervezésére. L. a VI. Adorjánra vonatkozó bibliográfiát. Dictionnaire de Théologie Catholique. Commencé sous la direction de A. Vacant et E. Mangenot, Continué par E. Amann. Párizs, 1923—1933. I. 461. Amasaesus beszédében a következőket írja a magyarokról: *Auxilium toties Pannonii petierunt, cum per Mysiam ille (Turca) eorum fines invaderet: auxilium vero nemo unquam tulit; ne nuper quidem, cum omnibus satis constaret, Tauruno capto, in superiorem etiam Pannoniam et Germaniam, quamvis magno et impedito hostium exercitui aditum patefactum iri. Non vetus hoc est: non quod parentum nostrorum memoria acciderit: oppidum illud, illud Europae propugnaculum, dum caeteri Christiani maximis et eminentissimis proeliis iniurias mutuas ulciscuntur (sic enim sua odia, suam regnandi cupiditatem praetexunt), Turca de Pannoniorum manibus extorsit, p. 54—55.*

¹⁷²⁾ Amasaesus, aki különben könnyen fogalmaz és aránylag keveset javít, legfeljebb a másolásnál változtatja a kifejezéseket, vagy bővíti a tartalom némely részét, a kincstartóhoz szóló levél számára alig talál megfelelő kezdetet. Négyféleképp is próbálkozik, végre az ötödiknél állapodik meg. Úgy látszik, különös fontosságot tulajdonított ennek a levélnek (p. 23. r.-v.). Ugyancsak dátum nélkül. L. a 6. sz. függelékben.

ségére hivatkozva — akarta a kincstartó figyelmébe ajánlani. Fortunatus Orbán távozása előtt és után sok időt töltött házában, így alkalma volt jól megismerni; meggyőződése, hogy mindenki becsülését és Batthyány jóindulatát a legteljesebb mértékben megérdemli.

Orbánhoz írott előbbi levelében Amasaesus bizonyos Ladislausról beszél. Valószínűleg ez a Ladislaus volt az, aki Magyarországra visszatérve volt tanítója érdekében eljárta a kincstartónál. Mert ugyanakkor, amidőn a két Batthyánynak írt, Ladislausnak is küldött Amasaesus levelet,¹⁷³⁾ melyben Iuancius megérkezéséről értesíti és ezzel kapcsolatban köszönetét fejezi ki azért, amit érte tett. Úgy ezért, mint előbbi érdemeiért örökké hálás lesz iránta. Egyszersmind szerencsét kíván állásához, mellyel — amint Ladislausnak Fortunatushoz intézett leveléből és Iuancius szavaiból megtudta — a király kitüntette. Örül, hogy ilyen gyorsan és könnyen ekkora tisztséghez jutott, amit tehetségével és műveltségével valóban megérdemelt és amit rövid idő alatt biztosan növelni fog. Ladislaus tehát a királyi udvarban kapott állást, amihez műveltsége segítette. Önként kínálgatik az a föltevés, hogy a kancelláriában helyezkedett el. S csakugyan, 1524. évre egy László nevű jegyzőt is kineveztek: Csaholi Lászlót.¹⁷⁴⁾ Nagyon valószínű, hogy azonos ez a mi Ladislausunkkal.¹⁷⁵⁾

Batthyáni Orbán másik páduai barátjáról, Bonus Salutiusról csak kb. két és fél év múlva hallunk ismét, akkor is csak a haláláról kapunk hírt. — 1526 nyarán ugyanis alkalma nyílt Amasaesusnak Bolognából Magyarországra levelet küldeni: ekkor írt volt tanítványának, értesítvén őt a közös barát haláláról.¹⁷⁶⁾ Tanító és tanítvány egyébként nem leveleztek egymással: Amasaesus

¹⁷³⁾ Debreceninek is írt ugyanakkor (l. a 37. oldalt); a másik László levelének, mely a Debrecenié után következik, Lad. alteri a címzése, p. 24. r. L. a 8. sz. függelékben.

¹⁷⁴⁾ *Fógel*, II. Lajos udvartartása, p. 45.

¹⁷⁵⁾ *Frankl* is említi bizonyos László szepesi kanonokot, aki Batthyány Orbánnal és Buzlai Farkassal együtt tanult Páduában. Talán egy személy a három Ladislaus. (Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században, p. 270.)

¹⁷⁶⁾ 1526. Id. Iun. p. 89. r.-v. L. a 9. sz. függelékben. Ugyanakkor írt Debreceninek is, erről a levélről már beszéltünk, p. 38.

egy Magyarországból érkezett embernek¹⁷⁷⁾ a szavaiból értesült örömmel, milyen kegyben áll Orbán a királynál és milyen nagy tisztséget tölt be.¹⁷⁸⁾ Ha az istenek Magyarországot és az egész roskadozó keresztény világot régi fényében megtartják, Orbán tehetsége és tudása révén első ember lesz az országban.

Ez a levél — tudomásunk szerint az utolsó, amit Amasaeus Batthyányhoz írt — a mohácsi csata előtt két és fél hónappal kelt.

Nyugodtabb időkben talán csakugyan jobban érvényesült volna Batthyány, mint a három részre szakadt ország különös diplomáciai képességeket igénylő körülményei között. Sokáig habozott, melyik király pártjának szentelje tehetségét.¹⁷⁹⁾ Kezdetben Ferdinándhoz csatlakozott,¹⁸⁰⁾ majd János királyhoz pártolt,¹⁸¹⁾ később Grittihez szegődött,¹⁸²⁾ azután Isabellát szorgálta kardjával és tanácsával.¹⁸³⁾ Mint Isabella tanácsosa

¹⁷⁷⁾ Ugyanez az ember fogja Amasaeus levelét Orbánhoz juttatni. Talán hírvivő volt, valamelyik Bolognában tanuló magyar diák családjánál.

¹⁷⁸⁾ 1525-től kezdve erdélyi főesperes. *Fógel*, II. Lajos udvartartása, p. 44.

¹⁷⁹⁾ A mohácsi csata előtt egyszer már szerepelt: II. Lajos király küldte Szapolyaihoz üzenettel... per Urbanum Battianum, qui tunc forte in Moldaviam et Valachiam pro urgendis auxiliis mittebatur, nunciaverat, ut si e republica fore videretur, tentandum atque aggre-diendum susciperet. (Nicolai *Isthvanfi* Pannonii Historiarum de Rebus Ungaricis Libri XXIV. Coloniae Agrippinae, 1622.

¹⁸⁰⁾ Az 1526 dec. 13-i pozsonyi gyűlésen, ahol Ferdinándot akarták királlyá választani, ő is megjelent, bár még akkor »igen kistekintetű ember volt«. *Isthvanfi*, VIII., p. 137.; *Jászai Pál*, A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846. I. p. 315.

¹⁸¹⁾ Magyarok Életrajzai, szerk. *Kerékgyártó Árpád*. Pest, 1856., p. 498—501. Részletes életrajzot ad.

¹⁸²⁾ 1534-ben Grittihez csatlakozott, mert az erdélyi kormányzó — Czibak Imre — személyes ellensége volt. Állítólag a kormányzót az ő parancsára ölték meg Felmernél aug. 9-én. Valószínűbb azonban, hogy a gyilkosságért csak Dóczi Jánost és Gritti terhelni felelősség, őt nem. A megyesi vár elfoglalása után ezt a kettőt kivégzik, ő elmene-kül. (Id. életrajz.)

¹⁸³⁾ 1541 aug. 14-én az ő ébersége tartotta meg Izabella számára a budai várat, mikor a németek csellel akarták elfoglalni. (*Isthvanfi*, XIV. p. 235—236.) Ugyanez év aug. 29-én ő is elkísérte a kis János Zsigmondot a szultánhoz. (*Podhradczky József*, Eredeti két magyar

nagy befolyással volt a királynééra.¹⁸⁴⁾ Barátja, Verancsics Antal is az ő közbenjárására jöhetett ismét vissza az udvarhoz.¹⁸⁵⁾

Verancsics igen nagyrabecsülte Batthyánit: nagy szellemi képességekkel megáldott, irodalomban jártas, gyors gondolkozású, nagyratörő embernek tartotta¹⁸⁶⁾. Olasz barátjának, Hieronymus Jacuinusnak a fiát Orbán udvarában akarta elhelyezni, hogy ott a magyar nyelvet és szokásokat megtanulja, finom modorra és műveltségre tegyen szert.¹⁸⁷⁾ Ez is azt mutatja, hogy Batthyány olaszországi útja nem maradt eredménytelen: tudásban, izlésben meggazdagodva tért vissza és a hazahozott műveltséget a maga körében továbbra is ápolta és terjesztette. Az Amasaus által elhintett mag termékeny talajra hullott.

Nem tudjuk megállapítani, hogy honnan eredő hatás alatt vagy kinek a befolyása következtében szegődött Batthyány a reformáció hívévé.¹⁸⁸⁾ Életének utolsó éveiben (1547—1550?)¹⁸⁹⁾

krónika, minő veszedelem érte a mohácsi ütközet után Magyarországot és miként jutott Buda a töröknek rabságába. Pest, 1833.) *Szilády Áron* írja Batthyányról szóló elég részletes életrajzában (Régi Magyar Költők Tára. IV. Budapest, 1883, p. 288—293.), hogy 1542—43-ban Ferdinánd szolgálatában állott.

¹⁸⁴⁾ *Kerékgyártó*, id. m. id. h.

¹⁸⁵⁾ L. Verancsics Antal levelét Krakkóból, 1546 szept. 25-éről. (Összes Munkái. Közli *Szalay L.* és *Wenzel G.*, Magy. Tört. Emlékek. Második osztály: Irók. Pest, 1857—1875. VI. p. 212—213.) Verancsics viszont Tarló János lengyel főnemessel békítette ki Batthyányt. (L. a Batthyányhoz szóló levelet 1547 márc. 2-ről és Tarlóhoz márc. 7-éről.) VI., p. 243—245, 249—252.

¹⁸⁶⁾ *De rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni*. XI. Paulo *Iovio*. (Verancsics *Összes Munkái*, I., p. 192—193.) Talán szándéka volt Batthyány életrajzát megírni; legalább erre engednek következtetni szavai: *Urbanum Bathyanum, de quo alibi plura dicturus sum, u. ott.*

¹⁸⁷⁾ Id. levél. VI., p. 243—245.

¹⁸⁸⁾ *Zoványi Jenő*, A reformáció Magyarországon 1565-ig. Budapest, 1921., p. 156—157. Az 1543. évi Colloquium alkalmával védte a protestánsokat. Említi ezt *Ioannes Megerlinus* is (*Weszprémi István*, *Succincta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia*. Lipcse, 1774—1787. III., p. 251—252). Haragosa volt a protestánsok ellen küzdő Fráter György. Halála után testét kiásatta a földből és a szemétdombra vettette, a királynő azonban nagy pompával újra eltemettette. *Schesaeus*, *Ruinae Pannonicae Lib. I.* (*Szilády*, id. m., id. h.)

¹⁸⁹⁾ Egyik költeményében írja, 1547-ben, hogy nagy beteg fekszik ;

a vallás és a hit kérdései foglalkoztatták, műzsáját is ez ihlette. Két, magyar nyelven írott költeménye maradt ránk: egyik zsoltárfordítás, másik Az háborúságnak szenvedéseiről való ének.¹⁹⁰⁾

Politikus és hadvezér, esperes és a protestánsok védelmezője, magyar nyelven író költő és a klasszikus műveltség terjesztője, Batthyány Orbán politikailag bizonytalan, vallási téren nyugtalan, kultúrában átmenetet jelentő korának egyik tipikus alakja.

Batthyány távozása után költözhetett Amasaesus házába az a bizonyos Márkus, aki ezután mesterét Páduából Bolognába is elkísérte.¹⁹¹⁾ Nem lehetetlen, hogy azonos ez azzal a magyarral, akiről nem sokkal Bolognába érkezése után írt Egnatiusnak, még pedig ugyancsak éles hangon.¹⁹²⁾ Ez a Márkus — ha ugyan ő az — pénzt adott Amasaesusnak, amit az valószínűleg ingatlanba fektetett. Amasaesus ellenségei azonban, Bocchius és Pius, felbujtogatták, mire ő, minthogy a nagy tudós társaságát nem értékelte és a vele való együttléf ünnepélyességét barbár természete nyűgnek érezte, visszakövetelte pénzét, sőt el akart költözni Amasaeustól.¹⁹³⁾ Pörre került köztük a sor. A magyar letagadta, hogy ő Amasaesusnak a vásárlásra megbízást adott volna.¹⁹⁴⁾ A bíróságon azonban kiderült az igazság s Amasaesus

1550-ben már nem élt. (L. Verancsics levelét Csáki Mihályhoz 1550 ápr. 24-én. VII., p. 55.) Ő is említi Martinuzzi kegyetlen tettét.

¹⁹⁰⁾ Közli *Szilády*, p. 53—56. (L. még *Szinnyei* József, Magyar írók élete és munkái. Budapest, 1891—1910. I., p. 704.)

¹⁹¹⁾ L. 1524 okt. 25-én kelt, már előbb idézett levelét.

¹⁹²⁾ 1524 dec. 26-án. Cod. Ambros. D. 275. Inf., p. 29. r.—30. v.

¹⁹³⁾ Quid aliud scribere volui? id quod erat ex Pannonii illius hominis pecunia, de quo tecum locutus aliquoties sum, ereptum, iam alienissimo tempore vendendum est ipso flagitante, ad assem sibi pecuniam reddi, id accidit, quod homo fera atque adeo scythica natura contubernii nostri celebritatem et festivitatem ferre non potuerit et simul ab inimicis nostris incitatum intelligo, nam et in transigendo Pione et Bocchio advocatis usus est, in qua re illud commodissime cecidit, quod odium suum, in quo nihil mihi nocere potuerunt, patefecerunt, et innocentia mea, quin verius in barbarum hominem humanitas et perversorum quorundam hominum improbitas liquido omnibus constitit.

¹⁹⁴⁾ In ipso me articulo oppresserat scelus, vide barbari hominis importunitatem, vide pravam malevolorum meorum mentem. Biduo ante concionem meam quid, si negocium non summa fide tractassem?

javára hoztak ítéletet,¹⁹⁵⁾ ő pedig a gyalázatos barbárt, bár-hogy könyörgött is, kidobta a házából.¹⁹⁶⁾ Érdekes megfigyelni, hogy abban a pillanatban, ha a humanista érdeke veszélyben forog, mint változik át a dicső magyar nemzet fia hitvány barbárrá.

Pompilius Amasaeus apjáról írott életrajzában azt állítja, hogy Szondy Pál (a zágrábi prépost és rosoni püspök) is Romulus tanítványa volt,¹⁹⁷⁾ erre vonatkozólag azonban a levelekben semmi adatot sem találtam.

Abból a tényből, hogy Pompilius Batthyány Orbán előtt említi Szondy nevét, az következnek, hogy ennél előbb járt Olaszországban, tehát Amasaeus Bolognában tanította. Valószínű azonban, hogy Amasaeus itt is — akárcsak Várdai Ferencről beszélve — tévedett s tanítványnak nevezte azt, akivel atyja egész más alapon került összeköttetésbe.

Mint ismeretes, Szondy Pál Bolognában magyar kollégiumot alapított.¹⁹⁸⁾ A kollégium egy növendéke így írja meg az

quid, si depositum aut negassem aut dilapidassem . . . Postulabat homo impudens, ut certa pecunia, quantam mihi dedisset, sibi redderetur, quod eius summis precibus susceperam, negocium negabat se mihi unquam mandasse.

¹⁹⁵⁾ Ego pro innocentia mea, iudicis aequitate, amicorum et propinquorum auxilio ius meum obtinui . . . Iudicatum est nihil ei deberi amplius, nisi quod ex merce redisset, aut si quidquid erogatum in eam esset, recipere vellet, VI. demum mense reciperet. Amasaeus maga is érezhette, hogy a magyarnak valami igaza van, mert tőle telhetőleg gyorsan akart neki fizetni. Ego ei aequior esse volui, decidi dissoluturum me nunc ccc totidem, ubi Martius mensis exisset . . . illos dissolvi, reliquos ex merce nihil dubito recipi posse, sors enim, ut spero, stabit, quaestus propter iniquitatem nullus fiet.

¹⁹⁶⁾ Hominem, quod nunquam putassem improbissimum, domo eieci, ultro nunc supplicantem et deprecantem non audio. Habes de Pannonio, qui mihi unus tantam omnium barbarorum immanitatem in me exercuit, quod et ipse iudices, si partem negotii, non summam audias.

¹⁹⁷⁾ Id. életrajz. Hebbi tempo suo auditori et discepoli il fior della gioventù così Oltramontanorum come Italiana . . . di quali mi raccontaro alcuni et più prontan esii mi soccorreran alla Memoria d'Ongheri Paolo Zondio . . . p. 224.

¹⁹⁸⁾ L. *Budai* Ferenc, id. m. I. p. 698. A kollégium freskóiról írt *Wolf Rózsi*, Gioacchino Pizzoli. Budapest, 1928. L. még a Comune di Bologna 1930 júliusi számában, p. 58—59.

alapítás történetét:¹⁹⁹⁾ a püspök 1537-ben Rómába tartva átutazott Bolognán s az ott uralkodó békés és tudományos szellem indította arra, hogy a magyar és horvát tanulóifjúság számára a híres Alma Mater mellett otthont alapítson. Ha a püspök fiatalabb korában járt volna Olaszországban, vagy éppenséggel a bolognai egyetemen tanult volna, alig hihető, hogy jól értesült krónikásunk ezt a körülményt elhallgatná. Másrészt az is kétségtelen Pompilius szavai után, hogy mégis csak volt Amasaeussal valamilyen összeköttetése.

Vagy ő is, amint Várdai Ferenc, magyar ifjakat, esetleg rokonait taníttatta Amasaeusnál, vagy pedig a kollégium alapításával kapcsolatban került összeköttetésbe a híres bolognai tanárral. E két hipotézis különben nem zárja ki egymást: esetleg éppen a hírből, levelekből ismert tanító vetette fel a püspök előtt a kollégium alapításának a gondolatát. Mindez természetesen csak találgatás s teljes bizonyossággal csupán annyit lehet megállapítani, hogy a bolognai egyetem hírneves tanára nem volt ismeretlen a magyar kollégium alapítója előtt.

Mint pápai titkár, Amasaeus sok levelet írt Magyarországra.²⁰⁰⁾ E leveleknek a történeti értéke eléggé jelentős, de nem humanista összeköttetésekről lévén bennük szó, kívül esnek jelenlegi tárgyunkon.

* * *

¹⁹⁹⁾ Gloria Collegii Ungaro-Illyrici Bononiae Fundati sub Cura Venerabilis Capituli Almae Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis... A Georgio Patachich de Zajezda Canonico Zagrabiensi et Sacrae Theologiae Doctore ex eodem Collegio Ungaro Illyrico. Anno MDCXCIX.

²⁰⁰⁾ Autográf levelei között, Cod. Ambros. A. 159. Megvannak későbbi másolatban a milánói állami könyvtár (Biblioteca Nazionale di Brera) A. D. XV. 17. n. 5. jelzésű kódexében is. Amasaei Romuli Iulii III. Pont. a decretis. Epistolae eius et Farnesii Cardinalis aliorumve nomine conscriptae et inscriptae Isabellae Zamolski Reginae Vichnae: Io. Georgio Martinusio Cardinali et episcopo Varadiensi et Strigoniensi, Bano Croatiae, Enrico II. Galliarum Regi et Carolo V. Imperatori, omnes ad Transilvaniam spectantes, an. 1551. Összesen 17 levél. Ugyancsak titkár korában írta egyik legszebb levelét: Epistula consolatoria ad episcopum Attrebatensem a Iulio pp. III. de obitu Granuellae patris consilarii Caesaris per Romulum Amasaeum scripta. Cod. Vat. Lat. 8461., p. 355. r.-v.

Amasaesus, amint láttuk, élete folyamán több ízben került érintkezésbe magyarokkal. A mohácsi csatában fiatalon elpusztult Várdai János, Batthyány Orbán, a költő, a magyar humanizmus sokat ígérő, korán elhunyt reménysége, Matthaeus Fortunatus általa jutottak bensőbb kapcsolatba az olasz szellemi élettel. Még közvetlenebb viszony, igazi barátság fejlődött ki Amasaesus és a szegényebb sorsú, tanítói sorban élő Lukács és később Debreceni László között. Ezek s velük együtt az a sok, számunkra ismeretlen magyar, aki — talán részben Szondy költségén — ékesszólásának híretől vonzva, előadásait hallgatta, nemcsak híret hozták el Magyarországra, hanem öntudatlanul a hatását is terjesztették.

A bolognai egyetem renaissancekori történetének kiváló ismertetője, Zaccagnini, azt veti Amasaesus szemére, hogy annyit dicsőített tanítása kizárólag «formalis» volt.²⁰¹⁾ Ez igaz: de ami a formát illeti, Amasaesusnál tökéletes. S ha áll az, amit Sabbadini mondott,²⁰²⁾ hogy a humanisták egész munkája a forma körül folyt és legfőbb eredménye a klasszikus formák feltámasztásában és megőrzésében állt, úgy a XVI. századi magyar ifjúságnak az a része, amelyik Amasaestól kapott ösztönzést, valóban közel juthatott a humanizmus lényegéhez.

²⁰¹⁾ Zaccagnini, p. 284.

²⁰²⁾ Storia del Ciceronianismo.

III. FÜGGELÉK.

1. Romuli Amasaei Foroiuliensis Panegyricus amplissimo magistratibus functo Francisco Vardaeo Vaciae praesuli humanarum divinarumque rerum consultissimo.

(Bologna Bibl. Com. dell'Archiginnasio Ms. A. 2686.)

O procerum sublime decus columenque senatus
Pannonii, armipotens fulgenti sidere regnum
Qui irradias animoque excelso robore claram
Insignis patriam, tanta est praestantia cordis.
O quem diva fovet, quam summi e vertice patris
Exiluisse ferunt cuiusque in ²⁾ pectore sedem
Virtutum invictae sibi delegere phalanges.
O quem ad praecipuos constans prudentia mentis
Provexit titulos et cui Cephisia virgo
Non humiles tribuit meritae virtutis honores.
Si mihi Thespiades Heliconia numina nymphae
(Quis sine Maeonidae sunt mutescentia plectra,³⁾
Sunt sine voce fides et sordent carmina vatium,
Ipsa etiam ingratum strepitans chelys aethera raucos
Effundit sonitus et singultantia verba)
Laurigeros Clarii tripodas sacrosque recessus
Monstrarent facilesque vias, qua scandere colles
Pimpleos possem Aoniaeque in valle sonora
Mergere Castalio sitientia labra liquore,
Aut mihi si influerent Ascraei mollia vatis

¹⁾ A scripturát hallgatólagosan egységesítettem. — A szerző által végzett javításokat — autográf kéziratokról, sőt legnagyobbbrészt fogalmazványokról lévén szó — nem tüntettem fel.

²⁾ E helyén a kézirat lyukas.

³⁾ A kéziratban nehezen olvasható.

Somnia, qui, pastor dum per Phocensia Tempe
 Ducit oves patrias demptisque e pectore curis
 Bucolicum docili meditatur arundine carmen,
 Irriguo sensim solvuntur membra sopore ;
 Firmabant somnos tondentes prata capellae
 Florifera et leni crepitantes murmure fontes,
 Cum subito, innumerae Idaeae confusaque miris
 Somnia imaginibus mentem populantur apertam.
 Interea summo lapsae de vertice Nysae
 Pegasides hedera iuvenis myrtoque virenti
 Impexos velant crines vatisque futuri
 Ambrosia ac dulci permulcent nectare corpus.
 Sic donec molli pulso de pectore somno
 Excitus est, vario fervebant corda tumultu,
 Tunc animi insultos motus subitosque calores
 Miratur demensque sibi tunc ipse videri,
 Pierius tantum sensus confuderat ignis.
 Sed furor ut rabidus praecordia liquit anhela,
 Stridulum Apollinea mutat testudine culmum
 Caelicolumque genus, duros hominumque labores,
 Aeterna excudit victuras saecula chartas.
 Denique Daphnaea praecinctus tempora fronde
 Si possem Ismario modulari carmina cantu,
 Non ego tunc ausos trepida sulcare carina
 Hellespontiacos scopulos rabiemque minacem
 Fluctivagi Euxini et fugientia littora Oetae
 Heroas canerem sectantes vellera Phruxi.
 Nec tumidi Aecidae saevamque Agamemnonis iram,
 Quae trucia Argolicis peperit discrimina castris
 Multaque Graiugenum praestantia corpora diris
 Proiecit canibus laniandaque viscera foedis
 Alitibus, pullae dum torquent stamina Parcae,
 Nec quantum clypeo quantumve insurgeret hasta
 Dardanides Priamus Romani sanguinis auctor,
 Turbine vel quanto vibraret Daunius ense
 Unde Phrygum Rutuli rorabant sanguine campi :
 Sed quoties sacro fererent corda furore
 Terrifico, quoties afflatam numine mentem
 Surriperet Paeon vulgoque exolueret omni,

Quaecunque altisono meditarer carmina plectro,
 Pannonium, Francisce, decus sidusque verendi
 Flamini celsis semper virtutibus auctum,
 Acta tua et magno dignas molimine summas
 Conarer laudes, nostris tu versibus una
 Sylva fores, modo grata tibi, quae nostra Camaena
 Pangeret, hoc impar quamvis sit viribus ausum.
 Ecquis enim Ortygii tantum sibi conscius oestri
 Ausit tam pleno laudum decurrere campo
 Quamvis battifera victricia tempora lauro
 Vinxerit ac cineri superavit carmine nomen?
 Si tamen ille tui tentet contexere dotes
 Egregias animi, statim Phoebeius ardor
 Desinet et toto vanescet pectore fervor.
 Nam quanquam a superis genitos veneranda vetustas
 Semideos⁴⁾ memoret nomenque ad sidera tollat
 Conquiratque fidem rebus populariter ortis,
 Si tamen heroum veterum sublimia famae
 Semina doctiloquo vatum celebrata canore
 Aequentur, Francisce, tuis, clarissime, gestis,
 Victa ferunt nostris patienter cedere seclis.
 Non secus iniusto premitur cum pondere Libra,
 Stelliferum vacua hinc coelum suspectat, at inde
 Se insinuans partes declivis vergit ad imas.
 Ille conthurnato praegressit ludere versu,
 Ut torvum Alcides superans Eurysthea saevas
 Vicerit aerumnas durumque exegerit aevum
 Utque novercalem impavidus contempserit iram
 Ac primum immissos cunis puerilibus expers
 Vagitus geminos digitis contriverit angues
 Utque Atlantiadum vigili servata dracone
 Poma manu intacta decerpserit aurea fronde⁵⁾
 Parrhasiamque feram Nemeesque in valle leonem
 Presserit et multo fecundam vertice echidnam,
 Ut quondam ternis mordacem faucibus Orci

⁴⁾ A kézirat e helyen lyukas.

⁵⁾ A kéziratban *decerpserit aurea fronde helyett fronde decerpserit aurea* áll.

Custodem ad superas in vinclis traxerit auras,
 Terrigenam Anthaeum sublatum pectore arena
 Fuderit, ut Lybica et longo luctamine tortum
 Compulerit dulcis recludere vincula vitae.
 Atque ut Amazonios coetus fortesque bimembres
 Straverit, ut claras bello subverterit urbes,
 Laomedanteae testantur perfida Troiae
 Moenia et Oechaliae Herculeos experta lacertos.
 Ut demum horrendis devictis undique monstribus
 Appulerit coelo dis immortalibus aequus,
 Haec quis magna neget, quis non miracula dicat,
 Qualia vix nostro sit dignum credere seculo?
 Non equidem inficior, sed non maiora putamus
 Affectus animi varios compescere, cunctos
 Sollicitas homines quis, imperiosa voluptas,⁶⁾

Ut consumpta dies, Phoebus dissolvere coetus
 Tempus ait, nobis alia et maiora supersunt
 Nunc opera. His dictis propere consurgit et omnes
 Castalides dulcis subeunt vestigia fratris.
 Atque ubi Vardaeos hilares iniere penates,
 Non te fallentem viderunt turpiter horas,
 Obscaenisve locis, talis positoque fritillo
 In longum segnis ducentem tempora noctis,
 Sed solum veterum volventem scripta sophorum,
 Aut regum historias vitae exemplaria nostrae,
 Grandia vel patrii meditantem gesta senatus.
 Tunc tibi se admovit Clarius talemque videndum
 Ostendit, qualis superis quantusque videri
 Est solitus faciliq; animo tibi cuncta, priusquam
 Inde abeat, penitus Parcarum fata recludit.
 Quid fugias, quocunque loco solersve sequaris,
 Instruit, ut Pyliam possis traducere vitam.
 Nec mirum fertur quondam tellure recenti
 Namque deos, coelum cum nondum Astraeta petisset,
 Praesentes hominum consuesse invisere coetus,
 Quod rursum facient, cum per te reddita mundo

⁶⁾ Itt hiányzik egy lap.

Secula sint auri et Pietas Probitasque Pudorque
 Atque Fides albo corpus circumdata panno
 Puraque Simplicitas iterum sit reddita terris.
 Magna quidem, sed vera loquor, tantum id tua novit
 Nec patria, ast novit Thrax, novit Sarmata equinis
 Exiliens venis, cui praebet pocula sanguis,
 Hocque Polemonii norunt fortesque Bohemi,
 Hoc Daci et rubro gaudentes tegmine Rhoxi,
 Quodque magis, novit septem supposta trioni
 Id Scythia, extremus mundi qua vertitur axis,
 Hoc et Hyperboreis nimium qui cautibus argent.
 Quid plura? Ignorat Rheni nec poter uterque,
 Callaicique Tagi nec qui legit aurea dona
 Noruntque occidui, quos alluit aequoris unda
 Et quos Isthmiacus complectitur Hellespontus.
 Idque viris opibusque potens Oenotria tellus
 Praesertim novit, quae te a iuvenilibus annis
 Excepit gremio omnigenaque exercuit arte,
 Quae ingenuos animos dis immortalibus aequat.
 Nam patrios linquens luxus dulcesque penates
 Euganeos populos doctamque Antenoris urbem,
 (Quae quondam celebres studiis superabat Athenas,
 Dum passa est, dubiis quae casibus omnia versat)
 Venisti, adiiceres tantis ut tertia dona
 Fortunae ingenique bonis, subsellia primum
 Rhetorica hicque teris, populum lenire frementem
 Eloquio ut posses, altosque educere sensus
 Ediscis vatum, nec non quo cortice quaeque
 Fabula claudatur, ne oculos involvere tricae
 Figmenti aut possit caecis errare latebris
 Credula mens blanda versus mulcedine capta.
 Inde et Felsineam, quae celsae est aemula Romae,
 Sic sceptris studiisque viget, petis impiger urbem.
 Hic postquam Aonidum latices crateribus hausti
 Uberibus iugem Parnassi linquere fontem,
 Atque novos libuit iuris tentare recessus,
 Sacrorum imprimis tunc mystica dogmata volvis
 Pontificum censens tantum id mortalibus esse
 Praecipuum divos colere atque accepta referre

His, quaecunque forent votis praesentia nostris.
 Tunc, ubi legitimo sunt haec consumpta labore,
 Pannonicis tandem cupidis te amplectier oris
 Doctrina Latioque insignis reddere cultu.
 O quam tunc placidis optatum patria ocellis
 Est reditum testata tuum, consurgere colles
 Tunc visi, aeriae motare cacumina quercus
 Laetitia et molli revirescere gramine prata,
 Auricomus puro splendebat lumine Titan,
 Ausae tunc nullae coelum confundere nubes
 Arrisitque tibi ver et laetissimus annus
 Gemmantes duxit quaecunque ex arbore flores,
 Lambebat ripas tunc et placidissimus Ister
 Praecipiens natas parili decurrere fluxu.
 Post ubi te invicti confers ad lumina regis,
 Regis, habet totus quo nil sublimius orbis
 Mirari cuncti dextra laevaue frequentes
 Nestoreum eloquium patres consultaque verba,
 Quae tibi maturaе surgebant mentis ab arce,
 Mirari et venerem, quae miti pullulat ore,
 Mirari divumque humano in corpore motus.
 Nec mora, te armipotens arcani⁷⁾ pectoris unum
 Rex comitem elegit. Vix cursim volverat, ex quo
 In patriam repetas,⁸⁾ primum sol aureus annus,
 Cum tibi thesauri regimen defertur opimi
 Consensu procerum nondumque argentea gyro,
 Mira fides, pleno celarat cornua Phoebe,
 Cum tua te virtus Vaciae⁹⁾ condonat honore
 Praesulis augustamque insignit stemmate frontem,
 Frontem plus triplice meritam diademate cingi.
 His te etiam maiora manent (sic iussa deorum).
 Pervigil ecce tibi nunc ebria murice Clotho
 Stamina diducit, rosea qui incedere palla
 Purpureo et possis crines vincire galero.
 Caetera subitico, prohibet nam singula cunctis
 Omnipotens genitor fatorum arcana recludi.

7) E helyen részben eltörölődött a szöveg.

8) A kéziratban *repedas* áll.

9) A kódexben *Vaciaeque* van.

Fausta dies nobis (fuerit si vita superstes),
 Fausta dies, toti luxque illa optabilis orbi,
 Qua te letifero iam pressam vertice puppim
 Cernere erit furiis coeli pelagive levantem
 Imperio et mundi melioris frena tenentem.
 Interea vives felix, tibi coepta secundat
 Iuppiter, aspirant sic caetera numina divum.
 Has modo primitias pacata suscipe fronte,
 Quas damus, exigua immensi tibi¹⁰⁾ pignora cordis,
 Parva quidem (fateor), quis tam manifesta negavit?
 Parva sed et parvis non deest sua gratia rebus.
 Non semper tauro superos veneramur,¹¹⁾ at illis
 Farre pio, pomis et sacro thure litamus.
 Grata tamen, puro quae dantur pectore, gratus
 Sic animus tibi sit noster, mitissime praesul.
 Nondum lanificae duo bis duxere sorores
 Lustra mihi et prima florent lanugine vultus;
 Tempus erit, cum laurigero magis excitus oestro
 Teque tuosque canam. Longe maioribus orsis,
 Teque tuosque canam, sic nostros laurea crines
 Serta tegant, nec sit nobis inhonora iuventus.¹²⁾

2. Benedicto Bathiano.¹³⁾

(Milano. Bibl. Ambros., Ms. D. 275. Inc. p. 4. v.—6. v.)

Cum has ad te litteras scripturus essem, primum illud
 in mentem veniebat posse me ineptum videri, qui ad eum scri-
 berem, cum quo mihi nulla esset notitia, praesertim cum tecum
 una dolere et recentis istius casus tui acerbitatem deplorare
 meditarer, quod sane officii genus non modo non ignoto cui-
 quam, sed familiaribus etiam dumtaxat et necessariis praestari
 consuevit. Deinde verum, cum humanarum necessitudinum
 gradus cogitatione complecterer, certe id, quod res est, collige-
 bam, inter nos nullum sane corporum notitiam ad hoc usque
 tempus intercessisse, sed ea nos animorum coniunctos necessi-

¹⁰⁾ A kéziratban *immensi tibi helyett tibi immensi* áll.

¹¹⁾ A kódexben *venerantus* áll.

¹²⁾ Utána: *TEΛΟΣ*.

¹³⁾ Amasaeus a címzett nevét *Francisco Bathiano*-ból *Ben. Bat.*-ra javította át.

tudine, ut merito communem mihi casum tuum existimare debuërim. Nam cum Urbanus f. tuus praestanti ingenio et praeclara indole adolescens, alterum iam annum me praeceptore utatur, neque modo se in meam, quaecunque ea sit, disciplinam tradidit, sed pro summa etiam observantia et in me amore, convictu et habitatione se mecum coniunxerit, quae mihi cum filio esset coniunctio, quam cum natura vix¹⁴⁾ a patre discerni patitur, eandem et tecum quodam modo esse existimavi. Huc accedit, quod ex Io. Iuantii viri optimi tuique ac tuorum amantissimi nostrique studiosissimi oratione facile cognovi, quae filio praestiterim, officia tibi gratissima contigisse, quod sane et ipse misso ad me pro dignitate tua munere testificatus es. Postremo si iis, quibus veluti internuntiis, recensnati infantes de religionis more nostrae sacris aquis asperguntur, adeo coniuncti habentur, ut compatres etiam, quod pueris alteri veluti patres sint, appellentur, quo tandem loco eos, qui doctrina et praeceptis liberorum nostrorum animos imbuunt et instituunt, haberi par est? Certe, quibus cum maior esse possit parentibus necessitudo, non facile video. Quare, quas legis, litteras non modo non ab alieno tametsi facie ipsa ignoto, sed a coniunctissimo homine missas arbitrari debes, neque quod a necessariis officium postulari solet, id a me tibi ultro praestitum debes aspernari. Ac mihi quidem et tecum et cum Urbano filio dolere meditantî, neque doloris et luctus causam deesse video, neque humani sensus, qui vel maxime ad dolorem proclivis esse solet, mollitudinem desidero. Audio enim tibi filium singulari virtute et spe maxima adolescentem ereptum. Quid hic, per immortales deos, dolendum non est iuvenem aetate, viribus corporis et animi fortitudine vigentem, clarum genere, opibus, studiis, gratia florentem concidisse, parentum, propinquorum spes deceptas, regnum istud unius omnium fortissimi iuvenis orbatum virtute. Quanta et qualis haec est Fortunae plaga, quanta vel fati vel casus acerbitas? Certe vix ulla potest mali magnitudini doloris vis, aut rei indignitati comploratio satisfacere. Quid mortis genus, cui non miserabile, cui non indignum videri possit hominem peradulescentem in medio tumultu (sic enim audimus) a perditissimis

¹⁴⁾ E helyen a k ezirat lyukas.

hominibus, cum se praesenti animo defenderet, procul a patria, a parentibus, ab amicis, a comitibus suis desertum occubuisse. Haec, mehercule, dum mecum reputo, tam gravia videntur, ut non officiosum aut pium, qui tuas filiique tui lachrimas abstergere et luctum sedare conetur, sed durum et immisericordem, qui se socium dolori luctuique vestro non adiungat, existimem. At contra cum consolationis genus non tam vobis, quam mihi ipsi aliquod exquirō, nullum profecto satis aptum, satis efficax pro rei magnitudine invenio. Persentio, credo, quod cum ita aegris animis ratio, ut laborantibus corporibus medici manus opituletur, ita recenti malo occupatus animus rationis remedia veluti a sensu abhorrentia, ut corpus paulo asperiore morbi initio medicamenta reformidat. Praeterea cum res adeo luctuosa et gravis acciderit, novum aliquod et admirabile consolandi genus reperiri oporteret, sed in tantis tot aetatum et tam frequentibus calamitatibus, cum nulla fuerit aut dicentibus aut scribentibus amplior materia, ita a summis in utraque lingua ingeniis occupata sunt omnia, ut quid novi in hoc genere amplius offerri possit, inveniatur, praesertim cum ea, quae ab illis graviter et copiose disputata sunt, ab eruditis excepta et in vulgus pronunciata non modo non doctos, sed ne litterarum quidem rudes fugiant, tantum abest, ut tu homo prudentissimus et in ista Pannoniae luce inter tot principes apud regem summa cum auctoritate versatus et ea aetate, quae sapientiae maturitatem consecuta est, illa ignorer. Nam si dixerim mortalem te illum genuisse, nihil ei praeter naturam accidisse, nihil etiam mali, mortem esse non malu, sed miseriarum et malorum humanae vitae finem, eius causa dolendum non esse, quod nihil ei mali acciderit, suos causa dolere seipsum amantissimum esse, fata non hominibus tantum, sed urbibus et regnis sua imminere. Dis eos caros esse, qui recensnati ex hac luce tollantur, caros, qui quam cellerime, carissimos, qui a vita decedant miseris et calamitosis temporibus, qualia nostra haec omnibus, qui Christianum nomen profitentur, iure ob acerbissima inter ipsos odia¹¹⁾ et atrocissimam hostium oppugnationem, haberi possunt. Lugere propemodum esset eius felicitati invidere: iuvenem enim optimum ea nunc vita frui, quae sola vita (ut inquit ille) vitalis est. Postremo mortis genus hominum opinione

grave, re et leve et multis expetitur, ad hoc luctu nihil profici, ridiculum fere esse suum unius malum dolere, cum vel uno temporis momento omnibus mortalibus acerba multa contigerint, plura in dies immineant.¹⁵⁾ Postremo nihil esse tam triste aut tam molestum, quod temporis diuturnitas non levet, sed eam ratione praevenire sapientis esse. Malum id fortasse esse, sed necesse, quidquid necesse sit, id ferendum. Ita enim ad patientiam homines informatos a natura, ut nihil tam grave accidere possit, quod patientia non fiat levius. Hoc desiderium propter vitae brevitatem longum non futurum. Haec si ego et infinita alia colligerem, quae non modo¹⁶⁾ ad sedandam, sed et ad tollendam funditus aegritudinem apposita videri possint, deinde sapientia et virtute praestantium et rebus gestis illustrium cum veterum tum recentium hominum, qui liberorum obitum non modo fortiter, sed aequo etiam animo tulerunt, exempla subiungerem, ad dolorem tuum levandum nihil, puto; afferrem, quod et tibi non saepius in mentem venisset vel ab aliis, qui fortasse idem tibi officium praestiterunt, commemoratum non fuisset, quare vel omissis his vel in aliud tempus reiectis illud tantum in praesens dicam de aegritudine tua ita detrahi multum posse, si praeclare cum illis actum duxeris, quibus vel deus vel fortuna, cum omnia ea, quae in potestate nostra non sunt, posset eripere, magnam partem reliquerit; fiet enim facile, ut cum recte ratiocinando maiorem tibi eorum, quae in bonis dicuntur, et, haud scio, an etiam potiore partem relictam collegeris. Potius haec, quae habes, tibi relicta esse gaudeas, quam quotam partem ereptam queraris. Certe cum patria incolumi, divitiis, honoribus, existimatione, auctoritate, opibus etiam floreas, aetatem, quantum audio, iam grandis natu levissime feras, prudentia, consilio plurimum valeas, quid eorum, quae tantopere expetere consuevimus, desideras? Sed filium amisisti, magnum id quidem damnum, sed cogita, quam fuerit aequa partitio. Reliquit tibi deus alterum nunc primum puberem tanta indole adolescentem, ut facile omnium expectationem in quovis virtutum genere superaturus videatur, ea prudentia, iudicio, eriditione, ut cum aequales omnes suos

¹⁵⁾ A kézirat e szónál lyukas.

¹⁶⁾ A kézirat lyukas.

vicerit, iam cum maioribus natu comparetur, tanto erga te amore et cultu, ut solus mihi videatur, pietati et caritati ei, quae inter liberos et parentes esse debeat, satisfacere, ea vero apud omnes homines humanitate, ut neminem quantumvis alienum ad sui amorem non facile adducat, mihi certe propter morem et probitatem ita carus est, ut in amore eum fere liberis meis antepoſitam. De cuius laudibus nihil amplius dicam, cum id addiderim, quod mihi non tantum, ut te conſoler, ſed ut meam tibi de eo opinionem exponam, tacendum non arbitror unum ex omnibus Pannoniis mihi hunc videri, qui veros in patriam peregrinationis ſuae fructus reportaturus ſit. Quare hoc ſuperſtite filio debes profecto iacturam multo levioſem exiſtimare; neque plus maerere, quam virtus in magnis rebus ſpectata, aetas gravitasque tua, poſtremo etiam fortunae tuae ratio patiatur. Id ſi feceris, quod et te haecenus feciſſe opinor, et valetudini tuae ſervies et viventibus liberis tuis, quibus tua ſalute neque eſt, neque eſſe debet quicquam carius, familiae toti tuae, quae ex te pendet, patriae denique et amicis rem gratiſſimam feceris. Mihi certe iocundiſſimum fuerit, ſi aliquando intellexero te magis ſuperſtitis filii virtutibus et reliquis, quae tibi abunde ſuppeditant, bonis delectari, quam, quae tibi erepta ſint, requirere. Vale et tibi perſuaſum habe te a me merito tuo plurimi fieri et unice obſervari, Urbanum vero noſtrum mihi futurum quovis tempore cariſſimum, neque ullum officii genus coniunctiſſimo et optimo iuveni tribui poſſe, quod ei ego non ſim libentiſſime praeſtaturus. Patavii MDXXII. VI. Kl. Decembr.

3. Ladislao Debrecino Suo.

(Milano, Bibl. Ambros. Ms. D. 275. Inf. p. 8. r.—13. r.)

Recreatus equidem ſum proximis, quin et primis poſt tuam a nobis profectionem literis tuis, quae V. Kl. Martias datae, redditae mihi a te ſunt V. No. Martias. Nam cum antea neque ipſe prior ſcripiſſes, ſic enim putabam, qui ad iſtam mittendi difficultatem eſſe non arbitrarer, nec iam bis provocatus a me reſpondiſſes, facile ad eam adducebar ſententiam non modo rarum eſſe deorum munus amicitiam, quod ſemper exiſtimavi, ſed ne quenquam inveniri, qui ſanctè eam et conſtanter coleret, quo quidem iam prope effectum erat, ut non

modo non optandas aut quaerendas, quod nec sane facio, novas amicitias, sed veteribus etiam amicis parum fidei habendum statuerem, neque iniuria profecto, si ita res se habuisset, ut mihi suspicari in mentem venerat. Nam si tantae, quanta mihi tecum, mi Ladislae, intercessit, familiaritatis, voluntatum omnium consensionis, consiliorum communitatis, studiorum coniunctionis sola absentia potuisset memoria aboleri, quid enim aliud existimandum relinquebatur, cum toto triennio, salvis et secundis etiam rebus tuis, sic enim ex multorum sermone acceperam, non modo nihil abs te litterarum accepissem, sed ne ab iis quidem, qui tecum se congressos esse dicerent atque ipsos huc profecturos te scisse,¹⁷⁾ quidquam abs te, quod mihi renuntiarent, mandatum esse, cum diligentissime sciscitarer, intelligerem. Restabat profecto aliud nihil, nisi, ut neque in posterum de cuiusquam mihi fide quidquam pollicerer, et praeteritarum amicitiarum, quando nullam fidelem unquam, si et ipse spem meam fefellisses, expertus essem, infirmitatem et inconstantiam fortunae meae iniquitati adscriberem, quantum vero in me esses sancte et pie usus et consuetudinis nostrae memoriam mihi colendam ducerem. Lectis vero litteris tuis, ex quibus tuas non modo ad me perlatas non esse, sed multis, postquam eas dederis, mensibus ad te relatas cognovi, neque meas nisi Pannonia (ut ais) peragrata tibi redditas, cum a te officio accumulate satisfactum intellexerim, laetatus, mehercule, mirum in modum sum vanam fuisse suspicionem meam, itaque et humanitatem tuam pristinam plane agnovi, studium vero, amorem ac potius pietatem, quam iis litteris prae te fers, in me tuam exosculatus tanquam te praesentem sum. De progressu statuque rerum tuarum, quod me certiozem fecisti, etsi dolui vehementer virtuti laboribusque tuis non esse eum honorem habitum aut ea praemia tributa, quae et ipse speraras, et ego post discessum tuum te amplissime consecutum audieram, tamen pergratum fuit veluti in tabula depictos istorum principum mores in litteris tuis inspicere, quorum ego formam si tibi ita discedenti et me etiam istuc, quod te memoria tenere non dubito, invitanti, ut animo intuebar, verbis exprimere potuissem, aut nobiscum mansisses aut statim recurrisses, aut

¹⁷⁾ A te scisse olvasása kétséges.

certe aliud quidvis, potius, quam te in eorum familiaritatem contulisses. Me itaque ea sola res in multis malis meis consolatur, quod, cum in Italia vitiata omnia et depravata viderem, in externis locis nihilo melius quidquam ostendi posse semper existimavi. Neque id propterea dico, quod protectionis tuae consilium reprehendam, quod te neque leviter, neque temere, qui omnium sis in rebus cunctis circumspiciendis sollertissimus,¹⁸⁾ cepisses quodque ipse, si, uti tu, istic natus essem, cepissem, vel si alia vitae fuisset conditio, non reiecissem, praesertim cum probe meminerim et Bononiae toties et postremo Ferrariae, cum una essemus, te mihi affirmare solitum bene quidem te sperare, scire tamen, quae sperares fortunae esse, tibi eam tentandam, si votis ea tuis minus respondisset, non fore interclusum tibi in Italiam reditum. Quare et nunc bene te et sapienter rebus tuis consulere existimabam et nunc gaudeo, quantum ex litteris tuis perspicere possum, eam te sententiam constantissime retinuisse. Debesque tu, mi Ladislave, praeclare tecum actum existimare, qui integra fama et valetudine, rebus denique tuis omnibus, si non multo melioribus, at certe neque deterioribus tantula temporis iactura didiceris in se ipso, quod nostros veteres amicos toties antea clamitantes audieras, omnia esse ponenda. Atque ita statueris vitae modicis praesidiis comparatis soli virtuti et libertati studendum, quod utinam multi boni et docti viri non alia, quam ego sum, essent sententia. Fieret profecto, ut multo minus purpuratos istos forenses¹⁹⁾ alumnos, sic enim ipsi putant, quam ipsi aut fictilia nostra prae operosis illis suis ex auro et argento pocolis aut plebeias lacernulas nostras prae purpura admirarent. O sapientes Pythagoram, Platonem, Socratem, Diogenem, Homerum, Hesiodum, quid isti nunc tam parvifaciunt, ut non minoris istud principum genus illi fecerint? Illis, ni nos vivamus, potius quam nobis, qui non bonis moribus, non rectis studiis, non virtuti, sed soli voluptati, libidinibus sordibusque suis vivunt? et quam demum nobis vitam vivemus, si praesentem hanc illis vixerimus? Quin nos in libertatem vindicemus, studia nostra regna et imperia putemus; pecunias et fastus eorum

¹⁸⁾ A kéziratban *sollertiss* áll.

¹⁹⁾ Olvasása kétséges.

meram servitatem. Ego, mehercule, ut in re simili Ciceronis verba usurpem, cum una nostra ambulatiuncula et molli illa, cuius te oblitum non arbitror, in Rheni ripa accubatiuncula omnes omnium principum thesauros non conferrem et quam aliam ob causam nos illis contemptui esse putamus, nisi, quod illis nos nimis facile probemus, illis obtemperamus, obsequimur, indulgemus et tanquam deos colimus, qui ne hominum quidem umbrae sunt. Quod nisi faceremus, non plus nos illos, quam illi nos ambirent, sed audisne dicentem Thucydidem natura ita comparatum esse, ut ea homines, quae obvia sunt, contemnunt, quarum vero rerum non facile fieri compotes possunt, eas admirentur. At dices, vitae sunt ab illis praesidia quaerenda, recte quidem, si modo ea praesidia naturae necessitatibus, non nostris cupiditatibus metiamus. Tu si olus prandere possis, velis aut possis istorum fastidia secernere²⁰⁾, non ego, cui est *ἐν μαλάχῃ καὶ ἀσφοδελῶ μετ' ὄντας*, sed neque tu, quantum ex litteris tuis cognoscere potui. Quare tui consilii ratio mihi maiorem in modum probatur teque ita facturum, ut scribis, confido, sin aliter evenerit, non aliqua animi levitate consilium tuum immutatum, novi enim gravitatem et constantiam tuam, sed temporum aliquo casu a proposito detortum putabo. Sed quoniam, quod maxime cupiebam, a te ipso de te doctus sum, videor idem tibi reponere debere, exponam igitur tibi summam trium superiorum annorum, quibus abfuisti, et acta et eventa mea, et, quo nunc loco res meae sint, sic enim et de iis rebus meis, quas tibi non secus ac tuas, quod sane domesticus usus et consuetudo nostra postulat, curae esse video, certiore faciam et ipse levare mihi videbor, dum tecum meas molestias communicabo et simul, ne, cum veneris, plane hospes tibi esse domi nostrae videaris, caverō.²¹⁾ Quod, si epistola longior fuerit, putato te illi ambulantiunculam unam nostram ex longo intervallo dedisse. Meminisse te puto, quam turbulentas, quam agitata, quam exulceratas, in quantam etiam partim stultitia mea, — quid enim tecum dissimulem, qui omnia mea nosti et nosse debes, — partim fortunae meae iniquitate invidiam adductas res meas reliqueris, ut fides Venetis data

²⁰⁾ A kódexben *secre* (olvasása kétséges) áll.

²¹⁾ A margón.

praestita non sit, a Bononiensibus nova conditio accepta. Atque in eo quidem et cogitationum et consiliorum meorum tumultu cum menses aliquot consumpsissem, redii demum ad cotidianas meas scholas, labante tamen animo et infirmissima deliberatione, cum interea et Veneti meam saepissime expostularent et Bononienses fidem exigent, novis me vinculis²²⁾ praepeditum tenerent. Ventum iam erat ad aestivas scholarum intermissiones, cum litteras ab Egnatio accipio, quibus et me de fide appellat et simul ad Venetam provinciam Raphaelo Regio iam mortuo provocat, favorem studiaque sua mihi omnia ad eam rem pollicens revocat. Quo factum est, ut, qui in dubio animus erat, facile huc impulsus sit. Veni igitur, veni, sed, ut ipsa res facile postea declararit, dis hominibusque adversantibus... Atque hic, quo me animo fuisse putas, cum ex frequentia illa mea, cuius tu toties spectator fuisti, ad VII aut octo auditores recidisse me viderem... Bononiam quidem malim, quo et tu me litteris tuis revocas et multa me adhortantur, sed quid sperem non modo hominibus, sed et patriis etiam eius civitatis dis merito meo et iratis et aversis, in tanta amicorum paucitate, dilapsis externis omnibus amicis, quorum maxime studiis res meae nitebantur, civibus partim mortuis, partim abalienatis. Atque ex his duo praecipue, quorum etiam te casum tuo meoque nomine molestissime laturum puto, diem suum obierunt. Lodovicus quidem poeta in patria qua gravitate vir, qua fide, quo in me amore? Alter vero Ursus, adolescens et indole optima et nostrum utriusque amantissimus in Hispania, quo erat ad pontificem, cum Caesarino Car. profectus. Quare et studiis spoliati et amicis orbati plane reditum nobis interclusum videmus... Me quidem tragoediae istae de eluvione, nescio qua nihil movent, non quia accidere id non possit, sed non magis hic, quam et istic et ubivis alibi. Nam ea nos, quae in conspectu, quae ante pedes, quae in nobis denique ipsis sunt, non cernamus, quae vero tam longe absint, ut intueri, ut perspicere possimus? Possunt quidem haec, possunt aut divina aut coelesti aut naturali vi evenire,²³⁾ sed ille, qui auctor est praesciri, mihi crede, id non vult. Neque

²²⁾ A kéziratban *vinculus* áll.

²³⁾ Az *evenire* főlé *contingere* van írva az *evenire* törlése nélkül.

praedixit quisquam haec magis, quam multo, postquam facta sunt, praedicta esse homines finxerunt. Habes res meas totius triennii epistola tibi; nisi annalibus malis, explicatas. Et sane aequum fuit te, qui Bononiensis illius cursus mei spectator et socius fuisti, Venetam hanc meam navigationem, inter aquas enim sumus, quin potius naufragia, ex litteris meis cognoscere. In quo illud etiam perfectum puto, ut his explanatis, quae consecuta fuerint, me coram narrante et compendiosius et planius possis intelligere. . . . Domestica omnia neque meliora neque deteriora multo sunt quam Bononiae fuerunt. Quaestus idem prope. Domum inhabitamus non longe ab Eremitanorum aede in vico Porcilio. Contubernales complusculos habemus atque in his Pannonium unum. Urbanum Bathianum Benedicti f. adolescentem, ut audio, praenobilem et in magnis fortunis natum, liberali certe facie et minime vulgaribus moribus. Iam sesquiannum et mensem alterum cum famulatu suo mecum agit, quo tempore perbelle in Latinis litteris profecit. Valet enim ingenio et memoria plurimum, studium adhibuit ad discendum mirificum. Huic fama ad nos pertulerat Colocensem pontificatum decretum fuisse, refrixit ea postea. Dignitate certe auctum in patriam rediturum propediem aiunt. Huius erat nuncius Io. ille Iuantius, cui olim meas bis iam ad te dederam et adhuc is ex Pannonia non rediit, sed in horas eum opperimur, permagni, hercle, mea interest quamprimum reverti. Et de Urbano quidem et Iuantiō non temere est, quod haec ad te scripserim, alia, quae fortasse iam nunc scribenda essent in aliud tempus, si quid opus fuerit, reticuerim. Ad eius adventum intelliges reliqua vel ex his, si cui recte eas dem, antea non invenero, vel separatim ex aliis. Estne, obsecro, aliud quod in historiam conferam? De Pausania quaeris. Totum iam triennium delitescit, conversus quidem, nescio, an perversus, opus properatum et rude et hactenus neque voluimus, quod poenitebat suscepti laboris certis de causis, neque potuimus tot curis et tam diversis districti. Quoniam vero ipse urges, dabimus operam, ut te auctore edatur, quo comite tantum et tam longum opus sumus aggressi. Scripsi nuper orationem ad Adrianum VI. pontificem max. de Christianorum principum concordia, eam ad te, si, qui eam describeret, nancisci potuissem, nunc mississem. De adventu vero ad nos tuo

existimes, velim, inter nos amore et summa necessitudine nihil mihi rerum omnium optabilius. Nam si et praesentem te tantopere et colui et dilexi, absentem vero misere durissimis temporibus meis, quae certe te socio multo fuissent molliora, desideravi. Di boni, quanta et quam incredibili laetitia afficiar, cum pristinae consuetudinis nostrae fructus mihi restitutos esse et, quo dies noctesque, ita enim credas, velim, tui desiderio angor, levatum me esse videro? Si quid tamen in rem tuam, aliter consulueris, quod certe, nisi ex commodo dignitateque tua magnopere sit futurum, nolim, non potero, quod ipse singulari prudentia vir statueris, non probare. Desiderium vero meum secundis rerum tuarum eventis consolabor. Unum illud sic habeto a me tibi perpetuo et absenti et praesenti, sed omnino praesenti malim, omnia summi amoris maximaeque necessitudinis et benevolentiae officia praestitum iri. Vale et propinquo tuo, quem alioqui ignotum in litteris tuis complexus sum, a me salutem dicitō.

Patavii, MDXXIII. No. Martiis.

4. Urbano Bathiano S. P. D.

(Milano, Bibl. Ambros. Ms. D. 275. Inf. p. 21. v.-22. r.)

Noli suspicari, cum has litteras leges, me nunc demum ad te scripsisse, quod non dicam de fide tua, sed de liberalitate etiam beneficentiaque post longam nuntii tui expectationem quidquam dubitare mihi in mentem venerit. Tantum enim id abest a mea de te opinione, ut pro fide tua reliquaue fama et dignitate, cuius ego semper fautor fui, vitam ipsam, si opus sit, sim paraturus in quodvis discrimen et dimicationem conicere. Scripsissem vero etiam multo ante, si primum, ubi post profectionem a nobis tuam constitisses, rescissemus, deinde, ubi id rescivimus, quod non diu sit, si non nuntium cotidie exceptassemus. Quod vero tunc fuisset, idem et nunc est scribendi argumentum, eadem causa. Ego, mi Urbane, quod ad nos ante non miseris, quod calamitati egestatique meae ante non subveneris, aliud nihil in causa fuisse puto, nisi quod pro tua benefica liberalique natura non id modo, quod debuisti, sed quod liberalitas benignitasque tua tibi imperabat, mittendum duxisti, cumque id esset paulo prolixius, et amplius,

non potuit, opinor, totum negotium non lentius et spissius fieri atque adeo propter temporum difficultates et istius regni motus in hunc usque diem differi necesse fuit. Et fuit hoc sane minime angusti, sed plane ampli et magni tui animi consilium, verum ipsa iam me res cogit, ut te moneam, quin potius te obsecrem per fidem pietatemque tuam, ut salutis meae spem non in beneficii tui magnitudine, sed in mittendi id, quod debere te putas, celeritate positam esse iudices. Nam cum ingenti aere alieno oppressus et magnis undique sim, id quod ipse nosti, circumventus fenoribus, in idiam discrimen res mea familiaris adducta est, ut aut turpis fuga propediem sit suscipienda, aut domesticorum bonorum omnibus iam et creditoribus et feneratoribus acerrime urgentibus sit miserrima auctio spectanda, quorum utrum minus velim, potes tu pro tua singulari prudentia dispicere, utrumque certe miserum et calamitosum, sed non calamitosius mihi, cui calamitosissimum futurum est, quam tua fama et existimatione indignius eius hominis rem verti, cuius tu re et domo iam tot menses, cum quibus voluisti, perinde, ac tua, usus es, eum hominem in tam miserabilem calamitatem cum uxore et tot liberis tua causa praecipitari, qui tibi honestissima necessitudine coniunctus erat, cuius neque officia studiis tuis, neque opes, qualescunque et quantaecunque fuerint, temporibus unquam defuerunt. Neque vero est, quod a me fingi putes, potuisti enim et ipse, cum adesses, tenuitatem et egestatem meam videre et possunt nunc tibi necessarii tui viri optimi Bonus Salutius et Ladislaus inopiae miseriarumque mearum, quas pro mea cum ipsis familiaritate optime noverunt, testes esse. Quamobrem, mi Urbane, mihi omnium utcunque de me merearis, merebere autem, ut confido, optime, subveni, per deum opt. max. te rogo, per fidem iterum pietatemque tuam te rogo. Subveni laboranti ac prope lapsae rei meae, quo potes nunc auxilio et quamprimum potes. Id ego te non solum rogo, rogat et uxor mea tecum necessitudinis sanctissimae vinculo coniuncta tanto magis sollicita, quanto mollior sexus affecta facilius vincitur, rogant liberi, rogant hospitii nostri numina et olim tibi nunc tuis mecum communes penates. Rogat te postremo Matthaëus Fortunatus unus omnium tibi observantissimus, quem ego patria et bonis carentem non solum ope mea sustento, sed vicem etiam suam

graviter dolentem et longa expectatione paene confectum quacunq̄ue ratione consolor et ab omni desperatione abduco. Illud vero cogitato, si, quod confido, non modo ipsa iustitia et aequitate in beneficio reddendo, sed etiam celeritate satisfeceris, me una cum dignitate tua conservatum iri. Sin minus, quod tamen longe abfuturum spero, re mea pereunte non possit usquam laudem tuam et hominum de te opinionem stare. Vale et me, obsecro, ama et ex his tam gravibus curis et tam gravi periculo, quam celerrime potes, exime.

Patavii, MDXXIII. Id. Septembribus.

5. Urbano Bathyano.

(Milano, Bibl. Ambros. Ms. D. 275. Inf. p. 22. r.-v.)

In magnis sollicitudinibus nostris et rei nostrae familiaris calamitatibus cum tota domus nostra et in primis uxor mea, commater, ut nunc dicimus, tua recenti et eo quidem gravissimo morbo affecta opem tuam non sane desperaret, sed vehementer et imploraret et desideraret, veluti salutare quoddam sidus naufragiis nostris Io. Iuantius noster adfulsit, cuius sane tam opportunus adventus nobis et optatissimus et iocundissimus fuit, neque eo tantum, quod me magnis molestiis et curis levavit,²⁴⁾ quam quod ex eius sermone et te bene valere et honestissimum honorum cursum ingressum esse cognovi. Tuae vero in me benevolentiae non tam ipse mihi testis fuisset, si quid de ea dubitassem, quod nunquam tamen in mentem venit, quam litterarum tuarum ad eum caput quoddam, quo rogas, ut per deos mihi accumulatissime satisfaciat. Agnovi ex eo, mi Urbane, liberalitatem tuam, summumque mihi referendae gratiae studium. Iuantius vero noster in fide tua praestanda omnibus tanta est usus diligentia et cura, ut non magis, quibus tu quidquam debueras, aere tuo alieno ad teruncium dissoluto, quam honori dignitatique tuae, non solum studio et sedulitate, sed ingenti etiam pietate satisfecisse visus est. Di tibi cum reliquis fortunis tuis hunc hominem servent, cave enim, credas te hoc quenquam amantiorem tui aut cupidiorum nancisci posse. Ego vero, mi Urbane, ingenio indolique tuae semper favi plurimum, probitatem vero et tuam in me pietatem, non debeo

²⁴⁾ A kéziratban *levavis* áll.

enim levius quidquam dicere, cum saepe alias, tum post Iuancii adventum maxime sum admiratus, quare sic tibi persuasum velim neminem, qui hodie vivat, a me pluris fieri meque omni spe elaboraturum, ut, quibuscunque rationibus potuero et quocunque officii genere, tuis in me meritis respondeam. Quanto vero tui desiderio tenear, non magis tibi Iuancius explanabit, quam ego ipse, cum proxima, sic enim et cogito et spero, aetate tui unius videndi causa ad te venero, facile declarabo. Interim nostram, ut spero, necessitudinis memoriam et ipse conservabis et eam sermonibus suis confirmabit Fortunatus noster, vir, quo animi candore, qua modestia, quibus moribus, qua totius antiquitatis cognitione et litterarum usu ipse nosti. Ego sane, quantum per utriusque ex diutina expectatione animi aegritudinem licuit, eius domestica consuetudine ita sum delectatus, ut eum secundum te . . . sim magnopere desideraturus. Vale et litterarum studia, quae me auctore et duce aliquando acerrime aggressus es, nunc per fortunas tuas ne deseras. Neque enim ex omnibus aut naturae aut fortunae tuae bonis plus, quam ex hac pulcherrimi ingenii tui exercitatione aut laudis aut ornamenti aut postremo etiam voluptatis capere te posse existimare debes.

Mitto ad te orationem meam, quam de concordia principum ad Adrianum pont. max. scripseram, ut sit apud te nostri monumentum et perpetui studii mei in Pannonios testis. Doleo tamen neque a me prorsus expoliri potuisse et a Bertone meo minus eleganter descriptum esse. Sed tu, qui scriptis nostris delectari consuevisti, qualemcunque libenter, nisi me mea fallit opinio, leges.

6. Benedicto²⁵⁾ Bathyano.

(Milano, Bibl. Ambros. Ms. D. 275. Inf. p. 23. r.-v.)

Cum Io. Iuantius explicatis rebus omnibus Urbani nostri summa fide et diligentia ad te, vir clarissime, rediret, non putavi committendum, ut eum sine meis ad te litteris dimitterem. Videbam enim neglecti officii crimine carere non posse, cum de me optime et tu absens et tui praesentes meriti essent,

²⁵⁾ A kéziratban B.

quo uno nunc possum modo, vestram mihi benignitatem gratissimam contigisse non significassem. Sed cum re id cupiam magis quam verbis aliquando testatum relinquere, hoc orationis genus nunc omittam, illud tamen tibi confirmabo, me tui semper non modo memorem, sed amantissimum et cupidissimum fore, Urbanum vero nostrum adolescentem indole (sic enim ego semper existimavi) et ingenio admirabili, tanti me facere, ut amoris officiique mei primas ei partes sim perpetuo tributurus. Quem si tibi commendem, nolim profectum eo nomine apud te ineptus et paene ridiculus videri, quod stultum haberi possit patri filium commendare. Sed existimare debes non ab alieno, sed a patre patri communem tibi filium commendari. Nam si amore et caritate paternum affectum metiare, quid aliud mihi, dum apud me commoratus est, fuit Urbanus, quam quod tibi nunc est, verum neque magis tibi eum commendo, quam iudicium de eo tibi meum, si quid tu ei tribuendum putas, notum esse volo. Sic enim censeo eam esse adolescentis naturam, ut, si tu illam et prudentia tua rexeris et paterna aequitate persecutus fueris, magnum ex eius virtute splendorem magnumque ornamentum domi tuae apportaturum dubitare non debeas. Iam Io. Iuanci fidem, studium, integritatem tibi satis notam esse arbitror, imperant tamen mihi et merita eius in me et multo maxime mea de eo opinio, ut hominis virtuti aliquod apud te ultro testimonium reddam, quam enim in eo probitatem, fidem, diligentiam et in filiumque tuum pietatem facile perspexi, tacitum relinquere nullo mihi pacto debuisse videor. Quemadmodum neque de M. Fortunato mihi silendum putavi, viro non modo optimo, sed iis litteris et doctrina ornato, ut merito a bonis omnibus maximi fieri debeat. Qui cum et ante et post Urbani nostri profectionem multos mecum menses vixerit, ita mihi tota hominis vita probata est, ut nihil dubitem eum tibi, homini humanissimo carissimus fore. Ego vero, quod ad me attinet, tibi domum meam cum uxore et liberis non modo commendo, sed in tuam clientelam dedo et trado atque ita, ut in tua potestate et officio perpetuo sit. Quippe qui benevolentia et observantia in te, cum facile Italicos omnes superem, iam etiam cum Pannoniis certare audeam. Vale.

7. Ladislao Debrecino.²⁶⁾

(Milano, Bibl. Ambros. Ms. D 275. Inf. p. 23. v. 24. r.)

Dedi ad te proxima aetate Ladislao istinc civi et cognomini tuo longissimas ad te litteras, quas si, ut cupii, accepisti, non modo ex iis meae in te fidei et verius pietatis constantiam, sed rerum mearum statum perspicere potuisti. Iam vero cum istuc redeat Urbani Batthyani contubernalis et necessarii mei nuntius Io. Iuantius, qui et mihi et aliis creditoribus Urbani nomine accumulatissime, quantum ille debuerat, persolvit, non putavi, cum tam certum haberem, cui ad te meas darem, mihi occasionem optatam magis, quam frequentem negligendam, et si nullum suppeditat argumentum, in rebus enim nostris nihil est novi, alia neque debeo, neque tantum otii habeo, ut ad te scribam. Illud tibi affirmo me miro tui desiderio affici, optare tamen istic tibi omnia ex voto evenire, sin aliter ceciderit, fore mihi omnium iocundissimum, si una, quod aetatis reliquum est, transegerimus. Vides Chaldaeorum terrores panicos²⁷⁾ fuisse. Si nihil est, quod in Pannonia ex animi tui sententia agas, te ad nos recipe, ubi, si aliud nihil, regum certe vitam deges. Vives enim, ut voles. Vale et per litteras, utrum coram, quod malim, si ita tibi conducit, me de consilio sententiaque tua certiore facito.

8. Ladislao²⁸⁾ alteri.

(Milano, Bibl. Ambros. Ms. D. 275. Inf. p. 24. r.)

Venit tandem ad nos Iuancius et, quo serius, tanto cum mihi, tum aliis omnibus, quibus Urbanus noster debuerat, accumulatus satisfecit. Iam vero omnibus negotiis explicatus cum istuc redeat, has ad te ei dare volui, ex quibus cognosceres, quidquid officii mea causa susceperis, mihi gratissimum contigisse daturumque me operam, ut cum pro hoc, tum pro ceteris, quae magna et illustria fuerant, in me meritis, quacunque in re potuero, tibi gratiam referam. Quod vero tum ex litteris tuis ad Fortunatum tum ex Io. sermone intellexi locum

²⁶⁾ A kéziratban csak *Lad.* van.

²⁷⁾ Igy a kéziratban.

²⁸⁾ A kéziratban *Lad.*

apud regem te honestissimum consecutum, etsi virtuti integritaque tuae nihil non tribuendum semper existimavi, tamen, quod tam facile et tam cito ad pulcherrimum honorem perveneris, tibi magnopere gratulor speroque et opto te ab hoc aditu laudis, quo tuum te ingenium et virtus ducet, favente fortuna facillime evasurum. Ego vero, ubicunque fuero, quo tempore, si mea vel opera vel facultas ulla tibi usui esse potuerit, tam libenter omnia tua causa faciam, ut plane intelligere possis, quidquid in me studii contuleris, in gratum te et memorem hominem contulisse.

9. Urbano Batiano.

(Milano, Bibl. Ambros. Ms. D. 275. Inf. p. 89. r.-v.)

Nos quidem tuae probitatis, tuorum morum, eximiae indolis tuae, suavissimae consuetudinis, convictus ac necessitudinis nostrae memoriam pie et sancte colimus, quam certe nobis nullum aut loci aut temporis intervallum eripiet. Sed eam si nullis ad te datis litteris post meam Patavio profectio- nem testificatus sum, id accidisse scito non modo, quod adhuc raro uspiam constiterim, frequenter huc et illuc et in urbem iam bis excurrerim, assidue molestissimis negotiis distentus fuerim, sed multo maxime, quod nunc primum certum hominem, cui meas ad te darem, nactus sum, qui quoniam tui se mihi cupidissimum ostendit mihiq̄ue affirmavit omnino se tecum congressurum, non putavi committendum, ut eum sine meis ad te litteris dimitterem. Ego quidem, mi Urbane, magnam cepi voluptatem, quod ex huius ipsius gravissimi ac prudentissimi hominis (sic enim mihi visus est) oratione plane cognovi te apud regem non honore modo, gratia et fortunis, quae tibi cum multis communia esse possunt, sed praecipuis bonis tuis, ingenio, virtute, consilio florere plurimum, quod etsi futurum pro perpetuo et constanti meo de te iudicio nunquam dubitavi, fortunam tamen neque virtuti tuae neque opinione meae defuisse magnopere laetor. Di modo et regnum istud ac universam rem publicam Christianam iam prope, nisi quis eam deus respiciat, ruentem in pristinam dignitatem atque amplitudinem vindicent, tuum istud ingenium, mihi crede, virtus etiam tua facile omnium laudem et gloriam superabit. Meus autem status,

si quid de eo cupis audire, non paulo est, quam Patavii fuit, honestior. Iam biennium Bononiae Musas nostras in magna auditorum celebritate, conditione certe multo, quam Patavii, aequiore coluimus, a civibus, ab exteris diligimur, expetitur, retinemur, ubi tamen tertius muneris nostri annus exierit, quo circumscripti sumus, me Romae futurum opinor, apud Io. Matthaeum Gibertum Veronensem pontificem virum aut heroem potius cum opibus tum omni virtutum genere et apud Clementem pont. max. gratia florentissimum. Is me qua est in omnes, in quibus modo aliqua probitatis et litterarum species eluceat, liberalitate, ad se iam pridem liberaliter invitat. Tu, ubicunque gentium fuero, quandiu fuero, si me in aere ac mancipio tuo esse existimaris, nihil errabis, ego vicissim a te nunquam ea desinam expectare, quae a summo officio summaque in me benevolentia ac verius pietate iure mihi expectanda esse intelligo. Uxor et liberi (dis est gratia) salvi sunt omnesque tibi, quem patrem agnoscunt, salutem adscribunt. Bonum Salutium audio decessisse, id si est, non amicum modo singularem, sed prudentem etiam et fortem virum amisimus, quod cum optimi cuiusquam vita maxime dubia sit, aequo animo feres atque hoc diligentius valetudini tuae serviendum putabis. Vale.

Bononia, Id. Iun. MDXXVI.

19. Ladislao Debrecino.²⁹⁾

(Milano, Bibl. Ambros. Ms. D. 275. Inf. p. 89. v. 90. r.)

Si, ubi locorum esses, scirem, pluribus ad te scriberem, nunc autem cum de te, etsi de multis diligentissime quaesivi, nihil post eas litteras, quas a te Patavii abhinc fere triennium accepi, potuerim intelligere, quae res mihi, qui te semper dilexi plurimum, summae est molestiae. Neque ea scribenda putavi, quae, si tibi non redderentur, in alienas manus incidisse doleam, neque si possit is, qui brevem hanc epistolam dedi, te uspiam offendere, nihil omnino scribendum putavi. Ac me quidem, Patavii cum adhuc essem, ternas ad te litteras dedisse scito atque inter eas longissimas unas, quibus te de toto statu meo copiosissime docebam, quae, ne evanuerint, magnopere

²⁹⁾ A kéziratban csak *Ladislao van.*

vereor. Nunc te id volui intelligere redisse me Bononiam ante duos annos, ubi mihi sunt omnia prolixiora multo, quam Patavii, me cum uxore et liberis bene valere, rem etiam familiarem nostram aliquanto meliore loco esse, quam tu eam reliquisti. Tui vero, quem in germani fratris loco diligimus, memoriam apud nos sanctissimam perpetuo atque integerrimam fore. Vale.
Bononia, Id. Ian.³⁰⁾ 1526.

³⁰⁾ A kéziratban *Ian.* áll *Iun.* helyett.

A használt kéziratok és nyomtatványok jegyzéke.

A) Kéziratok.

I. Bologna.

1. *Archivio Arcivescovile di Bologna.*

Libro segreto del Collegio dall'anno 1504 a tutto al 1575.
Acta Collegii Medicinae et Artium.

2. *Archivio di Stato di Bologna.*

Acta Collegii iuris civ.
Acta Collegii iuris pont.
Assunteria di Studio.
Lettere al Comune.
Lettere del Comune.
Liber secretus collegii iuris civilis anno 1513—1530.
Liber secretus secundus iur. civ.
Primus Liber secretus iur. pont. ab anno 1377 ad annum 1528.
Secundus Liber secretus iur. pont. ab anno 1528 ad annum 1533.
Quartus Liber secretus iur. pont. ab anno 1543 ad annum 1574.
Partitorum libri.
Quartironi degli stipendi dei lettori dello Studio.
Riformatori dello Studio.

3. *Biblioteca Comunale del Archiginnasio.*

Romuli Amasaei Foroiuliensis Panegyricus amplissimis magistratibus
functo Francisco Vardaeo Vaciae praesuli dignissimo dictus. —
A. 2686. in 4°.

4. *Biblioteca Universitaria.*

Lettere di Romolo Amasaeo a varii parte latine e parte volgari. 1535—
1540. — 142. in 8°.
Ad Amplissimum Patrem D. Claudium Guichium Mirapicen. Epi-
scopum Achillis Bocchii Equ. Bononiensis Lusuum Libellus Primus.
— 2674. in 8°.

II. Milano.**1. Biblioteca Ambrosiana.**

- Romuli Amasaei Epistolae Autographae. D. 275. Inf. in fol.
 Epistulae Amasaeorum. — A. 59. Inf. in fol.
 Litterae Amasaeorum. — D. 218. Inf. in fol.
 Miscellanea della famiglia Amasaeo. — D. 185. Inf. in fol.
 Miscellanea. (n. 11.: Vita Romuli Amasaei.) — R. 95. Sup. in fol.
 Achillis Bocchii Epistulae Autographae ad Romulum Amasaeum. —
 A. 145. Inf., in fol.

2. Biblioteca Nazionale di Brera.

- Amasaei Romuli Iulii III. Pont. a decretis Epistolae eius et Farnesii
 Cardinalis aliorumve nomine conscriptae et inscriptae Isabellae
 Zamolski Reginae Vichnae, Io. Georgio Martinusio Cardinali et
 Episcopo Varadiensi et Strigoniensi, Bano Croatiae, Enrico II.
 Galliarum Regi et Carolo V. Imperatori, omnes ad Transilvaniam
 spectantes a. 1551.

III. Roma.**1. Biblioteca Angelica.**

- Bocchii Carmina. — 1471. in 8°.

2. Biblioteca Vaticana.

- Epistulae Variorum. — Vat. Lat. 4103. in fol.
 Epistulae Variorum. — Vat. Lat. 9065. in fol.
 Miscellanea. — Vat. Lat. 8461. in fol.

3. Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele II.

- Achillis Philerotis Bocchii Bononiensis Lusuum Libellus ad Divum
 Leonem X. Pont. Opt. Max. — 569. in 4°.

B) Nyomtatványok.

- Alidosi, G. N., I dottori bolognesi di Teologia, Filosofia, Medicina e
 d'Arti liberali. — Bologna, 1623.
 Amasaeus, R., Pangyricus sermo spectantissimo Georgio Sauromano
 Bononiensis Gymnasiarchatus suscipienti insignia pro scholastico
 conventu dictus. Bononia, 1513.
 — Oratio de Pace. Cracovia, 1530.
 — Orationum volumen. Bononia, 1544.
 — Oratio in funere Pauli III. Pont. Max. Bononia, 1563.
 — Orationum volumen I. cum indice locupletissimo denuo impr.
 Bononia, 1580.

- Amphitheatrum Sapientiae Socraticae ioco-seriae* — Gasp. *Dornavio*.
Hannoviae, 1619.
- Apponyi, A.*, Hungarica, Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. München 1903.
- Ábel J.*, Magyarországi humanisták és a Dunai tudós társaság. Budapest, 1880.
- Magyarországi tanulók külföldön. (Szerk.)
- *Hegedüs St.*, *Analecta Nova ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia*. Budapest, 1903.
- Barabás M.*, Megyericsei János, Kolozsi főesperes. (Erdélyi Múzeum. Új folyam XI., p. 111—131.) Kolozsvár, 1907.
- Bartolotti, E.*, *La scuola matematica di Bologna*. Bologna, 1928.
- Bembus, P.*, *Epistolarum libri*. Argentorati, 1611.
- *Opere*. Venezia, 1729.
- Bocchi, A.*, *Symbolicarum Quaestionum de universo genere, quas serio ludebat, libri quinque*. Bononiae, 1555.
- Budai F. és Budai É.*, Magyarország polgári históriájára való lexikon a XVI-ik sz. végéig. Nagyvárad, 1804—1805.
- Buday Á.*, Újabb pótlékok Megyericsei János életrajzához. (Erdélyi Múzeum. Új folyam IV. 1909, p. 310—311.)
- Bunyitay V.*, A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei és egy magyar humanista. Budapest, 1893.
- Burckhardt, J.*, *Die Kultur der Renaissance in Italien*. Leipzig, 1877, III. kiad.
- Calcagninus, C.*, *Opera aliquot* . . . Basilea, 1544.
- Capodagli, Giov. Gius.*, *Udine illustrata*. Udine, 1665.
- Caro, A.*, *Lettere. Scritte a nome del Cardinale Alessandro Farnese*. Padova, 1765.
- Casa, Giov. della*, *Opere*. Venezia, 1728—29.
- Casio, Giov.*, *Libro intitolato Bellona nel quale si tratta di Arme, di Lettere e di Amore*. (Bologna), 1525.
- Cavazza, F.*, *Le scuole dell'antico Studio bolognese*. Milano, 1896.
- Celsius, Aurel. Corn.*, *Medicinae libri VIII*. Venetiis, 1528. (Egnatius.)
- Chartularium Studii Bononiensis*.
- Chiti, A.*, *Scipione Forteguerra (il Carteromaco)*. Firenze, 1902.
- Cian, V.*, *Per la storia dello Studio bolognese*. (Miscellanea di studi critici edita in onore di A. Graf.) Bergamo, 1903.
- Cicero, M. T.*, *Epistolae ad Titum Pomponium Atticum*. Sebastiani Corradi *Brevissimis interpretationibus*. Venetiis, 1544.
- Comune, Il* . . . di Bologna. 1930, luglio, p. 58—59.
- Coppi, E.*, *Le Università Italiane nel Medio Evo*. Firenze, 1886.
- Corradus, Q. Mar.*, *Epistularum Libri VIII*. Venetiis, 1565.
- Corradus, Seb.*, *Quaestura*. In qua referuntur et explicantur ea, quae sequenti pagina continentur. Bononiae, 1555.
- Costa, E.*, *La prima cattedra d'umanità nello Studio bolognese durante il secolo XVI*. (Studi e Memorie per la storia dell'Università di Bologna. I. p. 23—63.)

- Dallari*, Umb., I Rotuli dei lettori legisti e artisti dello Studio Bolognese dal 1384—1799. Bologna, 1888.
- Denifle*, P. E., Die Statuten der Juristen-Universität Bologna vom J. 1317—1347, und deren Verhältnis zu jenen Paduas, Perugias, Florenz. (Archiv für Lit. und Kirchengeschichte.)
- Dictionnaire de Théologie Catholique*. (A. Vacant, E. Mangenot, E. Amann.) Paris, 1923—33.
- Dornavius*, Gasp., I. Amphitheatrum.
- Ehrle*, Fr., I più antichi statuti della facoltà teologica dell'Università di Bologna. (Universitatis Bononiensis Monumenta. Vol. I.) Bologna, 1932.
- Enciclopedia Italiana* di scienze, lettere ed arti. (Ed. Treccani.) 1923—1933.
- Epistolae clarorum virorum*. Quibus veterum auctorum loci complures explicantur: tribus libris a Joanne Michaele *Bruto* comprehensae, atque nunc primum in lucem editae. Lugduni, 1561.
- Epistolae clarorum virorum selectae de quamp plurimis optimae*. Venetiis, 1568.
- Fantuzzi*, Giov., Notizie degli scrittori Bolognesi. Bologna, 1780—90.
- Fattorini*, Maur., I. Sarti.
- Findly* H., Debreceni László Aranyfinomító könyve. Járulék a hazai fömművelés és pénzverés történetéhez. (Az Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei. Szerk. Brassai S. IV. 1866—67.)
- Fioretti*, Giov., Gli umanisti o lo studio del latino e del greco nel secolo XV in Italia. Verona, 1881.
- Flaminius*, Ioan. Ant., Epistolae familiares editae a Fr. Dominico Iosepho Capponi. Bononiae, 1744.
- Fonti* per la storia dello Studio di Bologna.
- Fógel* J., II. Ulászló udvartartása. Budapest, 1913.
— II. Lajos udvartartása. Budapest, 1917.
- Fraknoi* V., II. Lajos és udvara. Budapest, 1878. (O. K.)
- Frangipane*, C. T., Memorie sulla vita e i fatti del Card. Aless. Farnese. Roma, 1876.
- Frankl* V., Réwai Ferenc nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása. 1538—1555. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja: A Magyar Tud. Akad. II. köt. 1872—73.)
— Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest, 1876.
- Frati*, L., I due Beroaldi. (Studi e memorie per la storia dell'Università di Bologna. II. parte p. 209—228.)
- Friedlaender*, Ern. et *Malagola* Car. Acta Nationis Germanicae Universitatis Bononiensis. Berolini, 1887.
- Giordani*, Gaet., Della venuta e dimora in Bologna del sommo Pontefice Clemente VII. per la Coronazione di Carlo V. Imperatore Celebrata l'anno 1530. Bologna, 1842.
- Goynaeus*, Io. Bapt. P., Defensio pro Romuli Amasaei auditoribus adversus Sebastiani Corradi Calumnias. Addita disputatio de coniungenda sapientia cum eloquentia et enumeratio Auditorum

- Romuli, qui ex priori et posteriori schola prodierunt. Bononiae, 1537.
- Gyraldus*, Lil. Greg., Epistola, in qua agitur de incommodis, quae in direptiona urbana passus est. Florentia, 1551.
- Opera, quae extant, omnia. Basel, 1580.
- Hegedüs* I., Gyászbeszéd Mátyás király felett. (Irodalomtört. Közl. XI. 1901. P. 298. és köv.)
- *Analecta Recentiora ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia*. Budapest, 1906.
- I. Ábel.
- Horányi*, Alex., Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum. Viennae, 1775—77.
- Horváth* M., Gróf Nádasdy-Tamás élete némi tekintettel korára. Buda, 1838.
- Husztí* J., *Coelio Calcagnini in Ungheria*. (Corvina, 1922—23.)
- *Janus Pannonius*. Pécs, 1931.
- Ianus* Pann., I. Poemata; II. Opuscula . . . (ed. Teleki). Traiecti ad Rhenum, 1784.
- Istvanffy*, Nic., *Historiarum de Rebus Ungaricis Libri XXXIV*. Coloniae Agrippinae, 1622.
- Jászay* P., A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest, 1846.
- Jovius*, P., *Historiae sui temporis*. Lutetiae Parisiorum, 1554.
- *Elogia virorum literis illustrium*. Basileae, 1577.
- Juhász* L., Adalékok az 1437—90. évekből. (Adalékok, jegyzetek és értekezések a magyarországi latin irodalom történetéhez. I.) Budapest, 1931.
- Kehding*, O., De panegyricis latinis capita quattuor. Marpurgi Cattorum, 1899.
- Kemény*, J., Történelmi és irodalmi kalászatok Pest, 1861.
- Kerékyártó* Á., Magyarok életrajzai. (Szerk.)
- Liruti*, Gian-Gius., *Notizie delle vite ed opere scritte da letterati del Friuli*. Venezia, 1762.
- Longolius* Christ., *Epistularum Libri III*. Doctorum item aliquot epistolarum ad eundem Longolium liber I. Quibus eiusdem vita per quendam ipsius studiosissimum conscripta est praemissa. Basel, 1570.
- Luzio*, A., Ercole Gonzaga allo studio di Bologna. (Giornale storico della letteratura italiana VIII. p. 374—386.)
- Magyarok Életrajzai*. Szerk. *Kerékyártó* Á., Pest, 1856.
- Magyarországi tanulók külföldön*. Szerk. *Ábel* J.
- Malagola*, Car., *Monografie storiche Sullo Studio di Bologna*. Bologna, 1888.
- Statuti del Collegio di Diritto Civile del 1397.
- Statuti del Collegio di Medicina e d'Arti.
- Statuti delle Università e dei Collegi dello Studio Bolognese. Bologna, 1888.
- I. Friedlaender E.

- Mazetti*, Seraf., Repertorio di tutti i professori antichi e moderni della famosa università e del celebre istituto delle scienze di Bologna. Bologna, 1847.
- Mazzucchelli*, Giamm., Gli scrittori d'Italia cioè Notizie storiche e critiche intorno alle vite e agli scritti dei letterati italiani. Brescia, 1753.
- Nagy* I., Magyarország Családai. I—XX. Pest, 1857—68.
- Nolhac*, P. de, La Bibliothéque de Fulvio Orsini. (Bibliothéque de l'école des hautes études 74.) Paris, 1887.
- Norden*, Ed., Die antike Kunstprosa vom VI. Jh. v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance. Leipzig—Berlin, 1915. III. kiad.
- Oláh* Miklós Levelezése (Ipolyi A. Magyar Tört. Eml. I. Okmánytárak, 25. k.) Budapest, 1875.
- Orlandi*, Pell., Ant., Notizie degli scrittori bolognesi e dell'opere loro stampate e manoscritte. Bologna, 1714.
- Papadopoli*, Nic. Com., Historia gymnásii Patavini. Venetiis, 1726.
- Pastor*, L. von, Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. Freiburg im Breisgau, 1925. VIII—IX. kiad.
- Patachich*, Georg., Gloria Collegii Ungaro-Illyrici Bononiae fundati sub cura venerabilis capituli almae cathedralis ecclesiae Zagrabiensis. (Bologna) 1699.
- Pausaniae* Descriptio Graeciae Romulo Amasaeo Interprete. Romae, 1547.
- Podhradczky* J., Eredeti két magyar krónika, minő veszedelem érte a mohácsi ütközet után Magyarországot és miként jutott Buda a töröknek rabságába? Pest, 1833.
- Priscianese*, Fr., Della lingua latina libri sei, diligentemente ricorretti e di nuovo riformati dal proprio autore. Venezia, 1550.
- Quadro*, Fr., Della storia e della raggione d'ogni poesia. Bologna, 1739.
- Rashdall*, Hast., The Universities of Europe in the Middle Ages. Oxford, 1895.
- Ricci*, Corr., I primordi dello studio di Bologna. Bologna, 1888.
- Riccus*, Barth., De Iudicio . . . Dialogus. Ferrariae, 1562.
— Opera. Patavii, 1747.
- Robertellus*, Fr., Ephemerides Patavinae mensis Quintilis 1562. Adversus Caroli Sigonii Triduanas Disputationes. A Constantio Charisio Foroiuensis descriptae et explicatae fusius. Patavii, s. a.
- Ronchini*, Amad., Romolo Amaseo. (Atti e memorie delle RR. Deputazioni di Storia Patria per le provincie Modenesi e Parmensi. vol. VI.) Modena, 1872.
- Rutilius*, Bern., Decuria. Venezia, 1528.
- Sabbadini*, Rem., Storia del Ciceronianismo e di altre questioni letterarie nell'età di rinascimento. Torino, 1886.
— Vita e opere di Francesco Florido Sabino. (Giornale storico della letteratura Italiana. VIII. p. 333—363.)
— Il metodo degli umanisti. Firenze, 1922.

- Sadoletus*, Iac., Epistolae, quotquot exstant proprio nomine scriptae. Romae, 1760—1764.
- Sandellius*, Dion., De vita et scriptis Joannis Garzonis Bononiensis commentarius. Praemissus epistolarum selectarum eiusdem Garzonis collectioni, quas anno 1765 cum praefatione auctor ipse commentarii edere cogitaverat. Brixiae, 1786.
- Sartus*, Maur., et Fattorinus Maur., De claris archigymnasii Bononiensis professoribus a seculo XI. usque ad s. XIV. Bologna, 1888—1896.
- Scarsellius*, Flam., Vita Romuli Amasaei. Bononiae, 1769.
- Schrauf*, K., A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630. (Magyarországi tanulók külföldön. V.) Budapest, 1912.
- Seneca*, L. Annaeus, Naturalium Quaestionum libri VII. Matthaei Fortunati in eosdem libros annotationes. Venetiae, 1522.
- Soldati*, B., La poesia astrologica nel quattrocento. Firenze, 1906.
- Sorbelli*, A., Bologna negli scrittori stranieri. Bologna, 1927.
- Studi e Memorie per la Storia dell'Università di Bologna.*
- Szilády*, Á., Régi Magyar Költők Tára IV. Budapest, 1883.
- Szinnyei* J., Magyar Írók Élete és Munkái Budapest, 1891—1910.
- Temesváry* J., Pótlék Megyericsei János életrajzához. Erdélyi Múzeum, 1907. Kolozsvár. p. 399.
- Újabb pótlékok Megyericsei János életrajzához. Erdélyi Múzeum. 1909. p. 309.
- Tiraboschi*, Gir., Storia della Letteratura Italiana. Firenze. 1812.
- Tóth-Szabó* P., Szatmári György Primás. 1457—1524. (Magy. Tört. Életrajzok XXII. 1—3.) Budapest, 1906.
- Valerianus*, Io., Pier., Hieroglyphica sive de sacris Aegyptiorum literis commentarii. Basilea, 1556.
- Amorum libri V. In Vinetia, 1549.
- Varchi*, Bened., L'Hercolano Dialogo di Messer . . . Nel qual si ragiona generalmente delle lingue e in particolare della Toscana e della Fiorentina. In Vinetia, 1570.
- Verancsics*, A., Összes Munkái. Közli Szalay L. — Wenczel G. (Magyar Történelmi Emlékek, Második osztály: Írók.) Pest, 1857—1875.
- Veress*, E., Matricula et acta Hungarorum in Universitatibus Italiae studentium. I. Padova. A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és írásai. 1264—1864. (Fontes Rerum Hungaricarum.) Budapest, 1915.
- Voigt*, G., Die Wiederbelebung des klassischen Altertums oder das erste Jahrhundert des Humanismus. Berlin, 1893. III. kiad.
- Weiss* R., Matthaeus Fortunatus. (Egyet. Phil. Közöny XII. 1888. p. 346—362.)
- Weszpremi*, Steph., Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia. Lipsiae, 1774—1787.

Wolf R., Gioacchino Pizzoli. A bolognai Magyar-Illir Kollégium freskófestője, A budapesti kir. magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Keresztény Régészeti és Művészeti Intézetében készült doktori értekezés. Budapest, 1928.

Xenophon, De Cyri Minoris Expeditione libri VII. Romulus Amasaeus Vertit. Bononiae, 1533.

Zaccagnini, Gu., Storia dello Studio di Bologna durante il Rinascimento (Biblioteca dell'«Archivum Romanicum.» Ser. I. vel. 14.). Genève, 1930.

Zoványi, J., A reformáció Magyarországon. Budapest, 1921.

V. NÉVMUTATÓ.

- Acchillinus, Phil. 18
Aciaiolus 41, 42, 43
Adelmann 4
Adorján (VI. pápa) 11, 47, 74
Adorján (bíboros) 31—32
Aegidius 33
Aldus 39
Alidosi 8
Amann, E. 47
Amasaesus Greg. 10, 12, 29, 32
Amasaesus Pomp. 9, 10, 16, 21,
24, 29, 52, 53
Apponyi 5, 6, 17, 39
Ascensius 20
Asulanus 39
Atestius 22
Attrebatensis card. 53
Avila (Luigi d') 20
Ábel 4, 5, 25
Bakócz 5, 6
Balbus, Hier. 17
Barabás M. 25
Bartolotti, E. 8
Batthyány Benedek 28, 39, 40,
41, 47, 48, 61, 70, 74
— Boldizsár 40
— Farkas 40
— János 39
— Orbán 22, 39—52, 54, 62,
65, 70—77
Batthyányiak, Batthyány-család
36, 37, 40, 41, 44, 46, 47
Beccadellus, Ludov. 19
Bembus, P. 9, 14, 15, 16, 18,
19
Beroaldus id. 5, 6, 8
Berous Aug. 11
Bertoni, Giul. 8
Bistritius (Kretschmer) L. 5
Bisticci, Vesp. da 35
Blanchinus, Scipio 19
Bocchius, Achilles 6, 8, 15, 20,
21, 26, 51
Boemus, Jo. 45
Bonamicus, Lazarus 14
Bornemissza János 4
— Pál 6
Brodarics, J. 45—46
Brutus, Michael 20
Budaesus, G. 20
Budai F. 26, 40, 52
Buday Á. 25
Bunyitay, V. 25
Burckhardt, J. 4, 26
Burgius, Joh. 22
Buzlai Farkas 48
Caesarinus Car. 69
Calcagninus 22
Capodagli, Giov. Gius. 10
Capponi, Jos. 11
Caro, Annibal 23
Carteromachus (Forteguerra) 12
Casa, Giov. della 20
Casius, Joh. 10, 19
Cavazza, F. 8
Celsus 17
Chiti, A. 12
Chiurlo, B. 18
Cian, V. 10, 20
Cicero 13, 14, 19, 35, 68

- Contarenus, Gasp. 20, 22
 Coppi, E. 3
 Corradus, Q. M. 19
 — Seb. 18—19
 Costa, E. 8, 20
 Crucius, Joh. 15
 Csaholy László 48, 72, 76
 Csáky Mihály 51
 Cybeleius (Hagymási) 5
 Czibak Imre 49
 Dallari, Umb. 12
 Debreceni L. 11, 12, 34—38,
 40, 43, 46, 47, 48, 54, 65,
 66, 76, 78
 Denifle, E. 3
 Dornarius, Gasp. 21
 Dóczy János 49
 Egnatius, Bapt. 13—17, 20, 22,
 36, 42—44, 51, 69
 Ehrle, Franc. 8
 Englese, Giacomo 15
 Epicuros 4
 Faber Franc. Megiensis 25
 Fantuzzi, Giov. 5, 6, 9, 23, 24
 Farnesius, Alex. 37, 53
 — Octavius 23
 Ferdinánd, magy. király 49, 50
 Finály H. 34
 Fioretto, Giov. 35
 Flaminius, J. Ant. 10, 11
 Floridus, Franc. 18
 Fontaninus 18
 Forteguerra, I. Carteromachus
 Fortunatus, Matth. 39, 41, 42,
 45—48, 54, 72, 74, 75, 76
 Fógel J. 24, 25, 28, 39, 46, 48,
 49
 Frangipane, C. T. 23
 Fraknói V. 4
 Frankl V. 4, 14, 39, 48
 Frater Gy., I. Martinuzzi
 Frati, L. 5, 8
 Friedlaender, C. 7
 Fumanus, Adamus 19
 Garisendus, J. Ant. 16
 Garzo, Joh. 6, 8
 Gherius, Cos. 20
 Cheries, Gher. 20
 Gibertus, Matth. 17, 19, 22, 78
 Giordani, Gaet. 17
 Gonzaga, Herc. 16—17, 22
 Gosztonyi J. 11
 Gognaeus, Joh. Bapt. 18—19
 Gozzadini, Lud. 11
 Grannella 53
 Gritti 49
 Gyraldus, L. Greg. 10, 16, 26
 Gyula (III. pápa) 23, 53
 Hassenstein, Bohuslav 7
 Hegedüs J. 5, 6, 25, 34
 Henrik, II. francia király 53
 Horányi, Alex. 39
 Horatius 35
 Horváth M. 7
 Huszti J. 22, 25, 26, 27, 28
 Iacuinus, Hier. 50
 Ianus Pannonius 6, 25, 26, 27,
 36
 Iovius, P. 5, 17, 50
 Ipolyi A. 22
 Isabella, magy. királynő 49, 53
 Istvanffi, P. 49
 Iuancius, Io. 36—37, 42, 43, 46,
 47, 48, 62, 70, 73, 74, 75, 76
 Iulius 42—43
 János Zsigmond 49
 Jászai P. 49
 Juhász L. 6
 Károly, V. császár 17, 20, 53
 Kehding, O. 27
 Kelemen (VII. pápa) 17, 78
 Kemény J. 5
 Kerékgyártó Á. 40, 49—50
 Késserű M. 5
 Lajos, II. magy. király 13, 22, 49
 Liruti, Gian. Gius. 9, 14, 19, 20,
 23, 24, 26, 29, 39
 László (Csaholy?) 45
 Lodovicus poeta 65
 Longolius, Christ. 13
 Lukács (Luca Modrusco) 24, 29
 —33, 54,
 Luzio, A. 16
 Malagola, C. 3, 7, 8

- Mangenot, E. 47
 Marcellus 25
 Marin, Giorgio 14
 Martinuzzi Fráter Gy. 50, 51, 53
 Massonus, Barth. 15
 Mazzetti, Ser. 8
 Mazzucchelli, Giamm. 17
 Mágyi S. 5—6, 34
 Márkus (Marco Ongaro) 15, 51
 Mátyás, magy. király 6
 Megerlinus, Joh. 50
 Menandros 27
 Megyericsei János 25
 Móré F. 5
 Mutius, Hier. 18
 Nagy I. 29, 33, 39, 40
 Natali, Giul. 6
 Nádasdy T. 6—7
 Nolhac, P. 12, 23
 Norden, E. 18
 Novellus, Bern. 12
 Olaszi M. 32
 Oláh M. 22
 Orlandi, Pell. Ant. 8
 Orsinus, Fulvius 12
 Osorius, Hier. 14
 Paleottus, C. 33
 Palladius Blossius 23
 Pannonius, Ianus 6, 25, 26, 27,
 36
 Pannonus, Franciscus 25
 Papadopoli, N. Com. 14
 Pastor, L. 23
 Patachich, G. 53
 Pausanius 11, 37, 70
 Pazzi Piero de' 35
 Pál (III. pápa) 23
 Pellicerius Gul. 20
 Phasiáninus, Phil. 15
 Pius, Joh. Bapt. 5—6, 8, 11, 12,
 15, 16, 21, 31, 51
 Pizzoli, Gio. 52
 Plautus 4
 Podhradczky J. 49
 Pollio, Asinius 5
 Polono, Giovanni 15
 — Samuel 15
 Polono, Stanisló 15
 Polus, Reginaldus 19
 Porcius, Jac. 14
 Priscianese, Franc. 18
 Quadro, Franc. Sav. 23
 Rannusius 14
 Rashdall, H. 3
 Regius, Raph. 69
 Réwai F. 4, 14
 Ricci, Barth. 21, 22
 — Corr. 16
 Ronchini, A. 9, 10, 14, 23
 Robortellus, Fr. 19, 21
 Rubrius, Joh. 17
 Rutilius, Bern. 13
 Sabbadini, R. 5, 18, 54
 Sadoletus, Iac. 22
 Sagona Ioh. de 6
 Salutius Bonus 45, 48, 72, 78
 Salutius Ludovicus 39, 41, 45
 Sandelli, D. 6
 Sartus, M. 8
 Sauromann, G. 10—11
 Scarselli, Fl. 9, 10, 12, 15, 20
 Schesaeus, Christ. 41, 50
 Schrauf K. 25
 Seneca 39, 45
 Sforza, Gu. Asc. 23
 Soldati, B. 37
 Sorbelli, A. 7, 8, 15
 Statilius, Joh. 35
 Stephanus litteratus 25
 Szalay L. 50
 Szapolyai J. 49
 Szatmári Gy. 5—6, 11, 17
 Szilády Á. 41, 50, 51
 Szinnyey J. 51
 Szklenár 40
 Szondy P. 52, 54
 Tarlo J. 50
 Taurinus (Stieröxel) I. 25
 Teleki 6, 25, 34, 36
 Temesváry J. 25
 Thucydides 68
 Tiraboschi, Giov. 5
 Tóth-Szabó P. 6
 Ulászló, II. magy. király 6, 11

- Ursus 69
Vacant, A. 47
Valerianus P. 20—21
Varchi B. 17
Várdai P. 5
Várdai Ambrus 25, 29
— Ferenc 24—29, 33, 52, 53, 55
— Imre 29
— István 29
— János 24, 29—34, 54
— Mihály 29
Várdai-család 27—28, 44, 57, 58
Virgilius 4
Vitalis, Bern. 13
Verancsics A. 22, 50, 51
Veress E. 4, 14, 39
Vettori, P. 23
Voigt, G. 4
Weiss R. 39, 45, 46
Wenzel G. 50
Weszprémi I. 50
Wolf R. 52
Wolfhard Adorján 25
— Hilarius 25
Xenophon 19, 20
Zaccaquini, Gu. 8, 15, 20, 23, 54
Zoványi J. 50

Tartalomjegyzék.

	Oldal
Bevezetés	3
I. Amasaesus élete és működése	9
II. Amasaesus magyar összeköttetései	24
III. Függlék. (Amasaesus kiadatlan magyar vonatkozású iratai.)	
1. Panegyricus Várdai Ferenchez.	55
2. Levél Batthyáni Benedekhez. (Patavii, MDXXII. VI. Kl. Decembr.)	61
3. Levél Debreceni Lászlóhoz. (Patavii, MDXXIII. No. Martiis.)	65
4. Levél Batthyány Orbánhoz. (Patavii, 1524. Idib. Ian.)	71
5. Levél Batthyány Orbánhoz. (S. a.)	73
6. Levél Batthyány Benedekhez. (S. a.)	74
7. Levél Debreceni Lászlóhoz. (S. a.)	76
8. Levél Lászlóhoz. (S. a.)	76
9. Levél Batthyány Orbánhoz. (Bologna, Id. Iun. MDXXVI.)	77
10. Levél Debreceni Lászlóhoz. (Bologna, Id. Iun. 1526.)	78
IV. A használt kéziratok és nyomtatványok jegyzéke.	79
A) Kéziratok.	80
B) Nyomtatványok.	81
V. Névmutató	88

ÉLETRAJZ.

1908 március 26-án, Szegeden születtem. Középiskoláimat a szegedi állami Árpádházi Szent Erzsébet Leánygimnáziumban végeztem. 1926-ban érettségiztem s ugyanez év őszén iratkoztam be a Ferenc József Tudományegyetemre. 1927—28. tanév első felét Lausanneban töltöttem, ahol francia [nyelvi tanulmányokat folytattam. A francia és latin nyelvekből 1928 decemberben, görög nyelvből 1931 januárban tettem alapvizsgálatot. A szakvizsgálatot 1931 májusában, a pedagógiai vizsgálatot 1932 decemberében tettem le. Egyetemi tanulmányaim közben, a nyári szünetekben Pesten, Párizsban és Olaszországban (Velence, Róma, Bologna, Milánó) a bolognai humanizmus magyar összeköttetéseire vonatkozó könyv- és levéltári kutatásokat folytattam.

T 5602

TR 23694

X B14 941

DISSERTATIONES
SODALIIUM SEMINARII PHILOLOGICI
UNIVERSITATIS LITTERARUM REGIAE HUNGARICAE
FRANCISCO-IOSEPHINAE
NOVA SERIES

- I. De Iano Pannonio interprete Graecorum. Scripsit
Ladislauus Juhász. Szegedini, MCMXXVIII.*
- II. Platon Apologiájának történetisége. Írta Papp János.
Szeged, 1933.*
- III. Romulus Amasaeus. Egy bolognai humanista magyar
összeköttetései a XVI. század elején. Írta Révész
Mária. Szeged, 1933.*